

Bygdeforskning

Bjørn Egil Flø (red)

Kulturarv og verdiskaping i eit kyst- innlandsperspektiv

Rapport 2/2013

ISSN 1503-2035

Rapport 2/2013

Utgivelsesår: 2013

Antall sider: 162

ISSN 1503-2035

Tittel:	Kulturarv og verdiskaping i eit kyst- innlandsperspektiv
Forfatter:	Bjørn Egil Flø (red)
Utgiver:	Norsk senter for bygdeforskning
Utgiversted:	Trondheim
Prosjekt:	Cultural heritage as an asset for economic added value
Prosjekt nummer:	6224.00
Oppdragsgiver:	Norges forskningsråd

Kort sammendrag

Rapporten presenterer resultat frå prosjektet Kulturarv som grunnlag for verdiskaping (norsk omsetjing), der forskarane har sett nærare på ulike sider ved verdiskaping knytt opp mot kulturarv i to ulike case – Valdres natur- og kulturpark og Vega verdsarv. Sjølv om det i forskingslitteraturen vert hevda at kulturarven i aukande grad har blitt gjort til gjenstand for «instrumentalisering», er det likevel ikkje einast økonomisk vinning som har lege til grunn for verken Vega verdsarv eller Valdres natur- og kulturpark. Like mykje har det vore trivsel, identitet og det å auke kjensla av å høyre til. Det er urimeleg å forvente at ein verdsarvstatus eller ein natur- og kulturpark skal føre til at alle kvalitetar og verdiar i eit lokalsamfunn eller ein stad skal sikrast i all framtid. Den generelle samfunnsutviklinga verkar også inn på det lokale nivået, det vere seg både nasjonale og globale prosessar. Denne rapporten drøftar ulike element i samfunnsutviklinga sin innverknad på både utveljinga og forvaltninga av kulturarvverdiane som vert løfta fram i Vega verdsarv og Valdres natur- og kulturpark

Stikkord

Kulturarv, verdiskaping, Vega verdsarv, Valdres natur- og kulturpark, kulturminner

Trykk: Fagtrykk Trondheim AS

Foto forside: Karoline Daugstad

Forord

Forskningsprosjektet «Kulturarv og verdiskaping – i et kyst/innlandsperspektiv» har hatt finansiering fra Norges forskningsråd gjennom programmet «Norsk miljøforskning mot 2015». Prosjektet startet opp i januar 2008 og ble avsluttet i juni 2012. En tverrfaglig gruppe med forskere fra tre institusjoner har arbeidet sammen i dette prosjektet: Knut Fageraas og Birgitte Skar ved Norsk institutt for kulturminneforskning, Svein Olav Krøgli og Wenche Dramstad ved Norsk institutt for skog og landskap, og Bjørn Egil Flø og Karoline Daugstad ved Norsk senter for bygdeforskning. Forskergruppens sammensetning har gjort oss i stand til å belyse flere sider ved tema kulturarv og verdiskaping enn hver av oss ville kunne gjøre enkeltvis.

Vi har fått gode innspill underveis fra prosjektets referansegruppe bestående av Dagfinn Claudius fra Oppland Fylkeskommune, Jon Suul fra Norsk Kulturminnefond, Rita Johansen fra Stiftelsen Vegaøyan Verdensarv, og Gaute Sønstebø fra Direktoratet for naturforvaltning.

Prosjektet har hatt Vega og Valdres, nærmere bestemt Vestre Slidre, som studieområder. Dette har betydd at vi har intervjuet mange på disse to stedene, hatt møter med mange og fått hjelp til å finne dokumenter og informasjon av ulik art. Prosjektgruppa vil med dette takke alle som har brukt av sin tid til å gi oss informasjon – noe som har vært helt nødvendig for å gjennomføre prosjektet.

Trondheim januar 2013

Karoline Daugstad
Prosjektleder

Sammendrag

Rapporten presenterer resultat fra prosjektet: Kulturarv som grunnlag for verdiskaping (norsk oversetting), der forskerne har sett nærmere på ulike sider ved verdiskaping knytt opp mot kulturarv i to ulike case – Valdres natur- og kulturpark og Vega verdsarv.

Selv om det i forskningslitteraturen vert hevda at kulturarven i økende grad har blitt gjort til gjenstand for «instrumentalisering», er det likevel ikke bare økonomisk vinning som har ligget til grunn for hverken Vega verdensarv eller Valdres Natur og kulturpark. Like mye har det vært trivsel, identitet og det å øke følelsen av å høre til. Det er urimelig å forvente at en verdsarvstatus eller en natur- og kulturpark skal føre til at alle kvaliteter og verdier i et lokalsamfunn eller et sted skal sikrest i all fremtid. Den generelle samfunnsutviklingen virker også inn på det lokale nivået, det være seg både nasjonale og globale prosesser. Denne rapporten drøfter ulike element i samfunnsutviklinga sin påvirkning på både utvelgingen og forvaltningen av kulturarvverdiene som blir løftet frem i Vega verdensarv og Valdres natur- og kulturarv. Rapporten er sammensatt av en serie bidrag som alle på hver sin måte belyser problemfeltet fra ulike sider

Målet med dette prosjektet har vært å kunne si noe om selve prosessen der kulturarven har blitt aktivert med det for øyet å oppnå økonomisk verdiskaping. Hovedspørsmålet har derfor vært å finne hvilke utvelgingsprosesser som spiller seg ut og hvilke konsekvenser disse prosessene får for selve kulturarven så vel som for den økonomiske utviklingen.

Prosjektet har vært tverrfaglig med fagfelt som geografi, etnografi, sosiologi, økologi og arkeologi. Ut fra litt ulike innfallsvinkler har vi nærmet oss prosjektets overordnede problemstilling. I kapittel 2 tar Fageraas og Skar for seg lokalhistorisk litteratur og drøfter posisjonen primærnæringene og spesielt jordbruket har i den historiske litteraturen. De hevder at forskjellene som kommer frem mellom Vega og Valdres både når det gjelder den lokalhistoriske skrivingen og kulturarvkonstruksjonene sin forankring i gjengse forestillinger om stedet, kan sees på bakgrunn av regionale forskjeller i lokalhistorisk tradisjon.

I det tredje kapittelet ser Skar nærmere på virkemiddelbruken rettet mot kulturminne og kulturlandskap på Vega og i Valdres. Skar finner at i både Valdres og på Vega har store deler av midlene gått til bevaring av historiske bygninger knyttet til tradisjonsnæringene. Det er fortrinnsvis de enkeltstående antikvariske bygningene som blir løftet frem gjennom verdiskapingssatsingene mens de arkeologiske kulturminnene blir lite synlige.

I kapittel 4 og 5 er det tilstanden og endringene i arealbruk og arealdekke i nærom-

råde til kulturminner og kulturmiljø samt endringer i fysisk og visuell tilgjengelighet til kulturminner og kulturmiljø, som er gitt oppmerksomhet. Krøgli og Dramstad finner at skog og tredekt areal øker dramatisk på Vega i perioden 1965–2009. Det skjer også en viss økning i andelen skog og tredekt areal på Vaset i Valdres, men endringene her er betraktelig mer moderate. Jordbruksarealet syner derimot en tildels svært ulik utvikling. I Vaset skjer det en nesten påfallende liten endring når en ser på hele perioden. Felles for studieområdene i Valdres og på Vega er likevel at jordbruksarealet er cirka fem prosent mindre i 2009 enn i 1965. Her er det likevel verdt å merke seg at de to studieområdene på Vega er svært ulike når det gjelder utvikling i jordbruksareal.

I kapittel 6 tar Flø leserne igjennom de ulike diskursene, eller ideologiske utgangspunktene, for den stedlige debatten rundt hvilken rolle kulturarven skal ha og hva den fremtidige utviklingen skal baseres på. Selv om både verdensarven på Vega og Valdres kultur- og naturpark starter ut fra en genuin interesse for å få til lokal næringsutvikling som er både økonomisk så vel som sosial og økologisk bærekraftig for framtida, kan en se at de likevel har koblet seg opp til de større ideologiske diskursene som på ulike måter har preget utforminga og praksisen både i verdensarven på Vega og i Valdres natur- og kulturpark.

I det siste kapittelet, kapittel 7, oppsummerer Karoline Daugstad – som også har vært prosjektleder for dette prosjektet – de viktigste funnene fra prosjektet. Etter en rask introduksjon om bakgrunnen for prosjektet tar ho leseren med gjennom prosjektets ulike innfallsvinkler og setter de forskjellige bidragene inn i rammene for prosjektets overordnede målsetting.

Summary

This report presents results from the project: Cultural heritage as an asset for economic added value. In this project researchers have looked at various aspects of added value linked to the heritage of two different case studies - Valdres natur- og kulturpark and Vega World heritage site. Although the scientific literature claims that heritage has become increasingly “instrumentalised”, the reason for the creation of both Vega and Valdres has not been solely financial gain. Just as much, it has been created to enhance wellbeing, identity and increased sense of belonging in the local population. It is unrealistic to expect that status as a World heritage site or Natur- og kulturpark will result in all the qualities and values of a community or a place being secured in perpetuity.

This report discusses the various elements of social development and its impact on both the selection and management of the heritage values being promoted in Vega and Valdres. The report consists of a series of contributions that illuminate the issue from different perspectives.

The aim of this project was to reveal the process by which heritage has been employed to achieve economic value adding. The main objective is therefore to find the selection processes that are enacted and the impact these processes have on cultural as well as economic development.

The project was interdisciplinary and involved academic fields such as geography, ethnography, sociology, ecology and archaeology – each approaching the project’s main question from slightly different angles. In Chapter 2 Fageraas and Skar look at the local historical literature and discusses the position of primary industries and particularly agriculture. They argue that the differences that emerge between Vega and Valdres both in the local historical writing and heritage structures entrenched in prevailing sense of place, can be seen in the light of regional differences in local historical tradition.

In the third chapter, Skar examine measures aimed at preserving cultural heritage and landscape in Vega and Valdres. Skar finds that in both Valdres and Vega large portions of the funds have been used on the preservation of historic buildings associated with traditional industries. It appears as though detached heritage buildings have been elevated in importance by the value-adding perspective while the archaeological heritage is hardly visible.

In Chapters 4 and 5 the state of and changes in land use and land cover around cultural heritage sites as well as changes in physical and visual access to the cultural heritage are addressed. Krøgli and Dramstad find that forest and tree-covered area increased dramatically around Vega in the period 1965–2009. There was also a slight

increase in the proportion at Vaset in Valdres, but the changes here were considerably more moderate. For the agricultural area, however, the result is different. At Vaset there is remarkably little change over the entire period. Even if the overall changes in Valdres and Vega are slight, it is still worth noting that approximately five percent of agricultural land was lost between 2009 and 1965. Further, the two study areas on Vega are very different when it comes to agricultural development.

In Chapter 6 Flø takes the readers through the various discourses (or ideological starting points) in the local debate on the role that cultural heritage should have and what future development should be based on. Although both the Vega World heritage and Valdres natur- og kulturpark start from a genuine interest in developing local businesses as well as future social and ecological sustainability, one can see that they have connected up to the broader ideological discourses that in different ways have influenced the design and practice in both Vega and Valdres.

In the final chapter, Chapter 7, project manager Karoline Daugstad summarizes the most important findings from the project. After a brief introduction on the background of the project she takes the reader through the project's various approaches and relates the contributions to the project's overall objective.

Innhold

1	Eit forskningsprosjekt om kulturarv og verdiskaping	11
1.1	Norskdomen og Valdres natur og kulturpark.....	12
1.2	UNESCO og Vegaøyane	12
1.3	Å forske på kulturarv og verdiskaping.....	13
1.4	Litteraturliste.....	14
2	Frambringelsen av dun- og stølstradisjoner	17
2.1	«Vega gjennom 10 000 år»	17
2.2	Vega i lokalhistorisk litteratur	21
2.3	Verdensarvprosessens konstruksjon av kulturarv.....	25
2.4	«Valdres historie 1800–1914»	26
2.5	Valdres i lokalhistorisk litteratur	27
2.6	Natur- og kulturparkens framløfting av kulturarv	32
2.7	Avslutning: Dun og støl på Vega og i Valdres	32
2.8	Litteraturliste.....	56
3	Verdiskaping basert på kulturminner på Vega og i Valdres	39
3.1	Tre virkemiddelordninger	39
3.2	Metoder	43
3.3	Resultater.....	43
3.4	Diskusjon	49
3.5	Konklusjon	52
3.6	Litteraturliste.....	53
4	Arealbruk i endring – landskap i endring?	55
4.1	Flybildetolking	56
4.2	Metode og metodeutvikling	60
4.3	Tilstand og endringer i studieområdene	63
4.4	Arealtilstand	65
4.5	Arealendringer.....	72
4.6	Linje- og punktelementer.....	93
4.7	Forskjeller og likheter mellom studieområdene	93
4.8	Litteraturliste.....	94

5	Landskapet og bygningene, slår de følge?.....	97
5.1	Datagrunnlag	98
5.2	Digital terrengmodell	101
5.3	Objektets nærområde og synbare areal	103
5.4	Landskapet og bygninger som kulturarv	105
5.5	Arealendring rundt bygninger	108
5.6	Resultater.....	117
5.7	Resultater synbarhet Vega	117
5.8	Resultater synbarhet Vaset	128
5.9	Forskjeller og likheter mellom studieområdene	131
5.10	Litteraturliste.....	132
6	Kulturarvforteljingar	135
6.1	Kulturarven og utvelgingsprosessane	136
6.2	Kulturarv som grunnlag for verdiskaping	136
6.3	Rurale diskursar – mellom sjølvråderett, økonomi og identitet	138
6.4	Kulturarvforteljingar.....	141
6.5	Dei generelle diskursane og kulturarven sin rolle og effektar	145
6.6	Litteraturliste.....	146
7	Kulturarv og verdiskaping på Vega og i Valdres: funn og sammenhenger	149
7.1	Oppfatninger lokalt av verdiskaping og synliggjøring.....	150
7.2	Landskapsendring og kulturarv	154
7.3	Virkemidler – fordeling og «effekt».....	156
7.4	Hvilken generell innsikt og lærdom har studiene av Vega og Valdres gitt?	159
7.5	Litteraturliste.....	161

1 Eit forskingsprosjekt om kulturarv og verdiskaping

Bjørn Egil Flø

Den 25. juni i 2007 lanserte Regjeringa sin handlingsplan for kultur og næring (Nærings- og handelsdepartementet, Komunal - og regionaldepartementet & Kultur- og kirkedepartementet 2007). Ei fin lita blekke på 30 sider, rikeleg påkosta med fargar og tiltalende grafisk layout. Målet var å få meir næringsutvikling og kreative bedrifter over heile landet og dermed gjere lokalsamfunna enda meir attraktive, særleg for dei unge, heitte det i handlingsplanen. «*Ved å satse på næringsutvikling som også er basert på kultur, opplevelser og fritid så vil dette være med å gi identitet og attraktivitet til et sted. Kultur og opplevelser betyr mye for folk, uansett hvor i landet en bor*», sa dåverande Kommunal- og regionalminister Åslaug Haga (Nærings- og handelsdepartementet 2007) og plasserte seg med det midt i kjernen av den nye økonomien. For me ser at ein stadig større del av økonomien i det sein- eller postmoderne samfunnet vert knytt opp mot varer og tenester som er meint å gje oppleving og skape identitet (Best 1989; Harvey 1990; Bauman 1992). Slik sett var handlingsplanen eitt av mange offentlege dokument som tok sikte på å ta kultur, kulturminner og endåtil kulturarven i bruk for å freiste å få til verdiskaping lokalt så vel som regionalt og nasjonalt.

Den aukande interessa for dei kulturelle verdiane i bygdeutviklinga – som for så vidt kan settast saman med det ein i bygdesosiologien kallar det *kulturelle skiftet* (Flø 2009, 2010) – hang saman med ei auka interesse for meir aktivt å ta i bruk kulturminna og den stadeigne kulturarven i det praktiske arbeidet med næringsutvikling lokalt. Det å gjere pengar på kulturarven vår såg med andre ord ut til å verte jamt betre latin i landets offentlege korridorar, og alt to år før handlingsplanen vart levert, presenterte dåverande miljøvernminister Knut Arild Hareide stortingsmeldinga «Leve med kulturminner» (St. meld. nr: 16 2004 - 2005) som bygde på NOU'en «Fortid former framtid» frå 2002 (NOU 2002:1).

Målet med stortingsmeldinga var at (1) kulturminner og kulturmiljø skulle framstå som ressursar i framtidsutviklinga og bidra til at (2) viktige verdiar skulle sikrast slik at forfall og tap kunne stansast. Og i 2006, året etter Stortingsmelding 16, lanserte Direktoratet for kulturminneforvaltning – Riksantikvaren – sitt verdiskapingsprogram. Eit fireårig program som omfatta 11 pilotprosjekt som skulle ta for seg verdiskaping på kulturminneområdet. Det overordna målet var også her at det skulle medverke til at kulturarven vart brukt som ressurs i samfunnsutviklinga.

I kjølvatnet av den auka interessa for kulturarven og kulturminna som grunnlag for verdiskaping vaks også behovet for eit kritisk blick på både forvaltninga av kulturarven

og kulturminna fram, i tillegg trong ein å sjå på sjølve verdiskapingsprosessen. Utfordringa låg i evna til å realisere det økonomiske potensialet utan å samstundes sette dei nasjonale og internasjonale forpliktingane ein har til å ivareta desse ressursane i spel. Spørsmålet vart altså; kva aspekt ved kulturarven skal gjerast til gjenstand for økonomisk verdiskaping? Og ikkje minst, kva aspekt skal ein helst late vere i fred?

Norskdomen og Valdres natur- og kulturpark

Mykje av «norskdomen» har opp gjennom historia knytt seg tett opp til den sørnorske jordbruksbaserte kulturarven i fjelldalane i innlands-Noreg (Daugstad 1999). Beltestakkar og hardingfeler har danna rammene kring det norskaste av det norske og skapt eit bilete av Nordmannen som skil seg tydeleg frå Ivar Åsen sin representant utmed havet.

I dette prosjektet har me valt å sjå nærare på Valdres og spesielt Valdres natur- og kulturpark (VNK). Valdresregionen representerer på mange måtar nett denne innlandsnorskdomen og legg seg tett opp til den nasjonalromantiske ideen om det norske fjell- og dallandbruket. Gjennom ein serie prosjekt knytt til agrarkulturelle verdiar har VNK kopla kulturarven og bygde- og næringsutviklinga. VNK er tungt inspirert av prosjektmakaranes vitjing til dei franske regionparkane og vart også vår fyrste heimlege regionpark, i tydinga eit interkommunalt bygdeutviklingsprosjekt mellom seks kommunar i nettopp Valdres-regionen. Gjennom ei målretta oppbygging av eit felles Valdres merke, var målet å snu den negative utviklinga i folketalet i regionen, samt å stimulere til ei vitalisering av ei gryande reiselivsnæring som fleire såg som eit lovande supplement til den sterkt svekka landbruksnæringa.

Sentralt i denne *merkinga* stod både den kulturelle arven knytt til ein fortsatt levande stølstradisjon i regionen og dei mange stavkyrkjene, ei *merking* som på mange måtar kan seiast å kontrastere den omfattande ski- og hytteutbygginga som har skjedd i området kring Beitostølen sidan midten på 1970-talet og fram til i dag.

UNESCO og Vegaøyane

Øysamfunnet Vega representerer, i motsetnad til Valdres, ikkje den same bindinga til den norske nasjonalromantikken. Vegaøyane vart peika ut som verdsarvområde av UNESCO i 2004, etter eit langt og målretta arbeid av lokale og regionale aktørar. Gjennom verdsarvstatusen var målet å trekke til seg reisande ved å spele på relasjonen mellom natur og kultur som utspelte seg i livet som ein gong eksisterte i øyværet. Det var det marginale som vart trekt fram i verdsarvstatusen, og særleg dei arbeidsintensive kvinneaktivitetane som produksjonen av ærfugldun. Nett det var også utslagsgjevande for at øyane i det heile tatt fekk verdsarvstatusen. Den ikoniske ærfuglen fekk ein sentral posisjon i verdsarven, ikkje berre gjennom den visuelle framstillinga, men også gjennom ei aktiv satsing på å vedlikehalde og delvis også gjenoppta dunværtradisjonen.

Det som går føre seg av landbruksaktivitet i Vega kommune i dag er i all hovudsak konsentrert på hovudøya Vega og berre ein liten del av hovudøya inngår i verdsarvområdet. Slik sett røyver ikkje verdsarvstatusen ved dagens landbruksdrift direkte, men den legg likevel forholda til rette for næringsaktivitet knytt opp til verdsarvområdet og då fyrst og fremst reiselivsnæring.

Å forske på kulturarv og verdiskaping

Målet med dette prosjektet har vore å kunne seie noko om sjølve prosessen der kulturarven har blitt aktivert med det for augo å oppnå økonomisk verdiskaping. Hovudspørsmålet har derfor vore å finne kva for utveljingsprosessar som spelar seg ut og kva konsekvensar desse prosessane får for sjølve kulturarven so vel som for den økonomiske utviklinga.

Prosjektet har vore tverrfagleg med fagfelt som geografi, etnografi, sosiologi, økologi og arkeologi. Ut frå litt ulike innfallsvinklar har me nærma oss prosjektets overordna problemstilling. I kapittel 2 tek Fageraas og Skar føre seg lokalhistorisk litteratur og drøftar posisjonen primærnæringane og spesielt jordbruket har i den historiske litteraturen. Dei hevdar at forskjellane som kjem fram mellom Vega og Valdres både når det gjeld den lokalhistoriske skrivinga og kulturarvkonstruksjonane si forankring i gjengse førestillingar om staden, kan sjåast på bakgrunn av regionale forskjellar i lokalhistorisk tradisjon.

I det tredje kapitlet ser Skar nærare på virkemiddelbruken retta mot kulturminne og kulturlandskap på Vega og i Valdres. Ho finn at i både Valdres og på Vega har store delar av midlane gått til ivaretaking av historiske bygningar knytt til tradisjonsnæringane. Det er fortrinnsvis dei enkeltstående antikvariske bygningane som vert løfta fram gjennom verdiskapingsatsingane medan dei arkeologiske kulturminna vert lite synlege.

I kapittel 4 og 5 er det tilstanden og endringar i arealbruk og arealdekke i nærområde til kulturminner og kulturmiljø samt endringar i fysisk og visuell tilgjengelegheit til kulturminner og kulturmiljø, som er gitt merksemd. Krøgli og Dramstad finn at skog og tredekt areal aukar dramatisk på Vega i perioden 1965–2009. Det skjer også ein viss auke i andelen skog og tredekt areal på Vaset i Valdres, men endringa her er betraktelig meir moderat. Jordbruksarealet syner derimot ei tildels svært ulik utvikling. I Vaset skjer det ei nesten påfallande lita endring når ein ser på heile perioden. Felles for studieområda i Valdres og på Vega er likevel at jordbruksarealet er cirka fem prosent mindre i 2009 enn i 1965. Her er det likevel verdt å merke seg at dei to studieområda på Vega er svært ulike når det gjeld utviklinga med omsyn til jordbruksareal. I Holand er det relativt liten endring (- 6,3 %), mens det i Floa-Kjul er ein tydelig auke i åkerarealet (+43,8 %).

Ser ein på landskapsendringar i høve til bygningar (kapittel 5), finn ein at særleg på Vega var det i 1965 eit svært ope landskap. Ein naturleg konsekvens av auken i skog-

areal er at det skjer ein reduksjon i bygningane sin synbarheit. Både i Holandområdet og for Floa-Kjul er det ein større del av arealet som får verdien «meir lukka» enn «meir ope». Det tykkjest generelt som det skjer ganske omfattande endringa i synbarheit i dette landskapet uavhengig av type bygningar. For alle bygningskategoriar gjeld det at på totusentalet er størstedelen av landskapet rundt bygningane klassifisert som «lukka». Når det gjelder sjøhus og naust på Vega går endringa frå «ope» til kategorien «usikkert», og andelen ope landskap søkk. Dette kan indikere eit landskap som er utsett for relativt merkbare endringar i nær framtid om arealet som no er i kategorien «usikker» går vidare mot kategorien «lukka». Desse bygningane er relativt sett mindre utsett for gjengroing ettersom dei er omgitt av mykje vassareal, men også for desse bygningane er synbarheit viktig med tanke på oppleving frå land. På Vega er det tydelig at den fulldyrka jorda står for meir av det opne landskapet rundt dei fleste bygningane i 2009 enn i 1965, og at jordbruket relativt sett har blitt viktigare for å holde landskapet ope rundt bygningane.

I kapittel 6 tek Flø lesarane gjennom dei ulike diskursane, eller ideologiske utgangspunkta, for den stadeigne debatten rundt kva rolle kulturarven skal ha og kva den framtidige utviklinga skal tuftast på. Sjølv om både verdsarven på Vega og Valdres kultur- og naturpark bae starta frå ei genuin interesse for å få til lokal næringsutvikling som er både økonomisk so vel som sosial og økologisk berekraftig for framtida, kan ein sjå at dei likevel har kopla seg opp til større ideologiske diskursar som på ulike måtar har prega utforminga og praksisen både i verdsarven på Vega og i Valdres natur- og kulturpark.

Skal eg driste meg til å gi ei lesarvegleiing for denne rapporten vil eg tilrå dei av lesarane som har lita tid til å lese det siste kapittelet fyrst. I kapittel 7 oppsummerer nemleg Karoline Daugstad – som også har vore prosjektleiar for dette prosjektet – dei viktigaste funna frå prosjektet. Etter ein rask introduksjon om bakgrunnen for prosjektet tek ho lesaren med gjennom prosjektets ulike innfallsvinklar og set dei forskjellige bidraga saman på ein oversiktleg og interessant måte. Daugstad trekker også inn relevante funn frå ei studentoppgåve knytt til prosjektet og set det heile inn i rammene for prosjektets overordna målsetjing.

Litteraturliste

- Bauman, Z. 1992: Soil, Blood and Identity. *The Sociological Review* 40 (4):675 - 701.
- Best, S. 1989: The Commodification of Reality and the Reality of Commodification: Jean Baudrillard and post-modernism. *Current Perspectives in Social Theory* 19:23 - 51.
- Daugstad, K. 1999: Mellom romantikk og realisme. Om seterlandskapet som ideal og realitet. R 16/99, Norsk senter for bygdeforskning. Trondheim.
- Flø, B. E. 2009: Vondtet i norsk bygdeutvikling. *Syn og Segn* (3):76-80.
- Flø, B. E. 2010: Bygda - forståing og implikasjonar. *PLAN* (5):20-25.
- Harvey, D. 1990: *The Condition og Postmodernity*. Blackwell publishing. Oxford.

NOU. 2002: Fortid former framtid. Utordringer i en ny kulturpolitikk. Miljøverndepartementet. Oslo.

Nærings- og handelsdepartementet. 2007: Regjeringen lanserer handlingsplan for kultur og næring. regjeringen.no. Oslo.

Nærings- og handelsdepartementet, Kommunal - og regionaldepartementet & Kultur- og kirke departementet. 2007: Handlingsplan Kultur og næring. Nærings- og handelsdepartementet. Oslo.

St. meld. nr: 16. 2004 - 2005: Leve med kulturminner. Miljøverndepartementet. Oslo.

2 Frambringelsen av dun- og stølstradisjoner

- Vega og Valdres i lokalhistorisk litteratur

Knut Fageraas og Birgitte Skar

Prosjektets to studieområder, øykommunen Vega og fjell- og dalområdet Valdres, er som kyst og innland til dels svært forskjellige. I et verdiskapingsperspektiv har de to områdene likevel noen påfallende likheter. Både Vega og Valdres profileres som norske utkantbygder basert på primærnæringer og med viktige kulturarvsverdier, der kulturarven i første rekke knyttes til tradisjonell ressursutnyttelse med fiskerbondens ærfugldrifft på Vega og fjellbondens stølsbruk i Valdres. Dette kapitlet viser hvordan Vega og Valdres blir framstilt gjennom noen sentrale bokverk i den lokalhistoriske litteraturen som er skrevet i etterkrigstiden, for å vise hvordan disse to områdenes ressursbrukshistorie og kulturarv har blitt formidlet litterært. Kapitlet tar utgangspunkt i to utgivelser, en bok fra hvert av områdene, som begge ble forfattet rett før årtusenskiftet, for å gi et inntrykk av den lokalhistoriske interessen forut for verdensarvstatusen på Vega og etableringen av Valdres natur- og kulturpark. Disse utgivelsene blir sammenholdt med tidligere lokalhistorisk litteratur og de kulturarvskonstruksjonene som har foregått med utgangspunkt i dun- og stølstradisjoner gjennom verdensarven på Vega og natur- og kulturparken i Valdres. Målsetningen er å vise tendenser til endring og kontinuitet i stedsforståelse og kulturell verdsetting i de to områdene i etterkrigstiden, for å gi perspektiv til de prosessene som foregår i dag med fokus på verdiskaping med kulturarven. De to lokalhistoriske bøkene som er utgangspunktet for den følgende analysen, er i Vegas tilfelle en enkeltstående utgivelse, mens den fra Valdres er en del av en lang serie med bygdebøker. Disse utgivelsene kan kanskje være eksempler på et nytt engasjement for en lokal historie på Vega, til forskjell fra en etablert og løpende historieskriving i Valdres. Denne forskjellen er interessant å se i relasjon til frambringelsen av kulturarvsverdier som skjer på de to stedene i dag.

2.1 «Vega gjennom 10 000 år»

Boken *Vega gjennom 10 000 år* består av enkeltbidrag med egne forfattere og med en felles redaktør som ble utgitt av Vega kommune i 1999. Den formidler et tidsbilde av dette øysamfunnets historie, næringsliv og folkelige aktiviteter ved årtusenskiftet. I forordet framstilles utgivelsen som en markering av 10 000 års bosetning på Vega og skulle bidra til en innsats for å skape ny giv i lokalsamfunnet etter en vanskelig tid preget av pessimisme i kjølvannet av at etterkrigstidens store næringer innen fiskeri og jordbruk hadde opplevd henholdsvis ressurskrise og inntektssvikt (Næss 1999:7). I ettertid framstår boken mer som begynnelsen på en ny lokalhistorisk skrivning og interesse for et sted som i løpet av noen få år gikk fra å være en nordnorsk periferi til et globalt kulturarvsted. Den er en nøktern framstilling av mulighetene som fantes for

både samfunnsliv og næringsvirksomhet, men som samtidig vitner om en stolthet over stedet og en begynnende optimisme for hva man kunne få til med bakgrunn i Vegas naturressurser og tradisjoner. Tidspunktet for utgivelsen falt sammen med et lokalt initiativ som tok utgangspunkt i at Vega noen år tidligere hadde blitt foreslått som del av et potensielt nytt verdensarvområde av en ekspertgruppe nedsatt av Nordisk Ministerråd (Suul 1996). Det var dette initiativet som i løpet av kort tid bar frukter og som førte til at Vegaøyene ble nominert og innskrevet på UNESCOs verdensarvliste.

Boken starter med en skildring av de første menneskene som kom til Vega basert på de arkeologiske funnene som er gjort fra steinalderen på hovedøya.

Landskapet som møtte de første vegaværingene var forskjellige fra det vi kjenner i dag. Det som nå er myr og dyrkaland lå under havet sammen med alle øyene. Vi må 75 m oppover fra dagens strandlinje for å finne havnene til den eldste steinalderbosettingen på Mohalsen, som trolig er rundt 10 000 år gammel. Dette er spor etter den aller tidligste befolkningen i Nord-Norge. Den rundt 500 år yngre boplassen i Åsgården rommer 20 hustuffer, og var trolig en viktig base for fangstfolk i regionen. Åsgården må ha vært et hovedsted på datidens norgeskart (Næss 1999:9).

Teksten er skrevet av arkeolog Hein B. Bjerck som ledet utgravningene i 1970- og 80-årene. Kapitlet er kalt «Steinalderøya» og gir signaler om det store omfanget av de arkeologiske funnene, men også betydningen de hadde både i en nordnorsk og nasjonal kontekst. Den 10 000 år lange forhistorien på Vega er et tilbakevendende tema gjennom boka og gir perspektiv til de ulike beretningene om fortidens og nåtidens Vega.

Vega blir videre framstilt som et sted som bar preg av fraflytting og tradisjonelle næringer som var i ferd med å forsvinne. Det er hverdagslivet på de mange øyværene i Vegaarkipelet som står som eksempel på at gamle dager var avløst av den moderne tid.

Stillheten, den dype, hemmelighetsfulle stillheten, er det første jeg forbinder med Lånan og de andre utdødde boplassene i det landskapet som nå går under betegnelsen Ytre Vegaøyan Verneområde på dokumentspråket. (...) I gode stunder ble stillheten brutt av lyden fra barn i lek, båter som tøffet gjennom sundet, et trekkspill på ei kai, mennesker som lo (...) ennå mens det bodde noen gjenstridige sjeler ute i Vegaøyan (ibid:19/20).

Forfatteren er etnologen Helge A. Wold som gjorde etnografisk feltarbeid på flere av de gamle øyværene i Vegaarkipelet i 1970- og 80-årene. Han hadde opplevd en livsform og eksempler på den nordnorske kystens mange småsamfunn som var i ferd med å dø. Teksten formidler den brytningstiden som Vega sto i på slutten av 1990-årene hvor den siste resten av fiskerbondekulturen så ut til å bli endelig fortrent. Det er en beretning som har et sterkt nostalgisk preg.

Fraflytting og utfordringer for primærnæringene er et tilbakevendende tema i boka, som viser alvoret forfatterne så i det moderne samfunnets utvikling og endringene dette medførte for Vegasamfunnet, spesielt i etterkrigstiden.

Går vi ... til de første årene etter krigen, finner vi et folkerikt Vega, med nesten dobbelt så mange innbyggere som i dag. Det store flertallet hadde sitt utkomme fra kombinasjonen jordbruk/fiske. Men allerede da førte gjenreisning etter krigen og industrialisering av indre Helgeland til at mange brøt opp og flyttet ut (ibid.31).

Det er tidligere ordfører Osvall Floa som skrev dette, en av de mest markante aktørene i arbeidet for å skape et livskraftig samfunn på Vega gjennom de utfordrende 1970- og 80-årene. Han beskrev det som skjedde i primærnæringene i etterkrigstiden med store strukturelle endringer:

Trange tider for fiskeriene og spennende muligheter innen jordbruk startet en strukturrasjonalisering og avvikling av fiskerbondetradisjoner i et tempo og omfang uten sidestykke i hele landsdelen. Utskifting av nordlandsfeet med Norsk Rødt Fe, bygging av plansiloer og nye driftsbygninger og omfattende nydyrking skapte gjennom 60 og 70-tallet intet mindre enn en revolusjon innen landbruket. Så lenge likningsvesenet førte statistikk for produktiviteten innen landbruksnæringen, lå Vega på topp i Nordland (ibid.).

Floa kalte sitt kapittel «Landbruksøya!», for å understreke betydningen denne næringen fikk i et kystsamfunn som har hatt sterke fiskeritradisjoner med rikt fiske i nærhavet og stor deltakelse i Lofotfisket. Han beskrev utviklingen på Vega som en forflytning av næring fra sjø til land:

Det som skjedde var at fiskerbonden gikk i land, solgte båten og kjøpte seg traktor. (...) Av de mellom 400 og 500 bruk med jordbruksdrift kommunen hadde i begynnelsen av denne perioden, er det i dag litt over 70 bruk igjen. De som overlevde er helproffe, høyt spesialiserte produsenter av jordbruksvarer (ibid.).

Den tidligere ordføreren er selv en av storbøndene på Floa i de såkalte Sørbygdene og kjente således personlig til den store oppbyggingen av jordbruksnæringen på Vega i etterkrigstiden.

Det er andre forfattere som i egne kapitler har berettet om fiskerienes historiske betydning. En av disse, Nils Svendsen, var selv fisker. Han tar også utgangspunkt i det lange tidsspennet i Vegas historie.

Tusenårene har gått siden den første steinalderfiskeren steg i land på Vega, lokket hit av de gode mulighetene til å drive sjøen. Betydningen av fiske som en av hovednæringene på øya har holdt seg helt fram til i dag. (...) På slutten av 1800-tallet har vi statistikk som viser den store betydningen fisket hadde for

Vega-samfunnet før i tida. Den største deltakelsen i Lofoten var likevel i 1897 med 143 storbåter og 647 mann. (...) Når folketelling fra 1900 viser at det da bodde 742 mannfolk over 15 år på Vega, forstår vi at ikke mange voksne mannfolk holdt seg heime om vinteren (ibid:36).

På bakgrunn av dette karakteriserte han fiskerinæringens status ved inngangen til det nye årtuset som et historisk lavmål, og pekte på årsaken til denne utviklingen:

Sist på 1960-tallet kom forvarslene om økokatastrofen som skulle ramme grunnvannsområdene rundt Vega. Tareskogdøden, forårsaket av nedbeiting av kråkeboller, spredte seg og etterlot en steinørken, der 80 % av vegetasjonen på havbunnen er borte. Og med taren forsvant torsken som mistet matfatet sitt her. (...) I dag er det bare Nes-Kirkøy og Ylvingen som har en sjarkflåte av betydning... Nå er ikke Vega aleine om å ha en utvikling i fiskenæringa som bare peker att og ned (ibid:39).

Til tross for denne dystre utviklingen i fiskeriene, mente Svendsen at det likevel var håp for næringen ved reetablering av økobalansen, større entusiasme for yrket lokalt, bedre fiskeripolitikk som prioriterer kystflåten og utvikling av havbruksnæringen generelt.

Utover den optimismen som kan spores i kapitlene om primærnæringene på Vega, vitner denne boken om en framvoksende bevissthet og stolthet om kulturarvsverdier som Vega representerer, først og fremst knyttet til fiskeritradisjonen og kulturlandskapet. Blant annet blir handelsstedet Rørøy og fiskeværret Skjærvær i egne kapitler framstilt som betydningsfulle kulturminner.

Men Rørøy representerer en helt spesiell historie (...). Stedet har vært borgerleie, gjestgiveri, tingsted og senter for en større godssamling. Så og si all makt på Vega var samlet her i en periode. (...) Ved bryggen lå jektene og lastet tørrfisk, huder og tran og til kramboden kom bygdefolket og handlet dagligvarer og utrustning til lofotfisket (Næss i ibid:49).

Det er vel så mye hverdagslivshistorien til handelsfamiliene mer enn historiske fakta og bygningsarven som står i sentrum for fortellingen, slik det også hovedsakelig handler om fiskerfamiliene som bodde på Skjærvær.

Skjærvær eller Skjervær ligger vest for Vega, ytterst ute mot fallgarden. Ei, værhard, trelaus og skrinn øy, et gammelt fiskevær med bosetning fra 1500-tallet. Her har det vært jordbruk med husdyrhold og dyrking av poteter og korn. Det har vært drevet helårsfiske og fiskeforedling, og sesongfiske for tilreisende fiskere. Egg- og dunsanking har også vært en viktig næring (Johansen i ibid:71).

Og om landskapet på Vega blir det fortalt at det er menneskenes liv og virke som har skapt det:

Vega er noke meir enn Noregs største øy-arkipel. Dei gode tilhøve for eit rikt jordbruk og fiske har prega landskapet sterkt gjennom fleire århundrer, ja tusener av år. Den åpne, nakne og tilsynelatande «uberørte» naturen på Vega, er ikkje bare påvirka av menneske, men til dels skapt og avhengig av det. Svært verdfulle kulturlandskap med eit rikt og mangfoldig plante- og dyreliv er resultat av denne langvarige utnyttinga av ressursane (Østebrøt *ibid*:79).

Felles for disse kapitlene om kulturarv på Vega er at de er forfattet av personer som har hatt sentrale roller i lokalsamfunnet i en periode hvor kulturarven ble viktig som ressurs, fra slutten av 1990-årene og de første 2000-årene, og som ledet fram mot den kulturarvskonstruksjonen som skjedde med verdensarvstatus som mål. Men det som formidles som kulturarv i denne boken, er ikke sammenfallende med den kulturarven som verdensarven representerer. Framstillingen viser også noen åpenbare forskyvninger i interessen og forståelsen for lokal historie sammenliknet med tidligere lokalhistorisk skrivning i etterkrigstiden.

2.2 Vega i lokalhistorisk litteratur

På Vega er det utgitt tre bind bygdebøker i perioden fra 1961 til 1977 (Wika) og en framstilling av Vegas historie i fire deler i årene 1985 til 1989 (Andersen). Til sammenlikning er det utgitt hele åtte bind av bygdeboka (16 bøker) i Valdres, samt mange andre utgivelser og et eget lokalhistorisk tidsskrift. Boken *Vega gjennom 10 000 år* er mindre omfattende enn de mer tradisjonelle bygdebokutgivelsene både fra Vega og Valdres, og har en annen presentasjonsform. Den virker å være like mye myntet på tilreisende, som de fastboendes interesse for lokalhistorisk litteratur, og vitner således om en begynnende turisme og reiselivsnæring på Vega. Likevel gir den inntrykk av noen vesentlige forskyvninger i den lokalhistoriske interessen og kulturelle verdsettingen som har skjedd, når den sammenholdes med de førstnevnte utgivelsene fra Vega. Vega har i realiteten gjennomgått en transformasjon i etterkrigstiden fra et vitalt og relativt folkerikt øysamfunn via modernisering til en marginalisert kystkommune truet av fraflytting. En slik utvikling gir kan gi en økt lokalhistorisk interesse og ny bevissthet om et steds kulturarvsverdier. Dette har påvirket skrivningen på Vega. Det er mange likhetstrekk med hensyn til tema og framstilling i de tre utgivelsene på Vega, bygdebøkene fra 1960- og 70-årene, *Vegas historie* fra 1980-årene og *Vega gjennom 10 000 år* fra 1999, men samtidig noen åpenbare forskjeller, blant annet når det gjelder framstillingen ressursbrukshistorie og kulturarv. Forskjellene framstår blant annet som forskyvninger i vektleggingen av sentrale næringer som jordbruk og fiskeri samt verdsettingen av den tradisjonelle fiskebondekulturen.

De tre bindene *Vega bygdebok* er alle forfattet av tidligere ordfører, fylkesordfører og stortingsrepresentant fra Vega, Haakon O. Wika. Første bind er en beretning om Vegas historie fra de eldste tider fram til 1900. Andre bind skulle føre historien fram til tidspunktet for skrivningen (1960-årene), men ble en beretning om kommunens offentlige virksomhet. Tredje bind er en samling tekster som var ment å gi et utfyllende historisk bilde av Vega. De fleste sider av Vegas nærings- og samfunnsliv er presentert,

men historien på land er langt mer representert enn sjøfart og fiske, det være seg jordbruk eller andre landbaserte næringer, organisasjonsliv, kommunalt virke eller slektskapsforbindelser. Og til tross for at fisket historisk sett har vært den viktigste økonomiske aktiviteten og grunnlag for livsopphold på Vega, har jordbruket fått en forholdsmessig stor plass, som gir deler av skivingen et tydelig agrart perspektiv. Men fiskets rolle underslås imidlertid heller ikke:

Slik Vega ligger til omgitt av havet på alle kanter, sier det seg selv at fisket alltid har spilt en dominerende rolle (Wika 1961:119).

Likevel skriver han på samme side:

Næringslivet og de økonomiske forhold har i vår bygd fra de eldste tider og helt opp til våre dager i det aller vesentligste vært basert på fiske og jordbruk. Og da, så langt som til for en knapp mannsalder siden, ikke et enten eller, men både og. Størrelsen på det dyrkede areal på de enkelte bruk var bevist avpasset slik at brukeren kunne drive fiske ved siden av (ibid.).

Uten å nevne det, så er det fiskerbondens ressursbruk Wika refererte til. Men han framhevet jordbrukets betydning i denne økonomiske tilpasningen:

Fisket har imidlertid helt fram til siste verdenskrig vært betraktet som en usikker og karrig levevei. Når størsteparten av Vegas befolkning likevel har klart å finne et rimelig utkomme i denne næring så beror dette på flere faktorer. Dyktighet og innsikt i behandling av båt og bruk er en – flid og pågangsmot en annen. Men den faktoren som kanskje har veiet mest er at de som drev fiske også hadde et gårdsbruk ved siden av (ibid.:295).

Det er heller ikke uvanlig i historiefaglig litteratur å forklare viktigheten av selv det mest marginale jordbruket i fiskebondefamiliens livberging og husholdsøkonomi. Jordbruket har stått sterkt i den nasjonale historieskrivningen, men har også opp igjennom historien i virkeligheten hatt markante agitatorer fra embetsmenn og annen øvrighet selv i de rikeste fiskeribygdene. Kanskje kan det agrare perspektivet i denne lokalhistoriske skrivningen ses i sammenheng med negative assosiasjoner til fisket – mer usikkert, usivilisert og risikabelt enn jordbruk. Kanskje har det, som forfatteren formidler, noe å gjøre med at det finnes et mer rikholdig historisk kilde-materiale for jordbruksnæringen. Og kanskje kan det ha noe med forfatterens egen tilknytning til bondemiljøet og de sentrale jordbruksbygdene på Vega.

Det som imidlertid er mest interessant for denne analysen er framstillingen av jordbruk og fiske som to separate sektorer, til tross for det forfatteren skrev i tekstutdragene ovenfor, og at historien handler om tidsrommet fram til 1900 hvor kombinasjonsbruket var den dominerende økonomiske tilpasningen. I et annet avsnitt skrev han:

Som tidligere omtalt har en kombinasjon av jordbruk og fiske alltid vært hovednæringsvegen i Vega. De fleste oppsittere har hatt en liten jordveg ved siden av fisket, selv på de små øyer som Bremstein og Skjervær. (...) Å gi en historisk oversikt over betydningen av jordbruk og fiske hver for seg byr på mange vansker da de såvel i statistikk som i økonomisk henseende er blandet sammen (ibid:267).

Kunnskapen om at kombinasjonsbruket var den dominerende økonomiske tilpasningen var tydelig hos forfatteren, men fiskerbønde er ikke brukt som begrep for å beskrive den historiske ressursbruken. Kanskje anså han ikke øyværene for å være noen betydningsfulle geografiske områder, men kombinasjonsbruk og fiskerbøndens økonomiske tilpasning var også vanlig på hovedøya til et godt stykke etter andre verdenskrig. Men de første 1960-årene var nok for tidlig for en begrepsbruk og et perspektiv på lokalhistorien til et kystsamfunn som først virkelig ble aktualisert og anerkjent gjennom Ottar Brox' radikale analyse av fiskerbonden i Nord-Norge (1966). Og med det manglende fokuset på fiskerbøndens liv og virke, er heller ikke ærfugldriften eller duntradisjonen omhandlet i denne lokalhistoriske skrivingen. Kanskje kan noe av årsaken forklares med at de største dunværene, Lånan og Flovær, og i tillegg flere andre egg- og dunvær nordvest i arkipelet tilhørte Tjøtta herred fram til 1964. Men heller ikke i lokalhistorisk litteratur fra Tjøtta eller Alstadhaug, som var det prestegjeldet de tilhørte, omhandler dette.

Det andre lokalhistoriske bokverket *Vegas historie Del 1-4* er skrevet av lærer og lokalhistorikere Ingvar Andersen og har en bredere framstilling av Vegasamfunnets økonomiske aktiviteter knyttet til sjøfart og fiske enn bygdebøkene fra tiårene før. En større forskjell er imidlertid at fiskerbonden i dette bokverket framtrer som lokalhistorisk figur. Andersen innrømmer likevel det som også er et påfallende trekk ved bygdebøkene:

I denne historiske oversikten har vi som regel brukt begrepene bonde og fisker hver for seg, men i de fleste tilfeller var det nok fiskerbønder [uthevet av forfatteren] de var. Svært få var bare fiskere eller bare bønder (Andersen 1985:98).

Til tross for denne erkjennelsen handler også bokverket *Vegas historie* lite om både kombinasjonsbruk og fiskerbøndekultur. Fiskerbonden er i hovedsak benyttet som en betegnelse i skrivingen og er ikke videre tematisert verken i framstillingen av den historiske ressursbruken eller områdebeskrivelser av kommunens «ytterkanter» eller øyvær (f.eks. Andersen 1986:185ff). Det er egentlig et påfallende fravær av beskrivelser av fiskerbonden, men også av øyværingslivet i alminnelighet, i Andersens lokalhistoriske beretning om Vega i alle fire deler av bokverket. Det er kun et meget kort avsnitt om fiskerbonden i del 2 (1985:98). Dermed er heller ikke ærfugldriften eller duntradisjonen framstilt i noen særlig grad, slik som tilfellet også er i bygdebøkene. Flere steder henvises det imidlertid til steder som historisk har vært egg- og dunvær (f.eks. 1987:131) og i del 1 er det et kort kapittel om egg- og dunvær (1987:171-2), men det er ikke innarbeidet i den lokalhistoriske beretningen og har et marginalt omfang.

Felles for den lokalhistoriske litteraturen fra 1960-årene og fram til årtusenskiftet, sett ut fra de tre utgivelsene *Vega bygdebok (I-III)*, *Vegas historie (Del 1-4)* og *Vega gjennom 10 000 år*, er framstillingen av et tradisjonelt jordbruks- og fiskersamfunn med en lang forhistorie. De to seneste utgivelsene, *Vegas historie* og *Vega gjennom 10 000 år*, har felles tema i beretningene om fraflytting hvor blant annet øyværene blir liggende øde, mens *Vegas bygdeboks* bind fra 1960-årene ble skrevet før denne utviklingen for alvor satte inn. Et vesentlig fellestrekk mellom utgivelsene *Vega bygdebok* og *Vegas historie* er framstillingen av jordbruket og fisket som to atskilte næringer, og at det nesten ikke nevnes at jordbruk og fiske ble drevet som et kombinasjonsbruk, som i virkeligheten var så utbredt i fiskerbondens økonomiske aktivitet. I boka *Vega gjennom 10 000 år* er derimot kombinasjonsbruket og fiskerbonden nevnt, selv om det heller ikke i denne boken er vektlagt i noen stor grad. Men utgivelsen vitner likevel om at denne ressursbruken både er en del av den historiske bevisstheten og interessen til forfatterne. Først og fremst er det kapitlet i denne boken som omhandler utviklingen mot det spesialiserte landbruket hvor kombinasjonsbruk og fiskerbondekultur er beskrevet, men fiskerbonden går igjen som en referanse i mange av de andre kapitlene og synes å ha blitt en sentral historisk figur. Derimot er ærfugldriften og dunproduksjonen påfallende lite omhandlet.

Kapitlet om Lånan, som har vært og fortsatt er det største dunværet på Vega og Helgeland, og kanskje det største i hele landet, handler mest om menneskene som hadde tilhold der og stillheten som rådet etter at de fleste hadde flyttet derfra. I kapitlet om Skjærvær, som først og fremst var et fiskevær, er det imidlertid en beskrivelse som med et par unntak kunne ha passet på stort sett alle øyværene i Vegaarkipelet. Det er lagt vekt på at oppsitterne der var fiskerbønder, men også at de baserte ressursbruken på egg- og dun:

Skjærvær var et gammelt egg- og dunvær, ærfuglen som søkte tilbake hver vår var en del av næringsgrunnlaget. Det viser de mange e-husene og e-banene som ligger over hele øya, og opptegnelsene som er gjort av oppsitterne. Kvinnene renset duna og sydde duntepper (Næss 1999:77).

Dette er en av få konkrete beskrivelser av egg- og dunvær i den lokalhistoriske litteraturen på Vega, og skrevet av en forfatter som hadde en spesiell interesse for den tradisjonelle livsformen på de mange øyværene i Vegaarkipelet. Forfatterens arbeid for å dokumentere denne livsformen ga innspill til selve verdensarvprosessen i den tidligste fasen. Det er en tydelig tendens til økt interesse i den lokalhistoriske skrivingen fra 1980- og 90-årene både for fiskerbonden og ærfugldriften og dunproduksjonen, men på langt nær så stor som denne historien fikk i 2000-årene da Vega ble oppført på UNESCOs tentative verdensarvliste i 2002 og gjennom nominasjon og endelig innskriving i 2004 (MD 2003; WHC 2004).

2.3 Verdensarvprosessens konstruksjon av kulturarv

Da Vega fikk verdensarvstatus i 2004 var duntradisjonen hovedbegrunnelsen for tildelingen (WHC 2004). Vegaøyene ble innskrevet på UNESCOs verdensarvliste som et kulturlandskap som bar vitnesbyrd om måten generasjoner av fiskerbønder gjennom 1500 år hadde opprettholdt en bærekraftig livsform basert på dunproduksjon fra ærfugl. Samtidig var det en anerkjennelse og hyllest til kvinnes bidrag i dette arbeidet (ibid). Verdensarvkomiteens beslutningstekst definerte i klare ordelag den marginale kombinasjonsdriften til den tradisjonelle fiskerbonden gjennom å løfte fram duntradisjonen som unik i verdenssammenheng. Den tradisjonelle dunproduksjonen på øyverene i Vegaarkipelet fikk status å være av «enestående universell verdi». Denne verdsettingen framstår i kontrast til den lokalhistoriske litteraturens fokus på landbruk og fiske, og den løfter fram duntradisjonen som selv i de første dokumentene som nevnte en potensiell verdensarv på Vega ikke var så framtreddende (f.eks. Suul 1996; Ogden 2002). Det hadde vært arbeidet lokalt for å dokumentere både øyværingslivet og duntradisjonen på Vegaøyene siden midten av 1990-årene, og som blant annet resulterte i et eget ærfuglmuseum i kommunen. Likevel kan det sies å ha vært en overraskelse for hele lokalbefolkningen at Vega i det hele tatt fikk verdensarvstatus, og at akkurat duntradisjonen ble det bærende elementet for denne statusen.

Verdensarven omfatter i realiteten mange aspekter ved Vegas natur og historie. Fuglefredningsområdene i skjærgården og omkring noen av øyverene er inkorporert i verdensarvområdet. Det samme er to naturreservater på hovedøya, i tillegg til hele fjellområdet med de arkeologiske funnstedene fra steinalderen. Fiskerhistorien som del av det enkle og knappe livet fiskerbøndene levde er også framhevet i UNESCOs beskrivelse av verdensarvstedet, men dette har blitt underkommunisert i forhold til verdsettingen av ærfugldriften og duntradisjonen. Også selve fiskerbondekulturen har blitt overskygget av fokuset på ærfugl og dun. Det tidligere så høyt verdsatte handelsstedet Rørøy ligger utenfor verdensarvområdet og har mistet den oppmerksomheten stedet hadde forut for verdensarven. Skjærvær forbindes nå i like stor grad med et dunvær som fiskevær, og en viktig del av formidlingen av stedet dreier seg nettopp om ærfuglvokting. Begge disse stedene har hatt status som viktige nasjonale kulturminner. Skjærvær ble fredet av Riksantikvaren som et spesielt verneverdig kulturminne på kysten i 1995 for sin unike bygningshistorie. Rørøygården har blitt satt i stand med midler fra Riksantikvaren og ble i det nasjonale kulturminneåret i 1997 utpekt til Vegas viktigste kulturminneste.

Gjennom verdensarven kan det sies at det har oppstått en ny verdsetting av kulturarvsverdier på Vega. Og det har skjedd en hovedfokusering på ærfugl og dun. Til sammenlikning med den lokalhistoriske litteraturen har det skjedd en forskyvning vekk fra handels-, landbruks- og fiskerihistorie, til mer marginal ressursutnyttelse. Verdensarven anerkjenner fiskerbondens materielle kultur, innbefattet husvære og den særegne e-skjularkitekturen, men den representerer i større grad en verdsetting av immaterielle kulturarvsverdier knyttet til kunnskapen om dunproduksjon. Og som del av det framheves også kvinnes rolle og viktighet i fiskerbondeøkonomien. I den

lokalhistoriske skrivingen fra 1960-årene var kvinnene framstilt kun som en omsorgsperson:

I noen sammenhenger bruker en også begrepet omsorgsbonde. Det er kona. Hun hadde omsorg for barn og eldre familiemedlemmer, og var på en måte et sosialvesen (Wika 1961:98).

I boken fra 1999 var kvinner sterkere til stede i framstillingene, men det virker mest å være et resultat av en mer bredspektret lokalhistorisk beretning.

Gjennom verdensarvprosessen har det skjedd en forskyvning i lokalhistorisk fokus parallelt med en revitalisering av ærfugldriften på mange av øyværene. Det er en utvikling som forfatterne av lokalhistorien – selv så sent som ved årtusenskiftet – ikke kunne ha forutsett. Frambringelsen av duntradisjonen har gått hånd i hånd med at stadig flere av grunneierne på øyværene har startet med å vokte ærfugl igjen og, så langt det lar seg gjøre, å bygge opp igjen gamle fuglevær. Denne utviklingen er understøttet av og har fått fart gjennom en voksende symbolsk økonomi rettet mot kulturarvsturisme. Det framstår som et markant sceneskifte sett i forhold til den lokalhistoriske skrivingen, fra fravær til sterkt nærvær av ærfugl, fokus på kvinnes arbeid i dunproduksjonen og en ny geografi der de hendøende øyværene har fått ny og universell aktualitet. I dette lyset er det interessant å se hvordan lokal historie har blitt skrevet gjennom etterkrigstiden i Valdres, som i lengre tid har vært et turistmål og kjent for sin kulturarv.

2.4 «Valdres historie 1800–1914»

Valdres Bygdebok bind III består av to deler, og inngår i en lang serie av bygdebøker om Valdres fra etterkrigsperioden. Bind III første del er skrevet av A. Frøholm og omhandler Valdres historie fra de eldste tider til omkring 1800. Andre delen er skrevet av magister i etnologi Harald Hvattum i løpet av de siste 1990-årene (utgitt i 2004) og omhandler Valdres historie fra 1800-1914. Det er den andre delen som er interessant i et komparativ perspektiv med den lokalhistoriske litteraturen fra Vega, med spesiell vekt på sammenlikning med boken *Vega gjennom 10 000 år*, fordi den ble skrevet på samme tid. Hvattums bok og boken fra Vega er til dels svært forskjellige i omfang, formål og skrivesjanger, men tjener likevel godt i en sammenlikning om den lokalhistoriske skrivingen på de to stedene. Forfatterens bakgrunn gjør at boken fra Valdres har preg av en faghistorisk tilnærming, som kan sies å videreføre en lang lokalhistorisk skrivetradisjon i Valdres. *Valdres bygdebok bind III, del 2*, har tittelen «Framgang, oppbrot og mottraumar», og er en lokalhistorisk beretning som imidlertid ikke skulle gi detaljkunnskap om de ulike sidene ved den lokale historien til Valdresbygdene, slik som mange av de tidlige bindene av bygdebøkene (Hvattum 2004:15). I stedet var den ment å gi et utfyllende bilde av Valdres historie og oversikt over historien etter 1800. Den omhandler et avgrenset tidspunkt, til forskjell fra boken *Vega gjennom 10 000 år*. Det interessante er imidlertid at den tar for seg historien til Valdresbygdene i den perioden hvor stølsbruket var mest utbredt, med høydepunktet ved midten av

det 19. århundret, og omhandler i så måte det historiske bakteppet for det om i dag har blitt det viktigste kulturarvsfokuset i regionen knyttet til stølningen.

Hvattums bygdebok starter med en presentasjon av en lang rekke bilder og prospektkort med motiver fra Valdres som setter regionen inn i en ramme med pittoresk fjellnatur, gårdsdrift og bygningskultur, og som vitner mye om de nasjonalromantiske strømningene som rådet i store deler av den perioden som omhandles. Det er påfallende i hvor stor grad utvalget viser bygningsarven i Valdres, spesielt skystasjoner, hotell og kirkebygg. Det er færre bilder med landbruksbygninger, selv om det i følge forfatteren er primærnæringer som har hatt mest å si både for befolkningsgrunnlag og fraflytting i Valdres:

... det var primærnæringane jord- og skogbruk som gjennom heile 1800-talet var hovedvervet i valdresbygdene, sjølv om dei mista noko av dominansen i andre halvdel av hundreåret. (...) Mangel på livsbergingsgrunnlag utanom primærnæringane var òg ei viktig årsak til den store utvandringa frå valdresbygdene som tok til ei god ti utpå 1800-talet, men dei nye tenesteyrka i andre halvdel av hundreåret var òg med på å trekke folk til valdresbygdene (Hvattum 2004:15).

Forfatteren beretter om en sterk effektivisering og økt produksjon i primærnæringene i perioden, samtidig som det skjedde en sterk befolkningsøkning. Landbruket har en stor plass i første halvdel av denne boken, som først og fremst omhandler virksomheten knyttet til gårdene nede i bygda. Det står mindre om skogbruk, og bruken av utmarka er nesten ikke nevnt. I stedet skriver han en god del om oppbygging av sekundærnæring med skiferproduksjon, mineralutvinning, utnytting av leire og fossekraft og handels- og turistnæringen. Til tross for den store betydningen forfatteren virker å ha tillagt turismen for å forklare både nærings- og befolkningsutviklingen i Valdresbygdene i perioden, er fenomenet lite beskrevet og handler i stor grad om innlosjering og transport, som skystasjoner og jernbaneutbygging.

En mer omfattende bolk er viet beskrivelsen av samferdselen i Valdres, inkludert de spesielle delene slik som post og telekommunikasjon.

I 1800 var det hovudsakelig berre Den Bergenske Kongeveg som var i brukbar stand for transport med hest og kjerre. Resten av vegnettet i valdresbygdene var framleis stort sett ridestigar. Då fyrste verdskrigen braut ut, var det kring 50 mil brukande køyreveg i Valdres, ein og annan bil hadde til og med prøvd seg på desse vegane. Og ikkje nok med det. Gjennom delar av Sør-Aurdal, Etnedal og Nord-Aurdal gjekk det no jernbane, nørdest i Valdres putra det motorbåtar i rute på såvel Tyin som Bygdin og synst i Valdres kunne ein få skyss med dampskip heilt nordover til Sørurn (ibid:141).

Det handler mye om veibygging og -vedlikehold samt etableringen av systemet med faste skystasjoner, og det skrives til dels omfattende om motorisering av samferdselen, jernbane, post og telekommunikasjon.

På nærmere ett hundre sider er temaet de ulike gruppene av folk i Valdresbygdene. For det meste handler det om gårdslivet, på embetsmannsgårdene og andre storgårder, alminnelige bondegårder, husmannsplasser og om tjenestefolk og fattigfolk i jordbruksbygdene. Selv om forfatteren i overskriftene antyder at det omhandler det menneskelige livet på gårdene, så er teksten først og fremst en beskrivelse av gårdsbruket som sådan og de materielle forholdene der, spesielt eiendomsforhold, omfang av åkerareal, avling og bygningsmasse. Det er mer en overordnet agrarhistorie, enn en kultur- og folkeminnehistorie. Om embetsmannsgården står det:

Det undrer vel heller ingen når me fortel at embetsgardane òg var blant dei gardane som hadde flest og størst hus i valdresbygdene. (...) Med 17 hus var garden [prestegården i Aurdal] av dei som hadde flest i bygda. (...) Ein del av valdresprestane var òg interesserd i forbetringar i jordbruket og nytta gardane sine for å fremja den saka (ibid:233/236).

Videre står det om «gårdbrukerfolket» og «gardbrukarlivet»:

Talet på bønder auka jamt på gjennom heile dette hundreåret. (...) I 1910 var det opp i 2169, det vil seia om lag to og ein halvgong så mange som då 1800-året tok til. Då 1800-talet tok til, utgjorde gardbrukarfamiliane ... 45 prosent av folketalet i såvel aurdalsbygdene/Etnedal som i slidrebygdene (ibid:238-9).

Under disse overskriftene er det utviklingen av eiendommer, bygningsmasse og andre materielle forhold som står mest i fokus. I stor grad blir den lokalhistoriske beretningen en kvantifisert beskrivelse. Det gjør også beskrivelsen av «husmannsfolket», selv om det handler mye om utviklingen av selve fenomenet:

[Mange] fekk rydja seg ein husmannsplass i fyrste halvdel av 1800-talet. På denne tida var jord- og skogbruket omtrent det einaste ein kunne leva av i valdresbygdene. (...) Då folketalet brått vart mindre i andre halvdel av 1800-talet, vart det nok jord til alle og med det slutt på rydjing av husmannsplassar. (...) Resultatet vart at ein fekk færre og færre husmannsfolk utover mot hundreårsskiftet (ibid:262-3).

Det fortsetter under overskriften «husmannslivet»:

Me har tidlegare sett det var store materielle forskjellar på gardane... Det same gjaldt for husmannsplassane. (...) Variasjonene på husmannsplassane var likevel mindre enn på gardane (ibid:269).

Dette kapitlet handler imidlertid en god del om levevilkår, forholdet til gårdbrukerne og husstanden på en slik plass.

I det videre omhandler denne bygdeboken nye samfunnsgrupper med tilknytning til industri og tjenestenæringer som vokser fram gjennom det 19. og begynnelsen av det 20. århundret, samt utvandringen til Amerika som følge av stor befolkningsøkning

og press på jordressursene. En vesentlig del av boka handler om kommunalt styre og forsvar, før den avsluttes med motstrømmer og opprør, hvor en del av denne tematikken beskriver lokal tradisjonisme, som blant annet omfatter den lokale interessen for fortiden, folkeminne og kulturminner. Opprettelsen av Valdres Folkemuseum i 1901 omtales blant annet, men også et tidligere og bredere engasjement for å ta vare på Valdreskulturen, ikke minst bygningsarven, og da spesielt stavkirkene:

I løpet av 1800-talet vart det rive ned 4 kyrkjer i valdresbygdene. (...) Det ser ikkje ut for at det var nokon stor diskusjon om dei tre gamle kyrkjebygga skulle takast vare på. Den diskusjonen kom då det var prat om å rive ned stavkyrkja i Vang. (...) I 1944 vart Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring (Fortidsminneforeninga) stifta. (...) Foreninga kom utover i hundreåret til å ha stor aktivitet i valdresbygdene såvel gjennom registreringsarbeid som aktivt vakthald mot at stavkyrkjene vart rivne ned (ibid:417-8/421).

Forfatteren har også beskrevet innsatsen som hadde foregått for å samle folkeminne og folketonar i Valdres, både av forskere, kjente nasjonale skikkelser som Ivar Aasen og lokale entusiaster. Denne «immaterielle kulturen» er omtalt i flere avsnitt i boka, som vitner om interessen for og bevisstheten om at det fantes rike folkelige tradisjoner i Valdresbygdene. Det er disse tradisjonene som formannen i Valdres Bygdeboknemnd, Ivar Aars, i første forord i boken skrev at var resultatet av et kulturelt overskudd som fantes i Valdres. Det som imidlertid er påfallende i denne bygdeboka er den interessen som forfatteren viser overfor fysiske kulturminner og folkeminner, og at det som er kjernen i den framløftete kulturarven i Valdres natur- og kulturpark, nemlig stølsbruket, så å si ikke er nevnt overhodet.

2.5 Valdres i lokalhistorisk litteratur

Hvattums bygdebok er den siste av den åtte bind sterke serien av bygdebøker fra Valdres, og 16 bokutgivelser totalt, tillegg til mange andre lokalhistoriske bøker og et eget tidsskrift. Det første bindet kom ut i 1954, og med Hvattums siste bind i 2004, er utgivelsene av disse bygdebøkene spredd gjennom hele etterkrigstiden. Bygdebøkene omhandler gårds- og slektshistorie, naturforhold, oldtid, målføre, næringsveier, samferdsel, byggeskikk, skoler, lag, styre og stell med mer. De mange bindene bygdebøker viser en kontinuitet i den lokalhistoriske skrivingen i Valdres, som synes å ha etablert en skrivesjanger som er faktaorientert og grundig, basert på arkivstudier og innsamling av folkeminner. Det er symptomatisk for denne litteraturen at det ikke sjelden er fagpersoner innenfor de ulike temaene som omhandles som har skrevet. Oversiktsverket til Hvattum om perioden 1800-1914, kan ses i forhold til disse andre bygdebøkene, for å finne ut hva som er vektlagt i de ulike utgivelsene, spesielt med tanke på Hvattums prioritering av temaer. Det er mange likheter i temavalg mellom Hvattums bok og de andre bygdebøkene, men også noen åpenbare forskjeller.

I 1964 kom to bygdebøker, kalt bind 5, om «næringsvegane» med statsstipendiat Knut Hermundstad som medforfatter og skriftstyrer. Disse bøkene er mer spesifikt rettet

mot næringer i Valdres og gir langt mer historisk detaljkunnskap enn Hvattums beretning om perioden 1800-1914. I første bind av «næringsvegane» startet Hermundstad med å skrive om «vilddyr og veiding», deretter om jegere, jaktmetoder og selve viltet. Mange sider ble viet til en form for biografisk beskrivelse av vilddyr, noe som ikke var helt uvanlig skrivesjanger på slutten av 1800-tallet, men som er sjelden i 1900-talls-litteratur. Fisket har også fått stor plass. Men langt mer plass er likevel viet turistferdselen. Også i bygdebøkene om næringsveiene er det lagt vekt på selve ferdsels-systemet i denne beskrivelsen, slik som også Hvattum la vekt på. Faktisk handler den første delen av dette temaet om den alminnelige ferdselen gjennom Valdres, og ikke om turisme.

Frå eldgamal tid har det vore mykje ferdsel gjennom Valdres både bygdene i mellom og til grannelandsdelane. Det fortel dei gamle ferdavegane, fjellstogone og fjellbuene tydeleg om. (...) Fornfunn syner at det både gjennom Jotunheimen og over Fillefjell har vore ferdsel frå Kr. fødsel og tidlegare. (...) Bøndene som budde langs vegleiene, vart reint utarma av alle farande som ville ha fritt mat og husrom (ibid:226).

Men også beskrivelsen av turismen som fenomen er relativt omfattende, som samsvarer med forfatterens oppfatning av dette fenomenets faktiske omfang. Det omhandler videre det storfine besøket som var i Valdresfjellheimen i andre halvdel av 1800-tallet.

Dei fleste ferdafolk var engelskmenn som hadde god råd. Ofte var det lordar, hertugar og andre storfolk. (...) Endå til kvinner i lange kjolar gjekk turist (ibid:231).

Etter dette er det en oppramsende beskrivelse av de mange overnattingsstedene og hotellene i Valdres og eierhistorien knyttet til disse. Ofte er beskrivelsen ledsaget av bilder med rene bygningsmotiver, ikke ulikt bildebruken i Hvattums bok.

I den andre boken av bind 5 har både husdyrhold, jordbruk, skogbruk og stølsbruk en omfattende beskrivelse som strekker seg over nærmere 300 sider. Skogbruket er beskrevet i like stort omfang som jordbruket, når det ses bort fra husdyrholdet som er skilt ut som et eget tema. Stølsbruket er beskrevet over 75 sider og omhandler alt fra opprinnelse, beliggenhet, utmarksressurser, arbeid, håndverk og produkter.

Stølsbruk og sæterbruk har det då vore drive på gardane i Valdres i vissa frå bronsealderen. Dei mange fornfunn på stølane vitner tydeleg om liv og rørsle. (...) Stølane auka i tal etter som det kom nye gardar, og gardane vart oppdelte. Hovudregelen var at gamle gardar hadde fleire stølar, såleis vårstøl, midtstøl, langstøl (ofte mange) og hauststøl. (Ibid:171-2)

Videre er det berettet om nedbygging av stølsbruket, som hadde resultert i at det på tidspunktet for skrivingen var «truleg ein stad mellom 2000 og 3000» aktive støler igjen i Valdres (ibid.). Om støslag står det:

Det var ymse føremuner med å ha støl på eit støslag. Ein trong mindre gjerde til vollane, det var lettare å halde dognad ved takteking og andre storarbeid, det var tryggare for buedeione å bu fleire i ein krull og ein varde krøteri lettare mot udyr. Grendene heime hadde ofte same støsvangen (ibid:181).

Det er også skrevet en god del om selve arbeidsprosessen og andre sysler på stølen, og støsløse som fikk leie og utenbygds stellingsfe fra flatbygdene. I 1960-årenes lokalhistoriske skriving var stølsbruket og støslivet med andre ord et viktig tema å vie stor plass. I Hvattums bok fra 2004 er dette utelatt helt.

Etter denne omfattende beskrivelsen av stølsbruket i bygdebøkene om «næringsvegane», er jord- og skogbruk igjen et tema, med fokus på hele den historiske tid fram til 1960-årene. En omfattende del er også viet industrien. En av de siste delene av denne andre boken av bind 5 omhandler «byggeskikkene» i Valdres, som er beskrevet over nærmere 100 sider. Til sammen omhandler de to bøkene av bind 5 flere sentrale temaer i Valdreshistorien som ikke blir omtalt noe videre av Hvattum – som ikke er omtalt over hodet, selv om det er vesentlige virksomheter også i perioden 1800-1914. Det er kanskje ikke så rart at Hvattums bygdebok ikke beskriver næringer som allerede er fyldig behandlet i andre bind av *Valdres bygdebok*. For eksempel ble jakt og fiske utbrodert i relativt stort omfang i bygdebok 5 av Hermundstad. Det samme er skogbruk, turistferdsel, industri, håndverk og byggeskikk. Men når det gjelder jordbruket, som har en stor plass hos Hvattum, så har også det en fyldig dekning i bygdeboka fra 1964. Det er naturlig så lenge jordbruket har vært en så viktig næringsvei i Valdres som det har. Da er det påfallende at stølsbruket så å si ikke er omhandlet av Hvattum, men var omfattende beskrevet i bygdeboken fra 1964. I Hvattums bygdebok handler ressursbruken i bygdene for det meste om innmarka og aktivitetene på gårdene.

Hvattum har med andre ord gjort et tydelig utvalg av temaer som han har skrevet om. Blant annet skriver han mye om samferdsel. Kommunikasjoner, om det var på vei, jernbane, vann eller post og telefoni, utviklet seg svært mye gjennom det 19. og begynnelsen av det 20. århundret. En god del av dette er også omtalt i bygdeboka fra 1964. En årsak til at Hvattum har viet dette temaet så stor plass, kan selvsagt være at han hadde god kunnskap om temaet, ettersom han forut for oppgaven med å skrive bygdeboka, hadde utgitt en omfattende bok om veier i Valdres (1993). Men Hvattum har også fokus på den materielle kulturen, og et eget tema om kulturminner. Han oppviser med andre ord en stor interesse for bygningsarven, som i så måte viderefører en tematikk som er vesentlig i bygdebøkene fra 1964. Et typisk trekk ved den lokalhistoriske skrivingen i Valdres er at de seks kommunene i regionen, som på mange måter er relativt forskjellige bygder, behandles under ett. Det brukes i like stor grad områdebetegnelser som Nord-Valdres som det refereres til kommuner som Vestre og Øystre Slidre, Vang, Aurdal eller Etnedal. Det er med andre ord et utpreget regionalt fokus i denne litteraturen. I en av bygdebøkene fra 1964 er det noen temaer som behandles av egne lokale forfattere kommunevis, men framstår likevel bare som lokale spesifiseringer som finnes i regionen.

2.6 Natur- og kulturparkens framløfting av kulturarv

Da Valdres natur- og kulturpark ble etablert i 2007, var stølsdrift fortsatt en aktiv del av landbruket i deler av valdresbygdene. Valdres er det området i Nord-Europa hvor det drives mest aktivt med støling og har omkring 250 støler i drift. En fjerdedel av de aktive stølene i Norge finnes i Valdres, hvor Vestre Slidre er den kommunen som har flest. Samtidig har stølslivet gjennom de siste tiårene vært gjenstand for reiselivssatsinger, som for eksempel gjennom «gards- og stølsturismeprosjektet i Valdres i 1990-årene og prosjektet «Levende støler» i årene 1998-2002 (Daugstad 2011:320-21). En del stølseiere driver i dag stølen for besøk og turisme, eller med nisjeproduksjon for et eksklusivt marked, som ikke er en del av det samvirket som de fleste bøndene og stølsdriverne er en del av. «Stølsriket Valdres» har blitt et kjent begrep for Valdres som reiselivsdestinasjon. «Stølsvidda» er også et begrep som brukes om hele den stølsrike fjellvidda fra Aurdal til nord i Vestre Slidre, som ble introdusert i forbindelse med et reiselivsprosjekt fra 1986 (Liodden 2005). Et annet aktivt stølsområde ligger i Øystre Slidre, men denne kommunen har satset mer på et «moderne» reiselivsprodukt, med hoteller, friluftsliv og sportsaktiviteter. Like fullt er alle kommunene i Valdres med i konsortiet som har dannet Valdres natur- og kulturpark, hvor stølsdriften er en viktig del.

Valdres natur- og kulturpark dreier seg i realiteten om mer enn bare støsliv. Den er inspirert av franske regionparker og kom i stand som en respons på de utfordringene som Valdres har som distriktsregion, ikke ulikt mange andre norske bygdesamfunn, med nedlegging av landbruksdrift, fraflytting og lite annet næringsliv enn landbruk. Natur- og kulturparken er den første i sitt slag i Norge, og har målsetning om å øke verdiskapingen og livskraften i lokalsamfunnene i regionen (VNK 2012a). Det skal skje gjennom å ta vare på og utvikle verdier av lokal, nasjonal og internasjonal karakter (ibid.). Stølsdriften og stavkirkene framstilles som bærebjelkene i natur- og kulturparkens satsinger (VNK 2012b). Dette har også vært hovedfokus i Riksantikvarens verdiskapingsprogram på kulturminneområdet i Valdres, som nettopp var knyttet til natur- og kulturparken (RA 2011). Størst fokus virker det imidlertid å være på stølsdriften. Det er også den som i første rekke framheves som særmerket for Valdres. Stavkirkene finnes også andre steder i landet, selv om tettheten er størst i valdresbygdene. I avtaledokumentet til natur- og kulturparken er det mål om at stølskulturen skal bevares, videreutvikles og bringes videre i en moderne form (2007). Stølsdriften har på mange måter stått i sentrum for natur- og kulturparkens strategi (Daugstad 2011). Valdres natur- og kulturpark viser i så måte kontinuitet i de fortidsbildene som har blitt konstruert sammenliknet med de mange reiselivsprosjektene som har vært satt i gang med stølstema. Fokuset på stølsdrift gjenspeiler også den utbredte ressursbruken i utmarka som har preget landbruket i Valdres, og som fortsatt er av økonomisk betydning i dag.

Det har med andre ord ikke skjedd noen forskyvning av kulturarvsfokus, eller skapt en ny forståelse av den tradisjonelle ressursbruken i regionen gjennom Valdres natur- og kulturpark. Men fokuset på stølsdrift og stavkirker har rendyrket noen tema, fram-

for andre, som har vært behørig omtalt og detaljrikt beskrevet i den lokalhistoriske litteraturen. Det gjelder for eksempel de mange arkeologiske kulturminnene knyttet til jernalder og middelalder. Ikke mange årene før natur- og kulturparken ble etablert, ble Garbergfeltet i Vestre Slidre utpekt til tusenårssted i denne kommunen, og var også med i fylkesfinalen om å bli Oppland fylkes tusenårssted. Garbergfeltet omfatter over 1000 gravrøysler og et uvanlig stort omfang jernvinneanlegg, og inkluderer den såkalte Einangsteinen som er den eldste runesteinen i Nordvest-Europa som står på sitt opprinnelige sted (Valdresmusea 2012). Samferdselshistorien til Valdres har også vært et stort tema i den lokalhistoriske litteraturen og gjenspeiler seg i landskapet med gamle og nye ferdsselsveier og kommunikasjonsruter. Med etableringen av Valdres natur- og kulturpark ble det satt sterkt fokus på særegenheter som kunne gjøre Valdres spesielt i et internasjonalt perspektiv for å tiltrekke oppmerksomhet og turisttrafikk. Både stølsdriften og stavkirkene anses som kulturarv av internasjonal verdi (RA 2011). Stølsdrift og stavkirker er imidlertid ikke løftet fram som hovedtema i Hvattums bygdebok fra 2004, hvor stølsdriften nesten totalt er utelatt og heller ikke stavkirkene omtalt i noen særlig grad.

2.7 Avslutning: Dun og støl på Vega og i Valdres

Det er et spenningsforhold både mellom kyst og innland og nord og sør i dette forskningsprosjektets to studieområder, øysamfunnet Vega og fjell- og dalområdet Valdres. I dette kapitlet framkommer det som en forskjell i lokalhistorisk tradisjon. På Vega har den lokalhistoriske litteraturen et mindre omfang enn tilfellet er for Valdres, også tatt i betraktning at skriveingen i Valdres omfattet hele regionen. I Valdres har det foregått en så å si kontinuerlig lokalhistorisk skriving av bygdebøker gjennom hele etterkrigstiden (1954-2004), i motsetning til Vega hvor det er forfattet enkeltstående utgivelser av ulik art fra 1960-, 70- og 80-årene. Den lokalhistoriske litteraturen i Valdres kan dessuten sies å være av mer profesjonell karakter, skrevet av akademisk utdannede forfattere. Det inngår i en lang lokalhistorisk tradisjon, hvor *Valdes bygdebok III, del 2*, framstår som en del av en planlagt bygdebokserie som skal dekke alle aspekter og perioder i historien om Valdresregionen. Den lokalhistoriske litteraturen fra Vega bærer derimot preg av forfatternes bakgrunn og interesser, og oppviser en endring fra en typisk bygdebokutgivelse fra 1960-årene, via en mer populærvitenskapelig historisk beretning fra 1980-årene og til en mer reiselivsbasert framstilling i boken *Vega gjennom 10 000 år* fra 1999. Dette vitner kanskje om en utvikling som har foregått på Vega fra en tradisjonell jordbrukskommune etter krigen, til et marginalisert kystsamfunn med en tilbakeskuende holdning, for så å bli et sted med ny giv i 2000-årene. Dette kan også sies å ha vært utviklingen i Valdresbygdene, men uten like store transformasjonsprosesser som på Vega.

De to lokalhistoriske bøkene fra Vega og Valdres fra omkring 2000 (Næss 1999 og Hvattum 2004) er heller ikke like i form eller intensjon. De skulle tjene ulike formål. Bygdeboka fra Valdes er et tilbakeblikk på den lokale historien for perioden 1800-1914 og er en fortsettelse på en beretning som ble startet gjennom en utgivelse fra 1972. Boken *Vega gjennom 10 000 år* var en form for feiring av 10 000 års bosetting på

Vega og skulle gi et tidsbilde av dette kystsamfunnet ved årtusenskiftet. Den var også en del av et prosjekt for å skape ny giv og næringsutvikling for å sikre fortsatt bosetting på Vega. Begge bøkene framstiller en økonomisk aktivitet i de to områdene som er basert på primærnæringer. Men det er ikke utnyttelsen av marginale ressurser som er hovedfokus i litteraturen. Verken støls- eller dunværsdrift har fått noe særlig omtale og er så å si ikke beskrevet. Dermed er også et kjønnsperspektiv som disse temaene kunne ha bidratt med forbigått, et perspektiv som er vektlagt betydelig i kulturarv-fokuset på dun- og stølstradisjonene i dag. Dunproduksjon var i stor grad et kvinnearbeid, slik som stølsarbeidet. Materiell kultur og byggeskikk er et vesentlig tema i serien av *Valdres bygdebok*, også bind III, del 2, fra 2004. Det er et mindre vektlagt tema i den lokalhistoriske litteraturen fra Vega, også i beskrivelsen av kulturminstedene Rørøy og Skjærvær, selv om det er bygningsarven som nasjonale myndigheter først og fremst verdsatte ved de to stedene. Med fokus på selve tradisjonene og praksisen med å utnytte marginale ressurser på kysten og på fjellviddene, er bygningsarv generelt mindre vektlagt i kulturarvskonstruksjonene både gjennom verdensarven på Vega og natur- og kulturparken i Valdres.

I dette kapitlet er framstillingen av primærnæringene og spesielt jordbruket i lokalhistorisk litteratur brukt for å få et innblikk i framstillingen av Vega og Valdres forut for 2000-tallets kulturarvskonstruksjoner. Det er også primærnæringene som er hovedfokus i denne litteraturen, som har vært de dominerende næringene historisk sett, og som fortsatt er bærende i den økonomiske aktiviteten på de to stedene i dag. Den lokalhistoriske skrivingen gir en inngang til å forstå den tradisjonelle ressursbrukshistorien i de to kommunene og forskyvninger i lokalhistorisk interesse som har skjedd i etterkrigstiden. Dette er interessant i relasjon til fokuset som er valgt i Vegaøyan verdensarv og Valdres natur- og kulturpark fra det første tiåret av 2000-tallet, som nettopp løftet fram tradisjonell ressursbruk knyttet til henholdsvis dunproduksjon og stølsdrift. Den lokalhistoriske litteraturen på Vega fra 1960-, 70- og 80-årene som er analysert, bærer preg av den moderniseringen av primærnæringene som foregikk og som profesjonaliserte fiskeri- og jordbruksnæringen. I dette perspektivet forsvant interessen for det tradisjonelle kombinasjonsbruket som fiskebondekulturen representerte. Den lokalhistoriske skrivingen i Valdres gjennom etterkrigstiden har bred omtale av den tradisjonelle stølsdriften, selv om den er utelatt i bygdeboka fra 2004. Stølingen var en integrert del av jordbruksvirksomheten, og har fortsatt å være det fram til i dag. Mens dunproduksjonen så å si gikk i glemmeboka på Vega, så fortsatte stølsdriften å være en del av folks både hverdagsliv og historiske bevissthet i Valdres. Det er derfor en markant forskjell mellom Vega og Valdres gjennom den gjenoppfinningen av en lokal historie som har foregått med fokus på ærfugl og dun på Vega, og den reproduksjonen av stølstradisjonen som kan sies å ha foregått i Valdres.

Forskjellen som framkommer mellom Vega og Valdres både når det gjelder den lokalhistoriske skrivingen og kulturarvskonstruksjonenes forankring i gjengse forestillinger om stedet, kan ses på bakgrunn av regionale forskjeller i lokalhistorisk tradisjon. I festskriftet til den nordnorske professoren i historie, Håvard Dahl Bratrein, skriver

redaktørene at den lokalhistoriske bevisstheten ikke har vært så stor i den nordlige landsdelen (2003:10). Bratrein skal ha uttalt at det på sitt hjemsted, Karlsøy i Troms, ikke fantes noen kunnskap om fortiden da han vokte opp, utover den folkelige tradisjonen (ibid.). Det fantes ikke noe skrevet om historien på hans hjemsted, noe som ble en motivasjon for hans pionervirke på dette området. Dette har vært tilfellet for mange nordnorske bygder, ikke minst kystbygdene, som også i Sør-Norge har blitt vist mindre interesse sammenliknet med tradisjonelle, agrare innlandsbygder. Det var først fra 1970-årene at nordnorsk lokalhistorie fikk en slags pionertid (ibid:12). Dette inntrykket av forskjeller i lokalhistorisk tradisjon mellom Nord- og Sør-Norge, men også mellom kyst og innland, gjenspeiles i den litteraturen som er analysert i dette kapitlet, ikke minst når det gjelder kontinuiteten i den lokalhistoriske skrivingen som er så åpenbar i Valdres i motsetning til på Vega. Felles er imidlertid at den lokalhistoriske skrivingen fra årtusenskiftet i de to områdene ikke fokuserer særlig mye på støls- og dunværtradisjoner, som har blitt frambragt som dominerende kulturarvskonstruksjoner gjennom Vegaøyen verdensarv og Valdres natur- og kulturpark.

På Vega har konseptet «Ærfuglens rike» blitt oppfunnet i de siste 1990-årene og første 2000-årene som ledd i en ny reiselivsstrategi med verdensarven og den nyoppdagete kulturarven knyttet til dunvædrift som drivkraft. I Valdres har en rekke reiselivsprosjekter de siste tre tiår etablert varemerket «Stølsriket Valdres». Selv om det kan sies at det er betydelig endring i de fortidsbildene som er skapt gjennom Vegaøyen verdensarv, og kontinuitet i fortidsbildene som formidles gjennom Valdres natur- og kulturpark, kan det sies at også stølsbruket i Valdres har gjennom det siste tiårets satsing blitt løftet fram langt utover den lokalhistoriske skrivingen i etterkrigstiden.

I Vestre Slidre er stølsdriften en del av det moderne landbruket på de gårdene som fortsatt bruker utmarksbeite på fjellet. Det står kanskje i kontrast til frambringelsen av stølstradisjonen som det bærende elementet i kulturarvskonstruksjonen gjennom Valdres natur- og kulturpark. For bøndene med behov for fjellbeite er det ingen motsetning mellom støl og dagens driftsform, stølsbruket representerer en kontinuitet som er avgjørende for opprettholdelsen av landbruket i kommunen. Det oppstår først en motsetning når fokuset rettes mot tradisjonelle praksiser framfor tilpasningen av stølsdriften til dagens landbruksnæring. Samtidig er det stølsdrivere som forsøker å holde på gammel måten, nettopp for å satse på støl som kulturarv for verdiskaping. Men det dreier seg om et reiselivsprodukt og en nisjeproduksjon som i seg selv er en nyskaping, konstruert for å gi et nostalgisk bilde av stølstradisjonen i Valdres og produkter som kan selges for å skape verdi i en tertiærnæring framfor primærnæring. På Vega er duntradisjonen utelukkende et reiselivskonsept tilknyttet den store interessen som stedet har fått gjennom verdensarvstatusen. Det er ikke lenger en del av en økonomisk aktivitet som sikrer bosetting eller livsform i en kystbygd, selv om det fortsatt er noen som vokter ærfugl på en del øyvær i Vegaarkipelet for egen interesse og rekreasjon. Men som kulturarvskonstruksjon har fokuset på ærfugl og dun bidratt til betydelig forskyvning i lokalhistorisk interesse og skriving på Vega gjennom 1990- og 2000-årene.

2.8 Litteraturliste

- Andersen, I. 1985/1986/1987/1989: *Vega historie. Bind 1-4*. Utgitt av Vega kommune.
- Brox, O. 1966: Hva skjer i Nord-Norge? En studie i norsk utkantpolitikk. Pax, Oslo.
- Daugstad, K., G. T. Kvam og S. Frisvoll 2011: «Merverdi i lokale kvaliteter? Erfaringer frå regionalt utviklingsarbeid i Valdres». I Haugen, M. S. og E. P. Stræte (red.) *Rurale brytninger*. Tapir akademisk forlag, Trondheim. S. 311-331.
- Hauan, M. A., E. Niemi, H. A. Wold og K. Zachariassen (red.) 2003: *Karlsøy og verden utenfor. Kulturhistoriske perspektiver på nordnorske steder*. Tromsø Museums Skrifter, Tromsø Museum, Universitetsmuseet.
- Hermundstad, K. 1964a: Valdres bygdebok V, Fyrste del. Næringsvegane. Villdyr og veiding, fiske, turistferdsel handverk og handverkarar. Utgitt av Valdres Bygdeboks Forlag, Valdres.
- Hermundstad, K. 1964b: *Valdres bygdebok V, Andre del. Næringsvegane*. Utgitt av Valdres Bygdeboks Forlag, Valdres.
- Hvattum, H. 1993: På gamle vegar i Valdres. Vegbygging, vegvedlikehald og vegstyring i Valdres fram til slutten av 1800-tallet. Vegkulturminne i dag. Utgitt av Valdres Forlag og Valdres Folkemuseum, Fagernes.
- Hvattum, H. 2004: *Framgang, oppbrot og motstraumar. Valdresbygdene si historie 1800-1914*. Valdres bygdebok bind III, andre delen. Valdres bygdeboks forlag.
- Liudden, O. J. 2005: *Valdres. Norges vakreste eventyr*. Naturfokus, Valdres.
- MD (Miljøverndepartementet) 2003: Norwegian Nomination 2003 – UNESCO World Heritage List. Vegaøyen/The Vega Archipelago.
- Næss, I. (red.) 1999: *Vega gjennom 10 000 år*. Utgitt av Vega kommune.
- Ogden, P. 2002: World Heritage Site Nomination. The Vega Archipelago, Helgeland, Norway. Report of Advisory visit.
- RA (Riksantikvaren) 2011: *Rapport. Oppland – Valdres. Verdskapingsprogrammet på kulturminneområdet*. Sluttrapport for Riksantikvarens kulturminneprogram; Valdres natur- og kulturpark.
- Ronström, O. 2007: Kulturarvpolitikk. Visby. Från sliten småstad til medeltidsikon. Carlsson Bokförlag.
- Suul, J. (red.) 1996: Verdensarv i Norden. Forslag til nye områder på Verdensarvlisten – UNESCOs World Heritage List. Utgitt som del av Nordisk Ministerråds rapport serie Nord. Nord 1996:30.
- Valdresmusea 2012: «Garbergfeltet i Vestre Slidre». Tilgjengelig fra: <http://www.valdresmusea.no/gardbergfeltet.asp?nid=474&lid=1> (hentet: 1. juni 2012).
- Wika, H. O. 1961/1968/1977: *Vega bygdebok, bind I-III*. Utgitt av Vega kommune.
- WHC (World Heritage Committee) 2004: «Decision Text». Nomination of Cultural Properties to the World Heritage List (Vegaøyen – The Vega Archipelago). <http://whc.unesco.org/en/decisions/128> [5.7.2012]
- VNK (Valdres natur- og kulturpark) 2007: Valdres natur- og kulturpark. Avtale 2007-2017. En 10-årig plan for Lokalsamfunnsutvikling i Valdres.
- VNK (Valdres natur- og kulturpark) 2012a: «Valdres natur- og kulturpark skjerper sansene». Tilgjengelig fra: <http://www.valdres.no/no/om-oss.html> (hentet: 1. juni 2012).

VNK (Valdres natur- og kulturpark) 2012b: *Handlingsplan for kulturminner og verdiskaping*. Tilgjengelig fra: http://www.valdres.no/mobil/images/stories/Filer/moter_saker/HANDLINGSPLAN_KULTURMINNER.pdf (hentet: 1. juni 2012).

3 Verdiskaping basert på kulturarv på Vega og i Valdres

– belyst gjennom bruken av utvalgte virkemiddelordninger

Birgitte Skar

I dette delstudiet i prosjektet har en undersøkt hvordan utvalgte virkemiddelordninger aktiviseres, hvilke verdier som stimuleres og hvordan virkemiddelordningene fungerer i forhold til det uttalte verdiskapingsformål i to kommuners satsing på verdiskaping basert på kulturminner. Studien omfatter også en undersøkelse av samordning av virkemidler i forhold til felles mål.

Øyriket Vega ble innlemmet i den eksklusive liste over UNESCOs verdensarvsteder i 2004 (WHC 2004). Det var en klar strategi fra befolkningens og kommunens side at dette skulle bidra til lokal verdiskaping basert på kommunens spesielle kulturarvsverdier og bidra til befolkningsmessig stabilisering og mulig vekst for det lille øysamfunn (Skar 2012). Av innskrivningsteksten fremgår det at Vegaøyans fremste kulturarvsverdier er knyttet til hvordan generasjoner av fiskere og bønder har opprettholdt et bærekraftig levesett basert på den unike tradisjonen med ærfugldrifft, som i stor grad også var kvinners arbeid (WHC 2004).

Valdres natur- og kulturpark ble etablert i 2007 og representerer en omdanning av Regionrådet for Valdres med det siktemål å drive merkevarebygging for tradisjonsnæringene og utvikle reiselivet basert på det en ser som «vår rike matkultur, handverkskultur, byggetradisjonar, kulturlandskap, stølskultur, biletkunst, musikk, dans, lyrikk og forteljartradisjonar» i de kommunene som deltar i samarbeidet (Valdres natur- og kulturpark 2007). Blant Valdresregionens kommuner har vi i denne delstudien hatt et spesielt fokus på Vestre Slidre, som den av kommunene i regionen som har mest aktiv stølsdrifft.

Med sine forskjellige utgangspunkt satses det både i Vestre Slidre og på Vega på styrking av reiselivet som et viktig nytt ben å stå på for det lokale næringslivet.

3.1 Tre virkemiddelordninger

Det er valgt ut tre generelle virkemiddelordninger, to fra kulturminnevernet (Norsk Kulturminnefond og Miljøverndepartementets verdiskapingsprogram) og en fra landbruket (SMIL) for å belyse hvordan virkemidlene aktiveres nasjonalt, regionalt og lokalt i forhold til policyer om verdiskaping basert på kulturminner og kulturarv. Undersøkelsene omfatter særskilt Vega som verdensarvområde og

Vestre Slidre som del av Valdres natur- og kulturpark (NKP) og forholdet til den fysiske kulturarven.

Verdiskapingsprogrammet for kulturminner (VSP) (Riksantikvaren 2005) ble etablert av Miljøverndepartementet og Riksantikvaren fra høsten 2005 – i begrunnelsen for programmet heter det: «Kultur og kulturarv har de senere åra fått større oppmerksomhet som økonomisk, sosial og kulturell faktor ved samfunnsutviklingen. Politisk, nasjonalt så vel som internasjonalt, er det bred enighet om at kulturarven er viktig for verdiskapingen i samfunnet. Den fysiske kulturarven - kulturminner, kulturmiljøer og landskap - blir sett på som en ressurs for befolkning, for næringsliv og for lokalsamfunn og regioner. Det er nødvendig i større grad å løfte kulturarven inn som tema på viktige utviklingsarenaer og det er behov for økt kunnskap om kulturarven som ressurs» (ibid.) Innen verdiskapingsprogrammet har det vært gjennomført 11 pilotprosjekter, prosjektene er fordelt over hele landet, hvorav 2 dekker den geografien vi jobber innenfor i dette prosjektet. Vega inngikk i programmet « Den verdifulle kystkulturen i Nordland» og Vestre Slidre inngikk i «Valdres og Nord-Gudbrandsdalen i Oppland». Selv om verdiskapingsprogrammet er nasjonalt har administrasjonen av hvert pilotprosjekt skjedd regionalt hvor fylkeskommunen har hatt en sentral rolle.

Hovedmålene for verdiskapingsprogrammet var 1) Å medvirke til at kulturarven brukes som ressurs i samfunnsutviklingen 2) Å bruke kulturarven til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner 3) Å ta bedre vare på kulturarven 4) Å utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs. Verdiskapingsprogrammets første fase var fem-årig og ble avsluttet ved utgangen av 2010. Programmet videreføres nå som enkeltprosjekter spredt over hele landet (Riksantikvaren 2011a), som 2 – 3 årige satsinger. Det er den første fasen av programmet som inngår i dette prosjekt.

Det er i løpet og i etterkant av verdiskapingsprogrammets fase 1 gjort følgeforskning og en rekke evalueringer, rapportene fra disse undersøkelser er en viktig kilde for denne undersøkelsen (Riksantikvaren 2012).

Norsk Kulturminnefond ble opprettet av Stortinget den 21.juni 2002 (MD 2002). Kulturminnefondet er et statlig organ som sorterer under Miljøverndepartementet. De første vedtekter ble fastsatt ved Kongelig resolusjon av 7.mars 2003. Samtidig ble det første styret oppnevnt. I 2009 utarbeidet Miljøverndepartementet et forslag til ny Forskrift for Norsk Kulturminnefond. Forskriften trådte i kraft per 1.januar 2011. Av Kulturminnefondets strategi (Norsk kulturminnefondet 2012a) fremgår det at hovedvisjonen for fondet er: «Kulturminnefondet skal være den viktigste offentlige medfinansieringspart for verneverdige kulturminner og kulturmiljøer i privat eie» og skal: a) bidra til å styrke arbeidet med å bevare verneverdige og fredete kulturminner og b) bidra til at et mangfold av kulturminner og kulturmiljøer kan benyttes som grunnlag for framtidig opplevelse, kunnskap, utvikling og verdiskaping. Parallelt med Miljøverndepartementets verdiskapingsprogram fra 2006 – 2010 har fondet forvaltet særskilte midler til verdiskaping basert på kulturminner.

Kulturminnefondet styres overordnet av et årlig tildelingsbrev fra Miljøverndepartementet. Fondet har et styre bestående av 5 medlemmer og 3 vararepresentanter, leder og nestleder av styret utpekes av Miljøverndepartementet. I praksis er styret sammensatt av en kombinasjon av fagekspertise fra ulike forvaltningsnivå eller forskning, næringslivsaktører og politikere. Kulturminnefondet er frittstående i forhold til Direktoratet for kulturminneforvaltning – Riksantikvaren. Kulturminnefondet har dog samtidig et hovedansvar for tildeling av midler til ivaretagelse av fredete og verneverdige kulturminner, utpekt av Riksantikvaren og kulturminnevernet. Det er for øvrig et markant tematisk overlapp mellom de årlige bestillingene som gis fra Miljøverndepartementet til Fondet og tilsvarende bestilling til Riksantikvaren.

Kulturminnefondet har siden oppstart av VSP i 2006 bidratt med betydelige midler til prosjekter som deltok i de 11 utvalgte pilotprosjekter i programmet, til sammen 39,8 mill kr. til 200 prosjekter. Riksantikvarens lederteam har vært styringsgruppe for VSP, mens Kulturminnefondet ikke har hatt noen rolle i styringen av VSP. Kulturminnefondets ansatte har imidlertid årlig deltatt i en rekke VSP- arrangementer og befart en rekke prosjekter. Både Riksantikvaren og fondet mener at dette arbeid har vært av avgjørende betydning for resultatet av satsingen (Norsk Kulturminnefond 2011). Fra Fondet kommenteres det også, med positivt fortegn, at Miljøverndepartementet har lempet på kravene til VSP-prosjektene i forhold til søknader og øremerking som ligger i Miljøverndepartementets tildelingsbrev. Blant annet var en viktig utfordring ved VSPs oppstart at Kulturminnefondet i henhold til sine vedtekter ikke kunne gi støtte til bygg i offentlig eie, dette ble lempet på i løpet av prosjektperioden. Kulturminnefondet gjorde ved satsingens avslutning i 2010 en evalueringsbefaring til alle de 11 pilotene i verdiskapingsprogrammet, rapporten fra denne evalueringen er publisert i Kulturminnefondets nye rapportserie: «Verdiskapingsprogrammet – Evaluering av kulturminnetiltak» (Norsk kulturminnefond 2012b). Av rapporten fremgår det at satsingen på verdiskaping med norsk kulturminnefondets midler har hatt både positive og negative virkninger for antikvarisk ivaretagelse av kulturminnene i de 11 pilotprosjektene.

SMIL – spesielle miljøtiltak i landbruket (Statens Landbruksforvaltning 2012) – er et bredt støtteprogram for miljøtiltak som fra 2004 ble delegert til kommunene fra regionalt forvaltningsnivå hos Fylkesmannen. Formålet er å ivareta natur- og kulturminneverdier i jordbrukets kulturlandskap, samt redusere forurensing fra jordbruket, utover det som forventes gjennom vanlig jordbruksdrift. Et viktig siktemål med ordningen er å få til en mer målrettet innsats med utgangspunkt i lokale behov, utfordringer og målsettinger.

I 2003 – 2005 ble det gjennomført et prosjekt – Jordbruket som kulturbærer – finansiert av Norges Forskningsråd i samarbeid mellom Norsk Senter for Bygdeforskning (Bygdeforskning) og Norsk Institutt for Kulturminneforskning (NIKU) (Daugstad et al. 2006). Gjennom et delprosjekt belyste dette prosjektet hvordan den daværende STILK-ordning (Spesielle Tiltak i Landbrukets Kulturlandskap, innført i 1993) virket i forhold til ivaretagelse av jordbrukets fysiske kulturarv. Alt i 1997 var støtteordningen

for istandsetting av verneverdige og freda bygg i landbruket blitt integrert i STILK, som et ledd i sektorenes miljøpolitiske ansvar. STILK-ordningen ble den gang forvaltet på fylkesnivå av et regionalt kulturlandskapsutvalg hvori fylkeskommunens regionale kulturminnevern og Fylkesmannens miljøvern- og landbruksavdelinger inngikk, sammen med bøndenes organisasjoner.

Analysen viste at det var stor geografisk variasjon i bruken av STILK-midlene, som da utgjorde 1/3 av de midler som totalt gikk fra nasjonale kilder til ivaretagelse av kulturminner. Et belte på tvers av Sør-Norge fra Hordaland til Oppland utgjorde kjerneområdet for STILK-ordningens nedslagsfelt, hvor midlene i størst grad var tatt i bruk, dette gjaldt også i forhold til kulturminner. Ordningen var i liten grad i bruk i Nord-Norge. Videre kunne man spore en kyst-innlandsgradient med mindre bruk av midler i kystområdene. Gjennom supplerende intervjuer ble det avdekket økonomiske og praktiske sammenhenger for eksempel knyttet til driftsformer, men også relatert til produksjonsetikk, landbrukets status i området i forhold til andre næringer og idealer knyttet til norsk identitet og hva «det norske» er. Samtidig viste analysen at STILK hadde hatt en svært viktig bevisstgjørende betydning i forhold til oppmerksomhet, forståelse og stolthet knyttet til kulturlandskap og fysisk kulturarv. En analyse av fordelingen av STILK-midler i perioden 2000 – 2002 sammenholdt med Riksantikvarens kontrollregistrering av tilstanden til automatisk fredete kulturminner og SEFRAK registrerte hus indikerte et klart behov for bedre kunnskap mellom sektorene om hverandres virkemidler og bedre samordning av disse virkemidlene. STILK-ordningen fremstod da først og fremst som et vesentlig middel til ivaretagelse av hverdagslandskapets kulturminner både for automatisk fredete kulturminner og verneverdige bygninger og andre miljøverdier. Likevel syntes virkemiddelordningen, muligens på grunn av sin klare «bottom-up» innretning, mindre egnet til styring av midlene i retning av nasjonal måloppnåelse i forhold til vern. Disse funnene i prosjektet «Jordbruket som kulturbærer» var et viktig utgangspunkt for den undersøkelsen som skulle gjennomføres i det nærværende prosjekt.

SMIL-ordningen ble etablert i 2004 som en sammenslåing av de tidligere støtteordninger for miljøtiltak og STILK. Samme år ble også vedtaksmyndigheten overført fra Fylkesmannen til kommunalt nivå. I 2009 publiserte NIKU på oppdrag av Statens Landbruksforvaltning en evaluering av den nye ordning «Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL). Freda og verneverdige bygninger og andre kulturminner og –miljøer» (Sætren 2009). Denne undersøkelsen ble blant annet utformet i samråd med vårt prosjekt og utgjør derfor en viktig kilde til undersøkelsene av SMIL-ordningen generelt og spesielt på Vega, som også inngikk i evalueringen. Forskjellige utenforstående faktorer var medvirkende til at Vestre-Slidre falt utenfor de kommuner som ble spesielt undersøkt i evalueringen.

Den nasjonale evalueringen av SMIL-ordningen for freda og verneverdige bygg og andre kulturminner og kulturmiljøer (Sætren 2009) belyser kommunenes tiltaksstrategier og fordelingspolitikk når det gjelder kulturminnetiltak i jordbrukslandskapet, samt kvalitetssikringen av de kulturminnerrelaterte tiltakene. Dette ble gjort

gjennom en spørreundersøkelse som ble sendt ut med elektronisk post til alle kommunene/landbrukskontorene i syv utvalgte fylker (hvor både Nordland og Oppland inngår) og i alt 187 kommuner (hvor Vega inngår). I tillegg ble det gjennomført en spørreundersøkelse for 8 kommuner hvor det er innhentet mer detaljerte opplysninger angående bygnings- og tiltakstyper (hvor Vega inngår). Undersøkelsen danner på et generelt grunnlag en bakgrunn for analysene som følger nedenfor.

3.2 Metoder

Den foreliggende undersøkelsen er gjennomført ved gjennomgang av søknader og tilsagnsbrev fra Norsk kulturminnefond for begge de aktuelle kommuner, og tilsvarende for SMIL-ordningen på Vega, mens en ikke fikk tilgang til selve søknadsmaterialet og korrespondanse fra Vestre Slidre kommune. Undersøkelsen av SMIL-ordningen for Vestre Slidre baserer seg derfor på lister over gitte tilsagn fra Fylkesmannens landbruksavdeling i Oppland. Bakgrunnsdataene omfatter hele perioden fra SMIL-ordningen ble etablert i 2004 til 2010. Analysen av verdiskapingsmidlene fra Riksantikvarens prosjekt og fra Kulturminnefondet omfatter perioden 2005 – 2010 (dvs hele prosjektperioden for verdiskapingsprogrammet). Prosjektet har hatt tilgang til Kulturminnefondets arkiv og har undersøkt søknadsbehandlingen i de to case kommunene, mens prosjektet ikke har hatt tilgang til dokumenter utover offentlig tilgjengelige rapporter fra Riksantikvarens verdiskapingsprosjekt. I tillegg er det brukt skriftlig materiale dels fra nettsider dels fra publikasjoner og evalueringsrapporter, spesielt når det gjelder verdiskapingsatsingen. Undersøkelsene av skriftlig materiale er supplert med intervjuer og samtaler med lokale nøkkelpersoner.

Følgende spørsmål er stilt til materialet:

- Mønstre i virkemiddelbruken
 - I hvilken størrelsesorden og hvilke midler er det gitt fra de undersøkte ordninger til Vega og Vestre Slidre?
 - Hvor stor andel av den totale tildelingen har gått til verdiskapingsprosjekter innenfor kommunene?
 - Hva fremheves og hva glemmes - hvilke typer kulturminner har mottatt støtte?
- Samordning av virkemiddelordninger
 - I hvilken grad er virkemidler samordnet for å løfte frem kulturminner?
 - Hvordan understøtter tildelingene kommunenes verdiskapingsatsinger?
- Måloppnåelse og utfordringer
 - Hvordan vurderer pilotprosjektene i verdiskapingsprogrammet sin egen måloppnåelse?
 - Hvilke hovedutfordringer fokuseres det på i rapporter fra pilotprosjektene?
 - Hvordan vurderer Riksantikvaren og Norsk Kulturminnefond prosjektene?

3.3 Resultater

Verdiskapingspiloten «Den verdifulle kystkulturen i Nordland» (Riksantikvaren 2011b) som har hatt satsing spesielt i Lofoten og på Vega har i perioden 2005 – 2010

vært finansiert av Riksantikvaren med til sammen 16,9 mill og med til sammen 20,4 mill kr fra Nordland fylkeskommune, samlet 37,3 mill kroner. Både på Vega og i Lofoten er det utløst betydelige midler fra andre kilder. På Vega har en tilsammen klart å utløse 15,1 mill kr (Lofoten har mottatt totalt 54,3 mill kr). SMIL inngår ikke som en del av de midler som er regnet med. Dette har antagelig sammenheng med at det ikke er gitt SMIL-midler direkte til kulturminneformål i selve verdensarvområdet, mens kulturminnefondets bevilgninger inngår. Det er imidlertid gitt SMIL-midler til en rekke kulturmarkstiltak i verdensarvområdet. På Vega trekker en altså ikke inn kulturmarkstiltakene som er gjennomført for SMIL-midler i verdensarvområdet som en del av verdiskapingsprogrammet for kulturminner.

Pilotprosjektet i Oppland har vært delt i to innsatsområder: Valdres og Nord-Gudbrandsdalen. Prosjektarbeidet i de to områdene har vært organisert hver for seg med Fylkeskommunen ved fylkeskonservator som prosjektansvarlig, vårt case-område Vestre Slidre inngår i «Oppland - Valdres» (Riksantikvaren 2011c). Her har verdiskapingspiloten vært finansiert av Riksantikvaren med 4,4 mill kr og av Oppland fylkeskommune med 3,7 mill kroner, til sammen 8,1 mill kroner. Også her har en løst ut midler fra andre kilder, noe som gjør at satsingen i Valdres samlet har utløst 26,4 mill kroner. Det er ikke mulig å lese ut av rapporteringen hvor mye som har gått til tiltak i Vestre Slidre kommune. Både kulturminnefondet og SMIL er inkludert i beregningen over midler til verdiskapingsprogrammet. I Oppland regner en både bygningsverntiltak og kulturmarkstiltak gjennomført for SMIL-midler inn som en del av verdiskapingsprogrammet for kulturminner.

Verdiskapingsprogrammet for kulturminner viser ikke til mer konkret dokumentasjon om hvilke kulturminner som er støttet i våre case-kommuner, Nordlandsrapporten viser imidlertid at 10 forskjellige bygningsrestaureringsprosjekter og at i tillegg 16 andre tiltak (blant annet såkalte e-hus, hus som beskytter ærfugleirene) er gjennomført i forhold til kulturminner på Vega. Av Valdres-rapporten fremgår det at til sammen 36 bygningsrestaureringstiltak er gjennomført, men ikke hvor mange i Vestre Slidre. Verken på Vega eller i Valdres har det vært gitt støtte til arkeologiske kulturminner fra verdiskapingsprogrammet.

Fra de øremerkete midlene til verdiskapingsprosjekter i Norsk kulturminnefond er det bevilget betydelige midler til de to pilotprosjektene innen verdiskapingsprogrammet, som våre case-kommuner Vega og Vestre Slidre tilhører. Til «Den verdifulle kystkulturen i Nordland» er det samlet bevilget 7 142 000 kr og til «Nord-Gudbrandsdalen og Valdres» er det bevilget 12 861 000 kr. Samlet utgjør dette 20 003 000 kr og altså 50,2 % av tildelingene til alle de 11 pilotprosjekter i VSP til sammen. Mens «Den verdifulle kysten i Nordland» har fått innvilget 39,1 % i forhold til antall søknader, noe som utgjør 27,2% av det samlede omsøkte beløp, har «Nord-Gudbrandsdalen og Valdres» fått innvilget 53,7 % av sine søknader i forhold til antall søknader, noe som utgjør 42,8% av det samlede omsøkte beløp. Vegas andel utgjør 15 prosjekter og 2 288 000 kr, mens Vestre Slidres andel utgjør 9 prosjekter og 1 459 500 kr. Det er vanskelig å tillegge beløpene som er bevilget til prosjekter i de enkelte kommuner noen stor betyd-

ning utover at prosjektene i de to kommunene faktisk har fått bevilget en del penger. Det kan synes som om aktører på Vega har vært litt tidligere ute med søknader til fondet enn aktører i Vestre Slidre, noe som kan ha betydning for hvor de to prosjekter står i forhold til tildeling per i dag. Det er imidlertid tydelig at de to pilotprosjektene i verdiskapingsprogrammet overordnet sett har lyktes med å utløse betydelige midler fra kulturminnefondet.

Prosjektene på Vega ligger i stor grad i selve verdensarvområdet ute på øyene og til den nordlige del av Vega hvorfra adkomsten til verdensarvsområdet skjer – kalt Verdensarvporten. Tildelingene i Vestre Slidre fokuserer i høy grad på stølsområdene. Slik sett følger Kulturminnefondets tildelinger tydelig de spesifikke satsinger dels på ærfugldriften og livet i øyene og dels på stølsområdene.

Analysen av Kulturminnefondets utvelgelse av støtteobjekter hemmes i noen grad av at søknader som ikke mottar tildeling sendes tilbake til søker, det foreligger derfor ikke noe søknadsmateriale i arkivet over de prosjektene som ikke mottar støtte. En kan imidlertid lese ut av dokumentene for de støttede prosjektene hvilke kriterier som er lagt til grunn og hvordan dialogen har vært med søker. Momenter som går igjen er om tiltaket støttes faglig fra regional kulturminnemyndighet eller fra regionrådet, og hvor stor andel finansiering som foreligger fra annen kilde. I Vestre Slidre inngår SMIL som en hyppig kilde til del-finansiering, mens det på Vega som regel ligger egne midler inne i søknadene. Spesielt i forhold til fredete bygg er også Fylkeskommunen med som finansieringspartner. Både i Vega-materialet og i Vestre Slidre-materialet avdekkes konflikter knyttet til forståelsen av Kulturminnefondets regelverk og spesielt i spørsmålet om hva kulturminnefaglig restaurering innebærer. Ingen av søknadene fra den undersøkte perioden baserer seg på forhåndsbefering av fagpersonale fra Kulturminnefondet og som hovedregel har det ikke vært befering av fagpersonale fra fylkeskommunen. I Vestre Slidre befares mange objekter av kulturminnekonsulenten fra Natur-og Kulturparken, som dog ikke har kulturminnefaglig bakgrunn. Både på Vega og i Vestre Slidre fremgår det at søker og «nyter» av tilskuddet i stor grad bor i kommunen og at tilskuddet slik sett potensielt støtter lokal næring. Næringsutviklingsaspektet synes dog ikke å være viktig for Kulturminnefondet, som tilsynelatende bevilger like gjerne til privat fritidsformål som til mer driftsrelaterte formål. Det er de antikvariske og historiefortellende verdier isolert sett som vektlegges ved et omsøkt tiltak. På denne måten fungerer Kulturminnefondet som kulturminnevernets forlengete arm i klassisk forstand, både i forhold til mandatet gitt gjennom tildelingsbrev fra Miljøverndepartementet, forståelsen av dette og faglige krav til tiltakene.

Selv om Vega kommune inngår i den nasjonale tilstandskontrollen av SEFRAK-bygninger (bygninger eldre enn 1900) og tapstall og skjevfordelingen i bevaring av kulturminnetyper er kjent fra disse rapportene er dette ikke en referanseramme som legges til grunn ved behandling av søknader fra Vega. Tildelingsbrevet fra Miljøverndepartementet til Kulturminnefondet, for eksempel i 2010, viser særskilt til Riksrevisjonens rapport (Riksrevisjonen 2009) om den kritiske tilstand for fredete og

bevaringsverdige bygg og miljømålene for 2020. Til tross for dette synes de nasjonale miljømål for ivaretagelsen av kulturminner ikke å være gjenspeilet i prioriteringer av kulturminnetyper som mottar tilskudd fra Kulturminnefondet.

Både Kulturminnefondets årsrapport for 2010 (Norsk Kulturminnefond 2011) og Fondets evaluering av verdiskapingsprogrammet (Engen 2011) avdekker en viss opposisjon mot graden av styring fra Miljøverndepartementet og de faglige forutsetninger for verdiskapingsprogrammet. Kulturminnefondets evalueringsrapport (Engen 2011) er den eneste av de mange rapportene som foreligger etter verdiskapingsprosjektets første fase som aktivt vurderer den faglige kvaliteten på de gjennomførte tiltakene i en mer detaljert gjennomgang av 31 støttede prosjekter, hvorav 27 er befart. Rapporten avdekker at det er betydelige kritikkpunkter til prosjekter i begge caseområder i vårt prosjekt, men skarpest i forhold til caseområdet på Vega, hvor det både er konstatert annen bruk av midlene enn forutsatt og desidert ombygging for Kulturminnefondets midler. En påpeker også at et vesentlig autenticitetskriterium, nemlig spørsmålet om funksjonsforandring av bygg eller opprettholdelse av opprinnelig funksjon, slår særskilt ut i pilotprosjektet «Den verdifulle kystkulturen i Nordland». Her er det langt flere objekt som har fått ny bruk enn de som har bibeholdt den opprinnelige funksjon. På et mer generelt grunnlag mener fondet også at det har vist seg at det er behov for en «oversetter» mellom antikvariske myndigheter på den ene side og søkere og rådgivere på den andre siden. Kulturminnefondet påpeker også at pilotprosjektene i verdiskapingsprogrammet hadde liten forankring i kulturminnefeltet og at et bedre resultat kunne vært oppnådd om det hadde vært stilt krav om kulturminnefaglig kompetanse både i prosjektene og i alle ledd i programmets organisering (Engen 2011: 14). Det understrekes for øvrig at fondet ved verdiskapingsprosjektets oppstart var utilstrekkelig bemannet til å møte den store søknadsmassen og etterspørselen etter faglig råd, dette bedret seg i løpet av prosjektperioden.

Ved lesing av Riksantikvarens og Kulturminnefondets evalueringsrapporter av VSP avdekkes det en uenighet om vektning av det økonomiske aspekt ved verdiskapingsprosjektet. Mens Kulturminnefondet tydelig vektlegger bevaringsaspekter og kulturminnefaglige verdier i verdiskapingsprosjektet presser Riksantikvaren på i forhold til den økonomiske dimensjon i verdiskapingsprosjektet. Riksantikvaren går så langt som (Riksantikvaren 2011d: 28) å stille spørsmål ved om Kulturminnefondet «ut fra vedtektene sine- bør legge større vekt på at istandsettningstiltak som prioriteres, skal gi verdiskapingsgeffekt i videre forstand» (les økonomisk forstand)...dette kan være utgangspunktet for å gi Kulturminnefondet en enda mer betydelig og strategisk rolle i kulturminne basert verdiskapingsarbeid».

For undersøkelsen av SMIL-ordningen er det bare fra Vega vi har informasjon, gjennom egen gjennomgang av søknadsmaterialet. Det ble ikke gitt anledning i Vestre Slidre til tilsvarende gjennomgang av primærmaterialet, her ble dataene innhentet fra Fylkesmannens landbruksavdelings lister. Begge steder er det dog gjennomført intervju og supplerende samtaler med saksbehandlere for ordningen.

Fra 2004 – 2010 er det på Vega innvilget 9 kulturminnetiltak innen SMIL-ordningen ut av totalt 23 innvilgete tiltak, kulturminnetiltakene omhandler alle bygningsvern. Beløpssmessig utgjør disse bevilgningene 552 588,- kr ut av en samlet tildeling på 996 244 kr. Tildelingsprosenten fra SMIL til kulturminneformål utgjør i denne perioden altså 55,5 %, noe som er i tråd med landsgjennomsnittet (50%) for tildeling fra SMIL til kulturminneformål (Sætren 2009).

Fra 2006 – 2010 er det i Vestre Slidre innvilget 42 kulturminnetiltak ut av totalt 74 innvilgete tiltak, kulturminnetiltakene omhandler alle bygningsvern. Beløpssmessig utgjør disse bevilgningene 2 119 713 kr av en samlet tildeling på 2 919 018 kr, tildelingsprosenten fra SMIL til kulturminneformål utgjør i denne perioden altså 72,6% , dette er betydelig over landsgjennomsnittet som ligger på ca 50% til kulturminneformål. En kan samtidig bemerke at Vegas samlede SMIL-bevilgning utgjør mindre enn 1/3 av Vestre Slidres bevilgning.

Begge kommuner har mange kjente arkeologiske kulturminner i jordbrukslandskapet, det er imidlertid i undersøkelsesperioden ikke bevilget midler til skjøtsel og for eksempel skilting av arkeologiske kulturminner i noen av kommunene. På selve hovedøya Vega er de arkeologiske kulturminnene en vesentlig begrunnelse for avgrensning av verdensarvområdet, dette er derfor spesielt bemerkelsesverdig på Vega. Ellers er SMIL-midlene på Vega fordelt både i selve verdensarvområdet og i buffersonen, mens Vestre Slidre har et tydelig fokus på stølsrområdene i forhold til SMIL bevilgningene sine. Utover nevnte spesielle forhold på Vega kan en derfor si at tildelingene til kulturminneformål følger de to kommuners satsingsområder godt. Flere av kulturminnetiltakene i begge kommuner følges også av parallelle bevilgninger til restaurering av beitemark og andre kulturmarkstiltak, bekjempelse av gjengroing er en gjenganger i tiltakstypene for kulturmark.

SMIL-ordningen fremheves i våre case-kommuner som et meget viktig virkemiddel for istandsetting av kulturminner og restaurering av bygninger i jordbrukslandskapet, imidlertid er det vanskelig ut fra den rapportering som gis fra SMIL ordningen, å sammenholde om de bygningstyper som har fått midler også er de som i henhold til Riksantikvarens kontrollregistreringssystem er utsatt for tap og trusler nasjonalt. Undersøkelsen viser også at det ikke er fokus på ivaretagelse av automatisk fredete kulturminner (arkeologiske kulturminner), dette er også et moment som er tydelig utfra den nasjonale evaluering av SMIL (Sætren 2009) og det representerer en endring i forhold til den foregående STILK ordningen (Skar & Rønningen 2010). Dette forhold kan ha sammenheng med at begrepene som brukes i regelverket, «andre kulturminner og kulturmiljøer», ble fremhevet som uklare i våre case-kommuner. Sikring og skjøtsel av automatiske fredete kulturminner faller inn under dette formålet, men den manglende tildelingen synliggjør at dette enten ikke er tydelig forstått eller som det ble sagt på Vega – at det var vanskelig å forholde seg til. På spørsmål om arkeologiske kulturminner var innarbeidet i gårdskartene, fikk vi i intervju med saksbehandlere til svar at det var de ikke, for det var så vanskelig å hente dem ut av den nasjonale databasen (Askeladden). Samtalene avdekket at man dels ikke visste hvor slike kultur-

minner var i landskapet og dels var usikker på hvilke typer tiltak som var relevante og tillatt for denne type kulturminner.

I våre to case-kommuner var man ikke klar over at Riksantikvaren gjennomfører tilstandskontroll av kulturminner og at rapportene fra disse kontrollene kan være et viktig hjelpemiddel i prioritering mellom prosjekter. På Vega hvor slik kontrollregistrering gjennomføres forelå disse rapportene i planavdelingen og ikke på landbrukskontoret.

Både Vega og Vestre Slidre kommuner, har utarbeidet tiltaksstrategier for bruk av SMIL-midler. Disse strategiene var dog lite presise med hensyn til hvilke kulturminnetyper som bør prioriteres, bruk av begrepene «freda og verneverdige hus» er så generelle at veiledningseffekten er liten. Regionalt kulturminnevern har ikke vært delaktig i utforming av tiltaksstrategiene, noe som muligens også har medført at de arkeologiske kulturminnene har falt ut av strategiene. Ved samtale med ansvarlig saksbehandler for SMIL-ordningen kom det frem at desentraliseringen av SMIL-ordningen medfører et behov for opplæring på landbrukskontoret. På Vega er landbrukskontoret en enmanns bedrift og det var per 2010 ingen ansatte i kommunen med kulturminnefaglig bakgrunn, heller ikke Vestre Slidre har egen ansatt med slik bakgrunn, landbrukskontoret har dog flere ansatte. Der slike råd foreligger er forventningene fra kulturminnevernet om antikvarisk og håndverksmessig god restaurering av bygninger ikke konkret og praktisk nok formulert til at det er gitt at privatpersoner og håndverkere uten spesiell fagbakgrunn vil kunne følge retningslinjene som gis.

Undersøkelsen avdekker at landbrukskontorene i case-kommunene ikke er klar over hvilke samfinansieringsmuligheter som finnes for ivaretagelse av kulturminner. På Vega har denne kunnskapen blitt etablert hos andre parter i løpet av verdiskapingsprosjektet, men var på undersøkelsestidspunktet ikke erkjent på landbrukskontoret.

Begge kommuner ga uttrykk for at finansieringsrammene innen SMIL var fastlåste, spesielt bygningsrestaureringsprosjekter er kostnadskrevende i forhold til mange andre formål, en ser derfor en tendens til at en utfra et «demokratisk prinsipp» fordeler små midler til flere søkere og andre typer tiltak enn store midler til kulturminnerestaurering til en enkelt eller noen få. Det er markante forskjeller mellom Vega og Vestre Slidre i forhold til størrelsen på SMIL-budsjettet og begge kommuner etterspurte mer fleksible fordelingsrammer. Rammene for SMIL kan være fastsatt år tilbake med få justeringsmuligheter i forhold til særskilte satsinger i de aktuelle kommuner. Det er dog markant at såpass store midler som over 70% av midlene går til bygningsrelaterte tiltak i Vestre Slidre, dette må ses som et utslag av at landbrukskontoret forsøker å avlaste aktive bønder i stølsområdene for utgifter til ivaretagelse av bevaringsverdig bygningsmasse og sannsynligvis er det også et utslag av det tette samarbeidet med Kulturminnefondet som utviklet seg i løpet av undersøkelsesperioden.

Det framgår av undersøkelsen at landbrukskontorene og brukerne i stor grad har følt seg overlatt til seg selv og egen forståelse av mandatet i forhold til gjennom-

føring av kulturminnerelaterte SMIL-tiltak. Det har vært vanskelig å få tilstrekkelig rådgivning ved henvendelse til fylkeskommunenes kulturminneavdelinger, spesielt på Vega har man å dømme utfra korrespondansen systematisk henvendt seg til fylkeskommunen for råd angående anbefaling og prioritering av kulturminnesøknader. Av brevvekslingen fremgår det at fylkeskommunen i mange sammenhenger har ønsket en kulturminnefaglig vurdering fra lokalt hold før en har ønsket å gi sin prioritering. Dette må nødvendigvis ha satt kommunen i en vanskelig situasjon da slik kompetanse først formelt var tilgjengelig i kommunen fra 2011. Landbrukskontoret på Vega har da også overstyrt fylkeskommunens innspill i en del sammenhenger og har tildelt midler til restaurering på tross av fylkeskommunens ønske om en særskilt uttalelse fra lokal ekspertise før en tok stilling til saken. Vegas geografi langt fra fastlandet og med mange øyer har sannsynligvis hatt betydning for at det har vært vanskelige å få til befaringer fra antikvariske myndigheter.

3.4 Diskusjon

SMIL fungerer som en rent kommunalt delegert ordning uten pålagt samarbeidsplikt til kulturminneforvaltningen på fylkesnivå, eller for den saks skyld til kulturminnefondet. Dette representerer en stor endring fra den tidligere STILK-ordningen, som beskrevet ovenfor. SMIL – ordningen baserer seg i stor grad på dialog med søker/eier, noe som er resultat av at kommunen har ansvar for ordningen og har også sammenheng med det øvrige arbeidet landbrukskontorene gjør med bistand til planlegging av gårdsdriften. Kulturminnefondet er tross utbyggingen av organisasjonen i de senere år fremdeles en organisasjon som lokalt oppfattes som fjernere og som jobber innen et ekspertisefelt med mindre allment kjente og forståtte verdsett. Det fremgår av Kulturminnefondets evaluering av verdiskapingsprogrammet at fondet ved programmets oppstart ikke var bemannet til å håndtere den store søknadsmengden som VSP genererte.

Et kriterie for tildeling av midler fra Kulturminnefondet er at prosjektet har fått anbefaling fra den regionale kulturminneforvaltningen i fylkeskommunene. Andre aktørers syn tillegges også vekt, slik som landbruksforvaltningen i kommunene eller i den fasen som er studert det ansvarlige organ for verdiskapingsprogrammene i tillegg til eventuelle faglige uttalelser fra lokalmuseene. Kulturminnefondet fungerer altså på samme måte som SMIL-støtteordningen innen det offentlige systemet og støtter seg til andre offentlige organer, forpliktelsen til denne samordningen i forhold til tiltak på kulturminner er imidlertid større for fondet enn den er for Landbrukskontorene i forhold til SMIL-ordningen. Begge ordninger benytter et søknadssystem hvor den enkelte eier eller organisasjon søker til fastsatte tidspunkter på året. Det fremgår av rapporteringen fra verdiskapingsprosjektene at koordinering av søknadsfrister for de forskjellige støtteordninger er en utfordring for brukerne som bør løses. Mens forvaltningen av SMIL-ordningen er desentralisert og ligger på kommunalt forvaltningsnivå, med rapporteringsansvar til Fylkesmannsnivå, er Kulturminnefondet et sentralisert organ med rapporteringsansvar til Miljøverndepartementet. Kulturminnefondet er slik sett åpenbart en organisasjon som har mindre kontakt med den enkelte bruker.

På grunn av Kulturminnefondets krav til uttalelse fra antikvarisk myndighet, som regel fra fylkeskommunen, ser vi av materialet at det pågår en viss samordning regionalt mellom fondets og fylkeskommunens støttebidrag til kulturminnetiltak. I verdiskapingsprosjektets pilotområder har fylkeskommunen hatt en rolle som koordinator og det har i VSPs forløp utviklet seg kompetanse på koblinger mellom de forskjellige virkemiddelordningene innen pilotprosjektene. I våre case-områder, som begge har inngått i Miljøverndepartementets verdiskapingsstrategi og hvor fylkeskommunen har hatt en sentral rolle i perioden 2005 – 2010, undersøker vi altså en ekstraordinær situasjon hvor Nordland Fylkeskommune og Valdres natur- og kulturpark med ledelse fra Oppland Fylkeskommune fungerer som kobler av institusjonelle nivå og virkemiddelordninger. En slik samordningsrolle er ikke meisle ut der det ikke har vært pilotprosjekt innen verdiskapingsprogrammet.

Kulturminnefondet opptrer som fanebæreren for de antikvariske prinsipper og den kulturminnefaglige kvalitet, fondets verdsettelse er i høy grad i tråd med det som gjelder for det klassiske statlige og fylkeskommunale kulturminnevern for øvrig (Mydland & Grahn 2012). Dokumentene avdekker at Riksantikvarens verdiskapingsprosjekt og kulturminnefondet i noen grad er på tvenne veier når det gjelder fortolkning av verdiskapingsbegrepet. En skal imidlertid være klar over at hos Riksantikvaren er verdiskapingsstrategien et prosjekt og at det også innad hos Riksantikvaren kan herske ulike verdsettelse i ivaretagelsen av de faste verneoppgaver og i prosjektsammenheng. Kulturminnefondet er i sterk grad styrt av de samme parametrene som styrer Riksantikvarens prioritering via et årlig nesten liklydende tildelingsbrev fra Miljøverndepartementet. Dette til en grad så man kan undres over at Kulturminnefondet er skilt ut som en egen virksomhet under miljøverndepartementets paraply. Samtidig har Kulturminnefondet som fylkeskommunene fokus på støtte til private eiere (Lovdata 2003). Analysen avdekker kompleksiteten i kulturminnevernets forvaltningsnivåer og støtteordninger. For brukeren kan kulturminnevernet synes vanskelig å nærme seg, noe som også gjentagende ganger har blitt nevnt i intervjuer. Spørsmålet er om det på bakgrunn av dette og utsagn i rapportene fra verdiskapingsprogrammets pilotprosjekter kunne vært ønskelig å vurdere en desentralisering av ordninger og oppfølgingsansvar også innen kulturminnevernet? Det er under alle omstendigheter interessant å observere at mens SMIL-ordningen representerer en «stille», og tross opplæringsbehov, vellykket desentralisering av landbrukets støtteordninger til kulturminneformål, så er kulturminnevernet selv svært restriktiv med slik desentralisering i egen sektor. Bruken av sentraliserte ordninger i kulturminnevernet bidrar uvilkarlig til byråkratisering sett fra et brukerperspektiv, hvor fylkeskommunen kommer i en posisjon som saksforbereder for det statlige fond.

Riksantikvarens verdiskapingsprogram har i en femårs periode hatt store egne bevilgninger. De to pilotprosjektene som omfatter våre case-områder har hatt ulikt med ressurser fra programmet og har også utløst ulikt mange midler fra andre kilder. Verdiskapingsstrategien har i tillegg vært organisert forskjellig, begge pilotprosjektene har dog tross ulik organisering forbrukt omtrent like mye til administrasjon, informasjon og nettverksstimulering (ca. 20 %). Det fremgår av rapportene fra Verdiskapings-

prosjektene at koordinering av virkemiddelbruk har vært en spesielt stor utfordring og at rådgivning angående dette har vært en sentral oppgave for koordinator av prosjektene (henholdsvis fylkeskommunen i Nordland og Valdres natur- og kulturpark med Oppland Fylkeskommune). Denne oppgaven ble løst stadig bedre i løpet av prosjektene, ikke minst fordi man hadde en utstrakt dialog med finansieringspartene om justering av forvaltningspraksis i forhold til denne spesielle verdiskapingsstrategi. Riksantikvaren, Fylkeskommunens kulturavdeling, Kulturminnefondet og Innovasjon Norge nevnes i de avsluttende rapportene fra prosjektene (Riksantikvaren 2011b og c) som spesielt utfordrende parter å samarbeide med. Kulturminnevernets lange saksbehandlingstid og kravene til antikvarisk kompetanse i gjennomføring av tiltakene på den ene siden og Innovasjon Norges forståelse av at verdiskaping bør innebære økonomisk lønnsomhet på den andre siden, er noen av de viktige utfordringene som nevnes.

Det framgår av sluttrapportene fra de to undersøkte verdiskapingsprosjektene at man både på Vega og i Valdres har gått en veldig lang veg fra omtrent ikke å ha kjennskap til og forståelse for kulturminneverdier i egen kommune til bruken av kulturminneverdier som grunnlag for supplerende næringsutvikling. Selv om verdiskapingsstrategien går videre med fylkeskommunale midler i mindre skala i begge områder, kan man spørre seg hvordan det vil gå med igangsatte prosjekter når verdiskaping ikke lenger har den omfattende statlige oppmerksomhet i form av rådgivning og store statlige ekstrabevilgninger til utvalgte lokalsamfunn? Et sitat fra Stiftelsen Vegaøyen Verdensarvs årsrapport for 2011 uttrykker tydelig problemstillingen: «På andre områder opplevdes utfordringer. Verdiskapingsprogrammet «Den verdifulle kystkulturen» ble avsluttet i 2010 og det var i 2011 mindre aktivitet med prosjekter innen restaurering i tilknytning til verdiskaping og næringsutvikling. Mye arbeid gjenstår med å ta vare på og utnytte kystkulturen i verdensarvområdet og buffersonen til økt verdiskaping. Det vil derfor være viktig å få en fortsettelse på programmet eller få utviklet et nytt verdiskapingsprogram. Særlig fordi Vega opplever negativ utvikling i folketallet, noe som på sikt kan bli en trussel mot verdensarverdiene» (Stiftelsen Vegaøyen Verdensarv 2012:3). Vil en klare å opprettholde samhandlingsevnen mellom aktører og forvaltningsnivåer som ble skapt i prosjektperioden? Har den kulturminnefaglige kompetanse befestet seg tilstrekkelig lokalt til at den vil være internalisert i fremtidig praksis? Og vil 5 år være nok for at en forretningside beveger seg fra krabbestadiet til faktisk å være en bærekraftig næring?

Brukerne i vår undersøkelse oppfatter – tydeligst uttalt fra Vega – fylkeskommunen som en propp i systemet i forhold til rådgivning, godkjenning og gjennomføring av prosjekter. Undersøkelsen viser imidlertid at slik ansvarsfordelingen er for de undersøkte virkemiddelordningene er fylkeskommunen satt i en vanskelig situasjon. Ved ikke å være en direkte bevilgningsmyndighet for større midler settes fylkeskommunen i en rolle som et ekstra byråkratisk rådgivningsledd, ofte med for liten kapasitet til å komme tidlig nok inn i og følge opp prosjekter.

3.5 Konklusjon

Virkemidlene i de tre undersøkte ordninger på Vega og i Vestre Slidre har i høy grad gått til ivaretagelse av antikvariske bygninger og konstruksjoner knyttet til tradisjonsnæringer. Begge steder er det utløst betydelige midler fra ordningene. Kulturminnefondet har hatt et spesielt fokus nettopp på de verdiskapingsprosjektene som våre to studieområder er en del av. Av de 11 pilotprosjektene innen verdiskapingsprogrammet har disse to mottatt godt og vel halvparten (50, 2 %) av Kulturminnefondets midler til verdiskaping. Det er også bemerkelsesverdig at landbruket gjennom SMIL-ordningen har vært så sterk en aktør i forhold til bygningsrestaurering i Vestre Slidre, slik det fremgår av de tallene vi har hatt tilgang til.

Det er fortrinnsvis enkeltstående antikvariske bygninger som «løftes frem» og ivaretas gjennom verdiskapings-satsingene. Det er tydelig at man har hatt et spesielt fokus på den del av kulturminnene som er knyttet til en levende tradisjonell bruk. Formidlingsmessig betyr det at en gjennom satsingen først og fremst stimulerer fortellinger, som er en del av dagens referanseramme – en del av «manns minne». Det er sannsynligvis også i forhold til restaurering av næringsrelaterte bygg at koplingen mellom kulturell og økonomisk verdiskaping er mest nærliggende. I begge kommuner er det imidlertid også mange arkeologiske kulturminner som er eldre enn reformasjonen. Disse kulturminnene er fremhevet i grunnlagsdokumentene dels for Verdensarven på Vega og i begrunnelsen for Valdres natur- og kulturpark. Det er slik sett bemerkelsesverdig at en ikke har trukket inn disse kulturminnene som en del av verdiskapings-satsingen. Samtidig samsvarer dette forhold godt med signalet spesielt fra landbruket om at en trenger opplæring og større grad av oppfølging fra antikvariske myndigheter for å kunne aktivisere de arkeologiske kulturminnene.

Nasjonale miljømål synes å være helt perifere i forhold til prioriteringer innen verdiskapings-satsingen, det er muligens vanskelig å forene så ulike hensyn som økonomisk verdiskaping og hensynet til ivaretagelse av et representativt utvalg av kulturminner. Dette bør dog være en tankevekker for kulturminnevernet og gi en pekepinn i retning av hvor langt «verdiskaping» skal få styre som nasjonalt mantra for vernearbeidet.

Begge sluttrapportene fra våre pilotområder uttrykker at samordning av søknadsfrister og prosedyrer for tildeling av virkemidler er en flaskehals for å få prosjekter i gang. Kulturminnefondet har initiert en viss samordning gjennom regelverket som stiller krav til uttalelse fra fylkeskommune og eventuelt landbruket i forhold til tildeling av støtte. Landbrukskontorene har ikke samme forpliktelse som Kulturminnefondet til samordning med andre sektorer om bruk av SMIL-midler. Saksbehandlingstiden og mangel på tilstedeværelse spesielt fra kulturminnevernet kritiseres i pilotprosjektets sluttrapporter. Spørsmålet er om en gjennom en styrking av fylkeskommunens rolle og faglige kapasitet i forhold til virkemiddelordninger fra begge sektorer kunne ha medvirket til en bedre faglig og organisatorisk samordning i fremtiden? I landbruket har man gjennomført en «stille» desentralisering av virkemidlet SMIL gjennom delegering av forvaltning av ordningen til kommunene. Dette aktualiserer spørs-

målet om tiden er moden for delegering innen kulturminnevernet? Hensynet til lokale brukere bør veie tungt på vektskålen i en slik vurdering- kanskje en gjennom delegering i kulturminnevernet ville oppnå en fornyet legitimitet og handlekraft.

Alle rapporter fra verdiskapingsprogrammets fase 1 konkluderer med prosjektets vellykkethet. Kulturminnefondet er dog betydelig mer reservert enn de øvrige aktører og har benyttet evalueringsrapporten sin til å fremheve problemene snarere enn de vellykkete prosjekter (Engen 2011).

Sluttrapportene fra de to pilotprosjekter er samstemte om at den største utfordringen har vært å få til en felles forståelse mellom de sektorer som kan forventes å ligge lengst fra hverandre – Innovasjon Norge på den ene side og kulturminneforvaltning og –fond på den andre siden. Her har det vært betydelig behov for kommunikasjon omkring forståelse av begrepet «verdiskaping» langs en akse fra ren økonomisk verdiskaping til kulturminnefaglig verdiskaping og lokal identitet. Når en i tillegg er på tvenne veier innen kulturminnevernets institusjoner mellom Riksantikvaren og Kulturminnefondet om begrepets implikasjoner, kan man kanskje forvente at verdiskapingsbegrepet også kommuniserer uklart i forhold til brukerne.

Verdiskapingsprogrammet fase 1 har pågått i en femårs periode og den statlige satsingen har nå fokus på andre geografiske områder – lokalt i våre studieområder har en beveget seg langt fra å ha liten kunnskap og forståelse for egne kulturminner til å bruke dem som grunnlag for økonomisk verdiskaping. Når de statlige midler nå har forsvunnet i pilotområdene må man spørre seg om prosjektfasen har vært lang nok til at satsingen fører til bærekraftige tiltak. Det er i denne sammenheng tankevekkende at Fase 2 i verdiskapingsprogrammet legger opp til 2 – 3 årige prosjekter.

3.6 Litteraturliste

Daugstad, K., K. Rønningen og B. Skar 2006: Agriculture as an upholder of cultural heritage? Conceptualizations and value judgements - A Norwegian perspective in international context. *Journal of Rural Studies*, 22: 67-81.

Engen, E. 2011: Verdiskapingsprogrammet – evaluering av kulturminnetiltak 2006 - 2010. Norsk Kulturminnefond.

Lovdata 2003: Vedtekter for Norsk Kulturminnefond, Norsk Lovtidend avd I nr 10 2003 <http://www.kulturminnefondet.no/maler/standard.asp?thisId=1109078017> (9.9.2012)

Mydland, L. og W. Grahn 2012: Identifying heritage values in local communities. *International Journal of Heritage Studies* 18:6, 1 - 24

Norsk kulturminnefond 2011: Årsmelding 2010

Norsk Kulturminnefond 2012a: (<http://www.kulturminnefondet.no/maler/standard.asp?thisId=120471>) (9.9.2012)

Norsk Kulturminnefond 2012b: (http://www.kulturminnefondet.no/arkiv/2012/01/1325678974/Rapport_2011_68pages_WEB.pdf).

MD (Miljøverndepartementet) 2002: Leve med Kulturminner

- Riksantikvaren 2005: Om verdiskapingsprogrammet. http://verdiskaping.info/om_verdiskapingsprogrammet/ (9.9.2012)
- Riksantikvaren 2011a: Brev fra riksantikvaren til Sametinget og fylkeskommunene datert 23.11.2011
- Riksantikvaren 2011b: Den verdifulle kystkulturen i Nordland http://www.verdiskaping.info/pilotprosjekter/den_verdifulle_kystkulturen_i_nordland/dokumenter/Sluttrapport.pdf
- Riksantikvaren 2011c: Oppland og Valdres <http://www.verdiskaping.info/pilotprosjekter/oppland-valdres/dokumenter/Sluttrapport.pdf>.
- Riksantikvaren 2011d: Kulturminner i bruk - verdi, vekst og vern. Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet 2006 – 2010. Rapporter, Riksantikvaren.
- Riksantikvaren 2012: Verdiskaping. <http://www.verdiskaping.info/> (9.9.2012)
- Riksrevisjonen 2009: Riksrevisjonens undersøkning av korleis Miljøverndepartementet varetek det nasjonale ansvaret sitt for freda og verneverdige bygningar. Dokument nr. 3:9 (2008–2009) <http://www.kulturminnearet2009.no/dokumenter/Riksrevisjonen%20MD%202009.pdf>
- Skar, B. 2012. Vega – verdensarv og verdiskaping – visjon og virkelighet, i Sætren, A., Fløisand, I., Swensen, G & Skar, B (red.) Kulturarv, kulturminner og kulturmiljøer. Rapport fra 5 års forskning. NIKU Tema 39: 223 - 231
- Skar, B. & Rønningen, K. 2010. Interdependency between cultural heritage protection and «active agriculture» in the era of decoupling? I Leveque, L., Arbol, M. L. & Pop, L. (red.) Heritage, Images, Memory of European Landscapes, L'Harmattan s: 25-45.
- Statens Landbruksforvaltning 2012. Spesielle miljøtiltak i jordbruket (<https://www.slf.dep.no/no/miljo-og-okologisk/jordbruk-og-miljo/spesielle-miljotiltak>).
- Stiftelsen Vegaøyan Verdensarv 2012. Årsmelding 2011.
- Sætren, A. 2009. Evaluering av «Spesielle miljøtiltak i jordbruket» (SMIL) NIKU rapport 31
- Valdres natur- og kulturpark 2007. Årsmelding 2007 <http://www.valdres.no/no/om-oss.htm> (9.9.2012)
- WHC (World Heritage Committee) 2004. «Decision Text». Nomination of Cultural Properties to the World Heritage List (Vegaøyan – The Vega Archipelago). <http://whc.unesco.org/en/decisions/128> [5.7.2012]

4 Arealbruk i endring – landskap i endring?

Svein Olav Krøgli og Wenche E. Dramstad

Norsk institutt for skog og landskap har hatt ansvar for den arbeidspakken i prosjektet som har fokus på tilstand og endring i arealbruk og arealdekke. Grunnlaget for analysene har vært en oversikt over endringer i arealtilstand gjennom en periode på cirka 40 år, ut fra forståelsen av at ulike landskapsendringer kan ha stor både direkte og indirekte betydning for en rekke forhold ved landskapet. Endringer i arealtilstand og arealbruk kan også være et uttrykk for hvilke verdier man til enhver tid opplever at landskapet har, og slik sett kan endringer i arealbruk være indikatorer på andre endringer i et samfunn (se for eksempel Wood & Handley 2001). Internasjonale undersøkelser har blant annet sett på hvordan det at noe i landskapet fyller en funksjon, eller brukes, er med på å sikre dets ivaretagelse (Antrop 2000). Landskapet reflekterer slikt sett samfunnets behov til enhver tid (Antrop 2005, 2006).

I en tidlig prosjektfase identifiserte vi aktuelle årstall for sammenligning av arealtilstand og analyse av endringer. Flere faktorer ble tatt med i betraktning. Ett viktig tema av interesse var de omfattende omveltningene som skjedde i store deler av norsk jordbruk etter andre verdenskrig (Hoel 2003). I denne epoken var det generelt ønske om å intensivere og effektivisere norsk jordbruksproduksjon, samtidig som det foregikk en omfattende teknologiutvikling i norsk jordbruk. Dette fikk store landskapskonsekvenser i mange deler av landet, og vi ønsket så langt det var mulig å fange opp noen av disse endringene. For å fange opp denne perioden måtte første analysetidspunkt tilbake til 1960-tallet. Nå ble samtidig store deler av Norge flybilde fotografert på 1960-tallet, fordi man da etablerte grunnlaget for den norske kartserien «Økonomisk kartverk». Takk være at disse bildene finnes arkivert var dette mulig. Begge områder var dessuten fotografert i 1965.

Også på 1990-tallet var det sterke krefter i gang i norsk jordbruk. Disse kom nærmest som en motreaksjon på nettopp intensiveringen og effektiviseringen, og blant annet de negative miljøeffektene man mente kunne spores til disse. Vi ønsket å fange opp hvordan dette eventuelt fikk landskapsmessige konsekvenser, slik at vi ønsket vårt andre analyseår i forkant av denne endringsperioden. Vi valgte derfor å bruke flybilder fra 1980-tallet som år 2 i vår kartlegging av endringer. For det siste tidspunktet ønsket vi bare generelt å komme så nær opp mot nå-situasjonen som mulig. Takk være en pågående omfattende revisjon av kartgrunnlaget i Norge var det mulig å skaffe flybilder fra henholdsvis 2006 og 2009, og disse brukte vi derfor som siste tidspunkt, år 3. Denne perioden håpet vi derved skulle fange opp eventuelle endringer som kom til syne etter utviklingen av en økt bevissthet om landskapets verdier og kvaliteter - i tillegg til etableringen av verdensarv på Vega og landskapspark i Valdres. Begge disse etableringene er jo gjennomført med mye fokus på landskap og historie, og vi mente

det var interessant å se hvorvidt vi kunne se en sammenheng med spesielle landskapsmessige endringer.

Bilde 1: Etableringen av Vegaøyen Verdensarvsted og Valdres natur- og kulturpark er forhold som kan ha betydning for landskapets utvikling. Foto: W. Dramstad.

I tillegg til de mer spesielle periodene man kan peke på i norsk jordbruk og samfunnsutvikling generelt er det en trend som har vart ved gjennom hele denne perioden fra 1960-tallet og frem til i dag, nemlig en stadig nedgang i antall jordbruksbedrifter i Norge. I 1969 var det totalt 155 000 bruk med minst 5 dekar jordbruksareal i Norge (SSB, 1970). I 2009 er dette antallet redusert til 47 688. Jordbruksarealet, slik det fremkommer i offentlig statistikk er imidlertid ikke redusert tilsvarende. Areal klassifisert som jordbruksareal i Norge har ligget relativt stabilt på litt under 10 millioner dekar i samme periode. Det ville være forbausende om ikke disse endringene også fikk konsekvenser for landskapsutviklingen.

I løpet av dette kapittelet ønsker vi å finne svar på om vi ser, og i så tilfelle hva vi ser av arealbruksendringer i studieområdene.

4.1 Flybildetolkning

Kilden til informasjon om arealdekke og arealbruk i de valgte studieområdene har vært tolking av flybilder tatt i ulike år. Flybildet danner et bilde av landskapet de forskjellige år. Med utgangspunkt i de vurderinger som ble gjort ved valg av tidsperioder, har prosjektet kartlagt arealdekke/arealbruk i studieområdene Holand i 1965, 1986 og 2009, Floa-Kjul i 1965, 1986 og 2009 (begge Vega) og Vaset i 1965, 1983 og 2006

(Valdres). I tillegg til arealdekke har også linjeelementer og punktelementer blitt registrert.

Figur 1: Et eksempel som illustrerer tolkingen av gamle flybilder for å lage kart. Bildet er et flybilde fra Vega fra 1965 med inntegnede grenser (oransje linjer) og koder for arealbruk (gule og grønne kombinasjoner av tall og bokstaver).

En illustrasjon på et av de eldre flybildene som ble brukt i prosjektet, og metoden med inntegning av grenser for arealfigurer i henhold til det valgte klassifikasjonssystemet er vist i Figur 1. Det benyttes par av overlappende flybilder som gir en stereoeffekt. Figurering av areal (digitalisering) skjer på et nytt kartlag med stereobildene og eventuelt andre kartlag som bakgrunn og hjelp.

Det var ikke mulig å skaffe bilder fra eksakt samme år for alle perioder. Vi vurderte imidlertid at et avvik på noen få år ville ha liten betydning for hvilke endringer vi ville fange opp også fordi disse endringene strakk seg over lengre perioder. Detaljer om hvilke år de enkelte områdene er fotografert, type foto og målestokk på bildene er vist i Tabell 1.

Tabell 1: Oversikt over flybilder brukt til tolking av arealressurser/arealdekke. B/W sort-hvitt

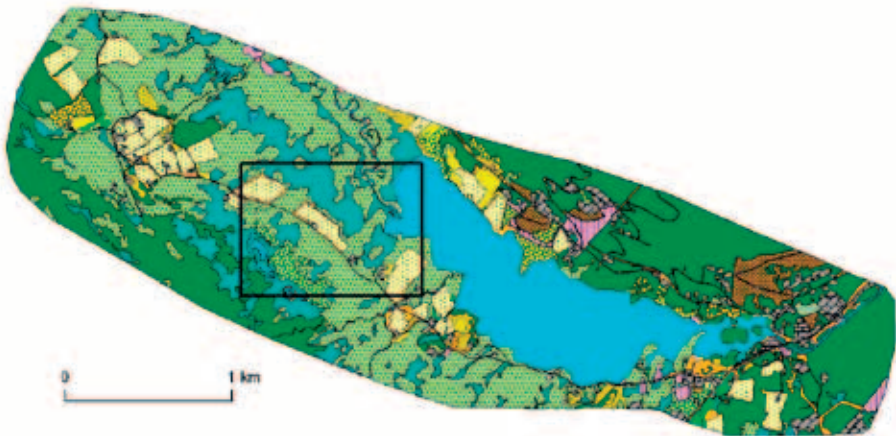
Studieområde	År	Dato	Interval (år)	Type foto	Fly-oppgave	Måle-stokk
Valdres	1965	12. Aug		Digitalisert analogt B/W	352	1:15 000
	1983	28. Juni	18	Digitalisert analogt B/W	7916	1:30 000
	2006	15. Juli	23	Digitalt farger	06057	50 cm piksel, ca. 1:40 000
Vega	1965	22. Juni		Digitalisert analogt B/W	1665	1:28 000
	1986	20. Juni	21	Digitalisert analogt B/W	9032	1:15 000
	2009	4. Juni	23	Digitalt farger	13796	35 cm piksel, ca. 1:40 000

Tolkingen av flybilder deler landskapet inn i arealtyper basert på et på forhånd definert klassifikasjonssystem (Figur 2). I dette prosjektet har det blitt benyttet samme system som for overvåkingsprogrammet «Tilstandsovervåking og resultatkontroll i jordbrukets kulturlandskap ved hjelp av utvalgskartlegging (3Q)» ved Skog og landskap. Tolking av flybilder i 3Q-programmet er standardisert med hensyn på arealtyper og detaljeringsgrad. Det finnes tre detaljeringsnivåer (Tabell 2), der nivå tre har hele 150 klasser (Figur 3), mens nivå en har 7 klasser (Dramstad et al. 2002). De 7 arealtypene er jordbruk (A), naturlig vegetasjonsfritt areal (B), naturlig fastmarksvegetasjon uten skog (F), myr og våtmark (M), skog og tredekket areal (S), bebyggd og opparbeidet areal (U) og vann, snø og is (V).

Tabell 2: Klassifiseringsnivåer og koder. Jordbruksareal har kode A, åker med ettårige jordbruksvekster og kultureng har kode A1, mens åker med ettårige jordbruksvekster og kultureng med korn og oljevekster har kode A1K0.

Nivå en		Nivå to		Nivå tre	
Kode	Beskrivelse	Kode	Beskrivelse	Kode	Beskrivelse
A	Jordbruksareal	A1	Åker med ettårige jordbruksvekster og kultureng	A1K0	korn og oljevekster
				A1GR	grønnsaker og rotvekster
				A1EN	kultureng
				A1BE	kultureng m/beite
				A1IN	innhegning
				A1NA	naken jord
				A1NY	nybrott
				A1PL	plantefelt

A2	Hagebruksareal
A3	Beitemark
A4	Beitemark og slåttemark med usikker bruksstatus...		

Figur 2: Eksempel på klassifisering av arealdekke/arealbruk 2006 for et område i studieområdet Vaset (flybildet i bakgrunnen er her fra 2003, mens et flybilde fra 2006 ble benyttet under klassifiseringen).

Figur 3: Et utvalg av arealtypene slik de brukes i overvåkingsprogrammet for jordbrukets kulturlandskap (3Q). Dette er nivå tre.

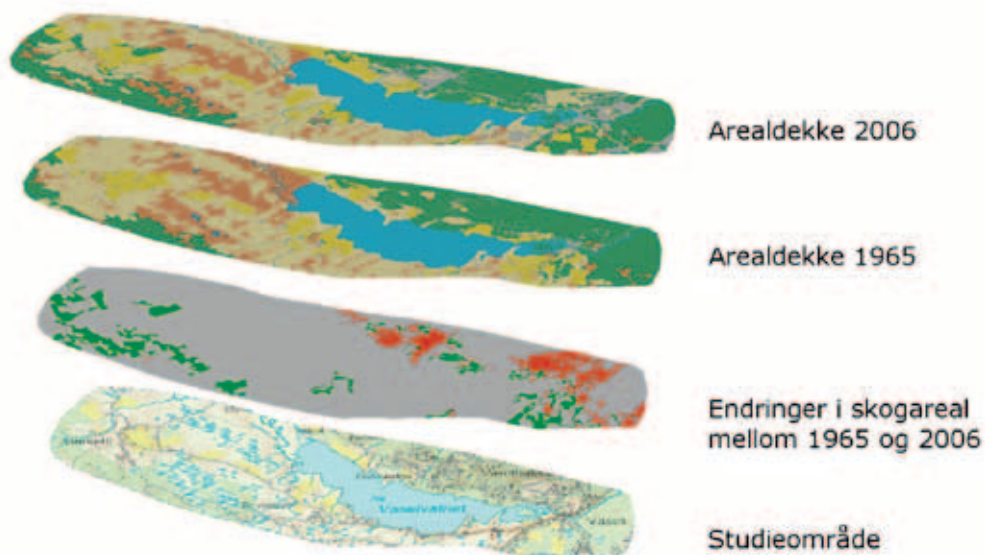
4.2 Metode og metodeutvikling

Endringsanalyser

I en endringsanalyse ser vi på hva som har endret seg mellom to tidsperioder. Hvilke areal typer endres til noe annet, og hva endres de til? Hvilke areal typer blir det mindre av og hvilke blir det mer av? Og hvor skjer dette? For både Vega og Vaset har det blitt tolket tre forskjellige års-versjoner av flybilder, som gir mulighet for å se på tre endringsintervaller; fra år 1 til år 2, fra år 2 til år 3 og fra år 1 til år 3. Mye kan imidlertid endre seg mellom disse fotoårene, vi kan kun sammenligne tilstander mellom de gitte foto-år. Et jorde m.a.o. kan ha blitt borte og kommet tilbake igjen mellom fototidspunktene uten at vi fanger det opp.

For arealdekkedata (polygoner) vil en overlagsanalyse mellom to lag fra to forskjellige tidspunkter gi oss endringer (Figur 4). Endringer som registreres avhenger av detaljeringsgraden på flybildetolkningen. Den gjennomførte digitaliseringen av flybildene deler arealene inn i klasser på tre nivåer, der det nivå en opererer med 7 klasser, mens nivå tre opererer med nesten 150 klasser. Det vil være mulighet for flere endringer mellom to datasett på nivå tre enn på nivå en, da for eksempel fordeling mellom barskog og løvskog ikke finnes på nivå en.

I tillegg til fordeling og dekning av de ulike areal typene, har det blitt registrert linjelementer (f.eks. steingjerde, vei) og punktelementer (f.eks. åkerholme, ruvende tre) fra flybildene. Her er det henholdsvis lengde og antall som er vanlige mål på endring.

Figur 4: Illustrasjon på en overlagsanalyse. Det nederste kartet viser studieområdet Vaset. Det nest nederste kartet viser endringer (grønn er ny skog og rød er forsvunnet skog) mellom det nest øverste kartet (1965) og det øverste kartet (2006).

Åpenhet i landskapet

3Q-programmet har i sin overvåking av kulturminner i jordbrukets kulturlandskap utarbeidet en metode for å se på åpenhet og endring av åpenhet rundt kulturminner. Denne metoden benytter en «kake» bestående av 36 «kakestykker»/sektorer med en radius på 25 m rundt hvert kulturminne. Det blir registrert om hvert kakeestykke inneholder arealer som kan betegnes åpne, usikre eller lukkede. Hvis det befinner seg et lukket areal innenfor et kakeestykke (f.eks. skog) får hele kakestykket verdien lukket. Inneholder kakestykket et areal med usikker karakter, men ingen areal med lukket karakter får kakestykket verdien usikker («ubestemt» i Figur 5). Er alle arealer åpne får kakestykket verdien åpen. For hvert kulturminne blir det registrert hvor mange kakestykker det er av hver kategori (Figur 5).

For å utføre denne analysen har alle arealtyper i 3Q-klassifikasjonssystemet fått tilordnet en åpenhetsklasse (åpen, usikker eller lukket). I åpenhetsanalysene bruker vi arealtypene på nivå tre. Det vil si at alle de ca. 150 arealtypene blir plassert i en av klassene «åpen», «lukket» eller «usikker». For eksempel blir noen av arealtypene i beitemark (A3, nivå to) innenfor jordbruk (A, nivå en) fordelt som i Tabell 3. Samme klassifikasjonssystem er benyttet for arealtyper i studieområdene.

Men det benyttes ikke et «kakeestykke-system» i analysene på Vega og Vaset. Åpenhetsklassene benyttes for å evaluere endring av åpenhet innenfor studieområdene, samt for å beregne fordeling av åpenhetsklassene innenfor det synbare arealet til hver bygning i neste kapittel.

Figur 5: Visuell tilgjengelighet (synlighet) i 3Q-programmet beregnes som prosentandel av sektorer i en sirkel rundt kulturminnet som er åpne med hensyn på innhold av arealtype. Indikatoren måler grad av innsyn fra utenfor en sirkel på 25 m radius til kulturminnet i sentrum av sirkelen. Dette er illustrert i figuren for fire kulturminner; de blå sektorene er på åpne arealtyper, de hvite er på arealtyper som ikke kan defineres som enten åpen eller lukket, mens i de røde sektorene er innsyn til sentrum sperret av lukkede arealtyper (Stensgaard og Reid, 2007).

Tabell 3: 3Q arealtyper og åpenhet.

3Q kode (nivå tre)	Beskrivelse	Åpenhetsklasser
A3BE	Beitemark	åpen
A3ST	beitemark, m/spredte trær (1 – 4 % trær)	åpen
A3TT	beitemark, m/trær/treklynger (5 – 24 % trær)	usikker
A3BS	beitemark, m/busker og spredte trær (5 – 24 % busker)	usikker
A3BT	beitemark, m/busker og trær/treklynger	usikker
A3KS	beitemark, m/kratt og spredte trær (25 – 49 % busker)	usikker
A3KT	beitemark, m/kratt og trær/treklynger	lukket
A3JS	beitemark, m/villniss og spredte trær (50 – 75 % busker)	lukket
A3PL	beitemark, m/plantefelt	usikker

4.3 Tilstand og endringer i studieområdene

Kontekst

Det er relativt stor forskjell også i størrelse på de to kommunene de valgte studieområdene tilhører. Vega har et landareal på 161 km², mens Vestre Slidre er betraktelig

Bilde 2: Endring av åpenhet og synbarhet. Foto: Oskar Puschmann, Skog og landskap.

større med sine 421 km². Det er også forskjeller i bl.a. utvikling av folkemengde. Mens antall innbyggere i Vestre Slidre er relativt stabilt på cirka 2400 innbyggere i perioden 1965 til 1985, reduseres antallet innbyggere i Vega i samme periode fra 2155 til 1692 kan Statistisk sentralbyrå (SSB) fortelle. Videre fortsetter folketallet i Vega å synke, slik at det ved utgangen av 2009 bor litt over 1200 personer i kommunen. I Vestre Slidre er det registrert 2216 innbyggere ved utgangen av 2009.

Også jordbruket endres på kommunenivå, og det som kanskje er mest relevant for de arealbruksendringene vi analyserer her er husdyrholdet. For å finne informasjon om dette har vi hentet tall fra SSB, men det er viktig å være oppmerksom på at dette er tall for kommunenivå. For enkelte dyreslag har dette endret seg ganske mye, mens det for andre er relativt stabilt. Store endringer i perioden 1969 – 2009 ser vi for hest i Vestre Slidre, og for sau på Vega. I Vestre Slidre var det ved jordbrukstelingen i 1969 hele 141 arbeidshester registrert. I tillegg var det cirka 3000 storfe totalt, 3300 sau og også cirka 200 geiter. I Vega var det til sammenligning 4 arbeidshester i 1969, nesten 2000 storfe totalt og cirka 1400 sau.

Ved jordbrukstelingen i 1989 er antallet av både storfe totalt, sau og geit noe økt i Vestre Slidre, og antallet mjølkegeit er for eksempel nå totalt 327. I Vega er situasjonen noe annerledes. Her øker antallet storfe med cirka 600, mens antallet sau er sterkt redusert slik at det i 1989 kun er 132 sau registrert i Vega kommune.

Bilde 3: Antallet sau på Vega er i følge SSB høyere i 2009 enn det var i 1965. Å utnytte spredte beiteområder i dette landskapet kan imidlertid gjøre det nødvendig å bruke flere ulike transportmidler, som her for eksempel der transporten går fra båt til traktor.

I 2009 er det igjen noe nedgang i antallet for både storfe, sau og geit i Vestre Slidre, til sammen forsvinner det litt over tusen beitedyr i perioden 1989 til 2009. I følge SSB er det i 2009 registrert 3088 storfe, 987 sau og 203 mjølkegeiter. I Vega øker faktisk antallet sau betydelig igjen, til over 870. Det er med andre ord flere sau på Vega i 2009 enn det var i 1969. Også antallet storfe øker fortsatt mellom 1989 og 2009, og det er i 2009 registrert 2745 storfe i kommunen.

Jordbruksareal i drift totalt på kommunenivå øker i begge disse kommunene i begge perioder. I Vestre Slidre er det registrert 23 633 dekar jordbruksareal i drift i 1969. Dette er økt til 27 811 dekar i 1989, og det fortsetter å øke slik at det er hele 30 832 dekar jordbruksareal i drift i Vestre Slidre kommune i 2009. Jordbruksarealet er med andre ord 130 prosent i 2009 i forhold til i 1969. Økningen er enda litt større i Vega kommune. Her er det registrert 11 290 dekar jordbruksareal i drift i 1969, og dette øker til 13 531 dekar i 1989 og 15 613 dekar i 2009. Det er imidlertid ett forhold det er viktig å være oppmerksom på når man sammenligner slik statistikk over jordbruksareal, og det er at det har skjedd enkelte endringer i definisjonene i denne perioden. Det gjør at mer areal blir registrert som jordbruksareal uten at dette nødvendigvis vil synes som noen reell endring i terrenget. Dette problemet er ikke relevant for de flybildetolkede dataene, der er naturligvis samme definisjon brukt for alle år.

4.4 Arealtilstand

De tre studieområdene er ulike både med hensyn på størrelse og arealbruk/arealdekke (Tabell 4). Vega er det største området, det dekker totalt 22 100 dekar. De to delområdene på Vega er henholdsvis 16 000 daa (Holand) og 6 200 daa (Floa-Kjul). Området i Vaset er mindre, det dekker totalt 6 500 dekar. Arealene er landareal, det vil si at hav/vann innenfor studieområdene er trukket fra. Den relative dekingen av de ulike arealtypene er interessant for å kunne sammenligne de ulike områdene både i utgangspunktet (1965) og med hensyn på utviklingen i dem.

Sekstitallet

Tabell 4 synliggjør enkelte tydelige forskjeller mellom de to studieområdene. For eksempel dekker arealtypen skog og tredekket areal 29 % av arealet i Vaset i år 1, mens typen er langt mindre dominerende i de to delområdene på Vega (henholdsvis 0,6 og 0,5 %). Andelen jordbruksareal er langt større på Vega, med henholdsvis 21,8 og 16,4 %, mot 11,6 % i Vaset i 1965. Naturlig fastmarks vegetasjon uten skog er også mer utbredt på Vega, der denne arealtypen dekker nesten to tredjedeler av arealet i år 1, mens den dekker mindre enn halve arealet i Vaset (40,7 %).

Tabell 4: Prosentvis fordeling og antall dekar av arealtyper (nivå en i klassifikasjonssystemet) i de ulike studieområdene i 1965 (år 1). Areal vann er ikke medregnet.

Arealtype (nivå en)	Holand		Floa Kjul		Vaset	
	%	Dekar	%	Dekar	%	dekar
Jordbruk (A)	21,8	3490	16,4	1006	11,6	750
Naturlig vegetasjonsfritt areal (B)	1,5	233	1,4	88	0,1	6
Naturlig fastmarksvegetasjon uten skog (F)	60,7	9697	57,1	3513	40,7	2632
Myr og våtmark (M)	13,3	2133	23,1	1424	16,3	1051
Skog og tredekket areal (S)	0,6	98	0,5	29	29,0	1878
Bebyggd og opparbeidet areal (U)	2,1	334	1,5	92	2,3	150

Det er interessant å se litt nærmere på jordbruksarealet i denne sammenheng. Jordbruksarealet er derfor delt inn i typene åkerareal, beite og jordbruksareal med usikker bruksstatus. Hvordan jordbruksarealet fordelte seg mellom disse typene er presentert i Tabell 5.

Tabell 5: Jordbruksarealet i de ulike studieområdene i 1965 (år 1) fordelt på ulike typer.

Arealtype (nivå to)	Holand		Floa Kjul		Vaset	
	%	Dekar	%	Dekar	%	Dekar
Jordbruk (A)	21,8	3490	16,4	1006	11,6	750
Åker	40,1	1400	71,1	716	62,3	467
Beite	51,8	1809	28,4	286	26,9	202
Jordbruksareal med usikker bruksstatus	8,1	281	0,5	5	10,8	81

Som tabellen over viser er det i Floa-Kjul hvor størstedelen av jordbruksarealet er åkermark i 1965. Hele 71 % av jordbruksarealet her brukes som åkerareal. Andel åkerareal er lavest i Holand-området, med 40 %, mens det tallet for Vaset er cirka 60 %. I 1965 er det Vaset som har lavest andel av jordbruksarealet som beite (ca. 27 %). Beite er den dominerende bruken av jordbruksareal i Holand-området (51,8 %). Cirka en tidel av jordbruksarealet i Vaset faller i kategorien usikker bruksstatus. Denne kategorien er nærmest fraværende i Floa-Kjul området (0,5 %).

Åttitallet

Når vi kommer til 1980-tallet er det ikke bare gått mer enn 15 år, det har også skjedd mye i norsk jordbruk og jordbrukspolitikk, blant annet. Dette gir seg ofte utslag i arealdekke. I våre studieområder er det fortsatt naturlig fastmarksvegetasjon uten skog som er den dominerende arealtypen i begge delområder på Vega, med cirka 60 %

i begge delområder (Tabell 6). I Vaset er det ikke en like tydelig dominans; her dekker skog og tredekket areal nå 31 %. Dette er en arealtype som fortsatt er bare svært begrenset utbredelse på Vega (henholdsvis 1,5 og 1,3 %). Jordbruksarealet er rundt 20 % i begge områder på Vega, mens det er cirka 13 % i Vaset. Myr og våtmark dekker litt mer enn 10 % av arealet i alle tre områder.

Tabell 6. Prosentvis fordeling og antall dekar av arealtyper (nivå en i klassifikasjonssystemet) i de ulike studieområdene på 1980-tallet (år 2). Areal vann er ikke medregnet.

Arealtype	Holand		Floa Kjul		Vaset	
	%	Dekar	%	Dekar	%	dekar
Jordbruk (A)	20,9	3360	21,6	1329	12,8	827
Naturlig vegetasjonsfritt areal (B)	1,5	237	1,24	76	0,1	6
Naturlig fastmarksvegetasjon uten skog (F)	60,2	9666	57,5	3542	38,9	2516
Myr og våtmark (M)	12,5	2005	16,6	1021	14,0	904
Skog og tredekket areal (S)	1,5	242	1,3	80	31,1	2012
Bebyggd og opparbeidet areal (U)	3,4	538	1,9	115	3,2	206

Blant annet på grunn av de til dels omfattende endringene som norsk jordbruk gjennomgikk i perioden er det interessant å se nærmere på hvordan jordbruksarealet brukes (Tabell 7).

Tabell 7: Jordbruksarealet i de ulike studieområdene på 1980-tallet (år 2) fordelt på ulike typer.

Arealtype (nivå to)	Holand		Floa Kjul		Vaset	
	%	Dekar	%	Dekar	%	Dekar
Jordbruk (A)	20,9	3360	21,6	1329	12,8	827
Åker	42,7	1436	84,1	1117	55,5	459
Beite	40,0	1344	12,4	164	24,0	199
Jordbruksareal med usikker bruksstatus	17,3	581	3,6	47	20,5	169

I Floa-Kjul området er det et tydelig fokus på åkerarealet, som på 1980-tallet dekker så mye som 84 % av jordbruksarealet i dette området. Situasjonen er litt annerledes i de to andre områdene. I Vaset brukes drøye 50 % av jordbruksarealet til åker, mens andelen åkerareal av jordbruksarealet i Holand-området er 42,7 %. I dette området utgjør beitearealet en tilnærmet like stor del av det totale jordbruksarealet. Jordbruksareal med usikker bruksstatus, altså det arealet som fortsatt bærer tydelig preg av jordbruksdrift, men som enten drives veldig ekstensivt eller som er gått ut av bruk, er nå nesten en femtedel av jordbruksarealet i Holand-området og i Vaset, men bare snaut 4 % i Floa-Kjul.

Bilde 4: Det har vært tydelig utvikling i jordbruksdriften på Vega, og det er også områder der det tydelig har vært fokus på utviklingen av åkerarealet. Foto: W. Dramstad.

Totusentallet

I det siste året i vår serie ser vi igjen forskyvninger med hensyn på omfang av enkelte arealtyper (Tabell 8). I Floa-Kjul området er cirka en fjerdedel av arealet jordbruk. I Holand-området utgjør jordbruksarealet cirka en femtedel, mens det er nede i en tiendedel i Vaset. Naturlig fastmarksvegetasjon uten skog og skog og tredekket areal er omtrent like omfangsrike i Vaset, mens situasjonen på Vega er en dominans av areal uten skog (mer enn 50 %). Skogarealet dekker nå omtrent en tidel, litt mer i Holand-området og litt mindre i Floa-Kjul området. Bebygd og opparbeidet areal dekker på dette tidspunktet omtrent en tidel av arealet i Vaset, mens andelene er rundt tre prosent i de to delområdene på Vega.

Tabell 8. Prosentvis fordeling og antall dekar av arealtyper (nivå en i klassifikasjonssystemet) i de ulike studieområdene på 2000-tallet (år 3). Areal vann er ikke medregnet.

Arealtype	Holand		Floa Kjul		Vaset	
	%	Dekar	%	Dekar	%	dekar
Jordbruk (A)	20,4	3270	23,4	1447	11,0	715
Naturlig vegetasjonsfritt areal (B)	1,5	244	1,2	75	0,1	5
Naturlig fastmarksvegetasjon uten skog (F)	52,4	8423	55,1	3398	36,6	2373
Myr og våtmark (M)	11,4	1824	10,4	644	13,5	871
Skog og tredekket areal (S)	10,6	1697	7,2	444	31,4	2035
Bebygd og opparbeidet areal (U)	3,8	608	2,7	165	7,4	477

Selv om ikke det totale omfanget av jordbruksareal har endret seg så mye kan det naturligvis ha skjedd store endringer mellom for eksempel åker og beiteareal. Tallene nedenfor (Tabell 9) viser en tydelig intensiv åkerproduksjon i Floa-Kjul området, der over 90 % av jordbruksarealet nå er åkerareal. Tallet for Vaset er svært stabilt når det gjelder åkerareal, og situasjonen er faktisk også relativt uforandret når det gjelder beite og jordbruksareal med usikker bruksstatus.

Tabell 9: Jordbruksarealet i de ulike studieområdene på 2000-tallet (år 3) fordelt på ulike typer.

Arealtypen (nivå to)	Holand		Floa Kjul		Vaset	
	%	Dekar	%	Dekar	%	Dekar
Jordbruk (A)	20,4	3270	23,4	1447	11,0	715
Åker	44,7	1462	90,8	1315	64,4	460
Beite	47,61	1557	7,7	111	23,5	96
Jordbruksareal med usikker bruksstatus	7,66	251	1,5	21	22,2	159

Variasjon i arealtyper

Tabell 10 gir en indikasjon på variasjonen i landskapet, i form av antall forskjellige arealtyper på det mest detaljerte nivået. På dette nivået er det ca. 150 ulike arealtyper i tolkingsinstruksen, og tabellen viser at over en tredjedel av disse er registrert på Vega, mens studieområdet på Vaset har registrert noe mindre, cirka en femtedel. Tabellen viser også at denne variasjonen øker i alle delområdene gjennom den undersøkte perioden. Holand var tydeligvis det mest arealmessig varierte landskapet i 1965, og fortsetter å være det.

Tabell 10: Antall ulike arealtyper på nivå tre i klassifikasjonssystemet i de forskjellige studieområdene i alle tre år.

	År 1	År 2	År 3
Vaset	32	35	41
Holand	61	69	77
Floa-Kjul	48	55	61

Vi kan også se på hvilke nye arealtyper som kommer til, hvilke arealtyper som faller fra og om det er noen fellestrekk mellom studieområdene. Tallene viser at det kom til hele 32 nye arealtyper (av totalt 150) mellom år 1 og år 2 til sammen i Vega og Vaset. Bare en av disse er representert i alle de tre studieområdene Holand, Floa-Kjul og Vaset, «einerkratt og annen buskvegetasjon på tørrbakker». Vi fant 3 nye arealtyper bare registrert i Vaset og 21 arealtyper bare på Vega. Det vil si at 8 arealtyper er nye begge steder (hvis vi slår sammen Holand og Floa-Kjul). De nye arealtypene befinner seg innenfor arealtypene A, F, M og U. Det er ikke mange forekomster av de nye arealtypene (18 av de nye har 1 – 3 forekomster), bortsett fra på Floa-Kjul der «hei-vegetasjon med plantefelt» er registrert med hele 45 nye arealfigurer/polygoner etter

1965. Det er 9 areal typer som har forsvunnet til sammen i Vega og Vaset. Det er ingen av areal typene som er felles for disse områdene. I Vaset er det to areal typer, begge innenfor fulldyrka eller overflatedyrka jord. De syv på Vega fordeler seg innenfor jordbruk (A), naturlig vegetasjonsfritt areal (B) og bebyggd og opparbeidet areal (U).

Bilde 5: Jordbruksdrift bidrar med flere areal typer i et landskap slik som dette i Vaset. Foto: W. Dramstad.

Forskning har også koblet landskapets variasjon i areal typer til landskapsopplevelse (Hunziger 1995), og det er flere undersøkelser som fokuserer på dette. Det er vanlig at landskap med et visst nivå av variasjon i areal typer oppleves som det mest attraktive landskapet. Dette vil imidlertid variere noe avhengig blant annet av den enkeltes tilhørighet til det landskapet som er i fokus. For eksempel er det vist at studenter ikke nødvendigvis er en representativ gruppe i denne sammenheng og at lokalbefolkningen kan ha en annen opplevelse av hva som er attraktivt med hensyn på landskapsvariasjon (Dramstad et al. 2006). Særlig i jordbrukslandskap er det mange steder blitt påpekt at det har skjedd en forenkling, også omtalt som en «polarisering» (Antrop, 2005, Rønningen 1993). Dette innebærer en endring fra en variert og mangfoldig sammensatt arealstruktur til et landskap der arealene enten er i bruk til intensiv jordbruksproduksjon eller skog. Utfra teorien om at mennesker foretrekker landskap med noe variasjon, vil dette være en utvikling i retning av mindre foretrukne landskap fra et visuelt synspunkt.

I en slik sammenheng er det interessant å registrere at det i alle tre delområdene vi har studert synes å være et økende antall av ulike arealtyper gjennom hele studieperioden. Nå er det naturligvis slik at ulike arealtyper har ulik «visuell betydning». For eksempel vil generelt landskap med vann vurderes som attraktive, mens urbaniserte landskap vil få en lavere vurdering. Det er med andre ord ikke utelukkende variasjon som betyr noe, men også hva denne variasjonen er sammensatt av. Attraktiviteten til de ulike arealtypene er ikke noe vi har sett nærmere på innenfor rammene av dette prosjektet. Vi registrerer imidlertid at de nye arealtypene som kommer til befinner seg innenfor klassene jordbruksareal (A), naturlig fastmarksvegetasjon uten skog (F) og bebyggd og opparbeidet areal (U). I Holand finne vi flest forekomster av ny arealtype «annen bilvei med fast dekke», i Floa-Kjul «heivegetasjon med plantefelt» og på Vaset «usikker beitemark, m/busker og trær/treklynger». Det er store forskjeller mellom den variasjonen i arealtyper som finnes i de tre delområdene, men generelt er variasjonen størst på Vega. Her spiller naturligvis også selve størrelsen på områdene en rolle, i den forstand at man generelt vil forvente flere arealtyper i større områder. Men, Vaset har altså bare cirka 2/3 av antallet arealtyper vi finner i Floa-Kjul, et område av sammenlignbar størrelse.

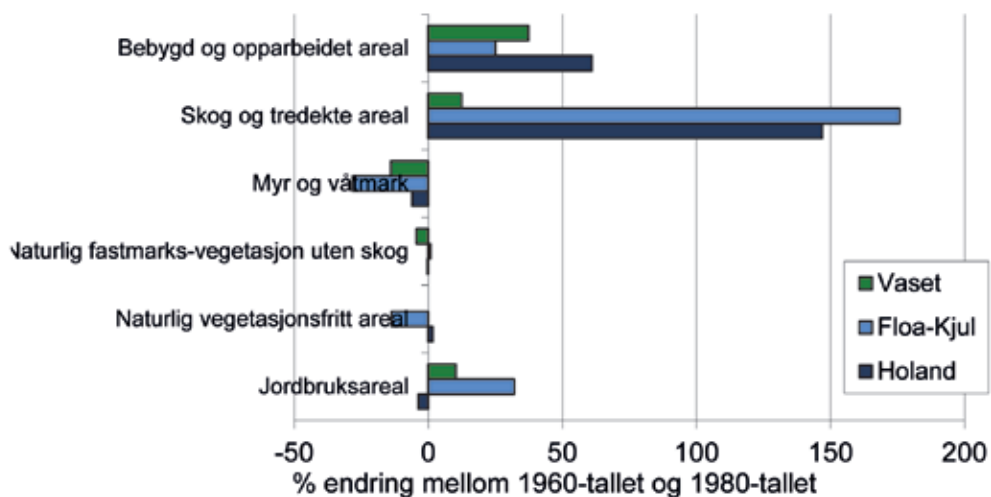
Bilde 6: Undersøkelser har vist at variasjon i arealtyper og innslag av vann er aspekter ved et landskap som mange mennesker finner attraktivt. Foto: W. Dramstad.

4.5 Arealendringer

I alle de tre studieområdene har det skjedd til dels omfattende arealendringer i tidsperiodene som er undersøkt. Type og omfang av endringer er imidlertid forskjellig, både mellom områder men også mellom de undersøkte periodene. Når man undersøker arealendringer er det viktig også å ha tidsaspektet i tankene. Noen typer av endringer skjer raskt. Om man for eksempel grøfter og dyrker opp et myrareal kan endringen skjer i løpet av ett år eller noen få år. Andre endringer går langsommere. For eksempel snakker vi om flere tiår for at et beitet areal skal gro igjen og registreres som skog. Hvor fort disse prosessene går vil også variere mye fra sted til sted, avhengig blant annet av klima, frøspredning m.m. Dette gjør at det er enkelte typer endringer som teoretisk sett kan skje flere ganger mellom våre observasjonstidspunkt, mens det for andre typer endring kan være at selv 20 år er i korteste laget. Dette må man selv-sagt ha med i betraktningene når man vurderer resultatene.

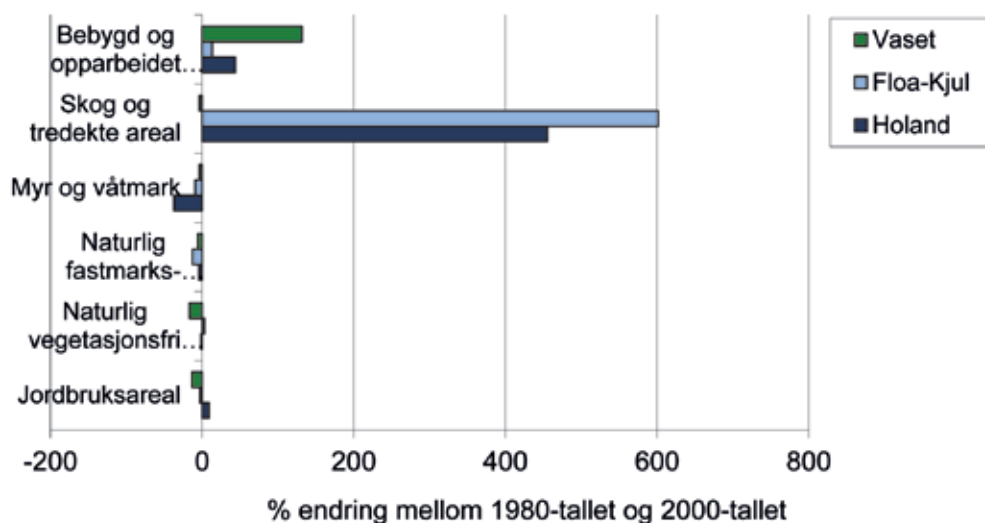
Relative endringer

De relative endringene i arealdekke/arealbruk viser hvilke arealtyper som er økt eller redusert i utbredelse – i forhold til dekingen ved starten av perioden. En slik sammenstilling gjør det enkelt å se om det er de samme endringstrendene i de to områdene og de to periodene, men forteller i utgangspunktet ikke noe om hvor store arealer det er snakk om. Ett eksempel er endringen i bebygd og opparbeidet areal i Vaset, som viser en markert økning i begge periodene (Figur 6 og 7). Arealet totalt er imidlertid ikke mer enn 150 dekar i år 1 som øker til cirka 470 dekar i år 3, så dette er en relativt lite omfattende arealtype sammenlignet med for eksempel de over 2500 dekarene med skog og tredekket areal. Vi viser her først de relative endringene i de tre delområdene for på den måten å kunne si noe om endringstrender. Deretter ser vi nærmere på endringer i omfang av faktisk arealdekke i dekar.

Figur 6: Prosentvis endring av de ulike arealtyperne i de tre studieområdene i den første perioden.

Som figuren viser er det i denne perioden mye den samme utviklingen som vises i alle tre områdene. Skog og tredekket areal øker, men prosentvis er denne økningen betraktelig mer tydelig på Vega sammenlignet med Vaset-området. Arealet myr og våtmark reduseres i alle tre områder, og det er sannsynlig at dette i hvert fall i noe grad skyldes drenering og oppdyrking. Bebyggelse og opparbeidet areal øker i alle tre områder. En forskjell kommer imidlertid til syne allerede i denne perioden; mens jordbruksareal relativt sett øker både i Floa-Kjul området og i Vaset, så reduseres det i Holand.

Figur 7: Prosentvis endring av de ulike arealtypene i de tre studieområdene i den siste perioden.

I den andre perioden er endringene generelt mindre markante – med to unntak. Skog og tredekket areal fortsetter den relative økningen i begge studieområder på Vega. Denne tendensen er nå reversert i Vaset. Der skjer det imidlertid en annen tydelig endring, i form av en økning i bebyggelse og opparbeidet areal.

Det er interessant å analysere arealendringer gjennom ulike perioder, blant annet knyttet til endringer i politiske føringer, demografi, teknologi m.m. Det er også nyttig for å sikre at ikke en økning i en periode kamuflerer en reduksjon i en annen, slik at det totalt ser ut til at det ikke har skjedd noe. Men det kan naturligvis også være av interesse å se hva som er skjedd gjennom hele den cirka 40 år lange perioden prosjektet har samlet data for. Disse endringene er presentert i Tabell 11.

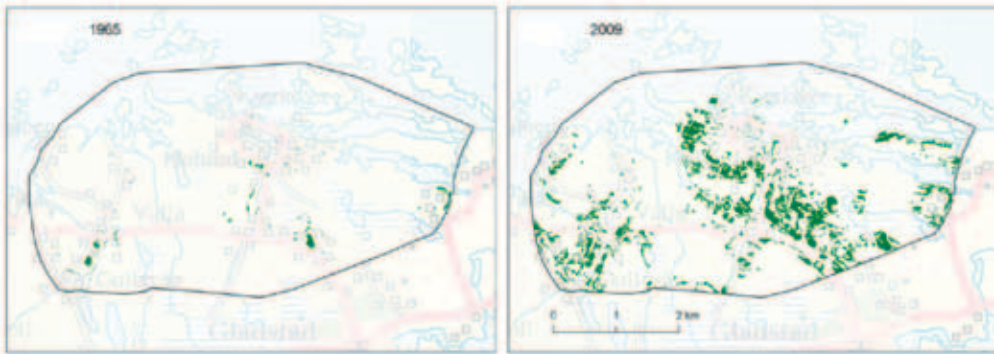
Bilde 7: Bebygd areal er en av de arealtypene som øker betydelig i omfang i Vaset noe som ikke minst skyldes utviklingen av hyttefelt. Foto: W. Dramstad.

Tabell 11: Prosentvise endringer i de ulike arealtypene i de tre studieområdene gjennom hele perioden fra 1960-tallet til 2000-tallet.

	Holand	Floa-Kjul	Vaset
Jordbruksareal	-6,3	43,8	-4,7
Naturlig vegetasjonsfritt areal	4,7	-14,8	-16,7
Naturlig fastmarks-vegetasjon uten skog	-13,1	-3,3	-9,8
Myr og våtmark	-14,5	-54,8	-17,1
Skog og tredekte areal	1631,6	1431,0	8,4
Bebygd og opparbeidet areal	82,0	79,3	218,0

Som tabellen viser er det en endring som er spesielt slående; Det skog og tredekkede arealet i Holand øker med 1631 % når vi sammenligner situasjonen i 2009 med situasjonen i 1965. Det andre delområdet på Vega, Floa-Kjul, viser en tilsvarende trend med en økning i skog og tredekket areal som er nesten like stor.

Hvor skjer så disse endringene? Man kunne tenke seg at det var en nærmest total gjengroing i deler av området, for eksempel, som ga slike prosentverdier. Det er imidlertid ikke helt tilfelle. Økningen i areal med skog og tredekke kommer spredt utover nærmest hele studieområdet slik kartet under illustrerer (Figur 8).

Figur 8: Kartet viser forekomst av skog (markert med grønn farge) i studieområdet Holand i 1965 og 2009.

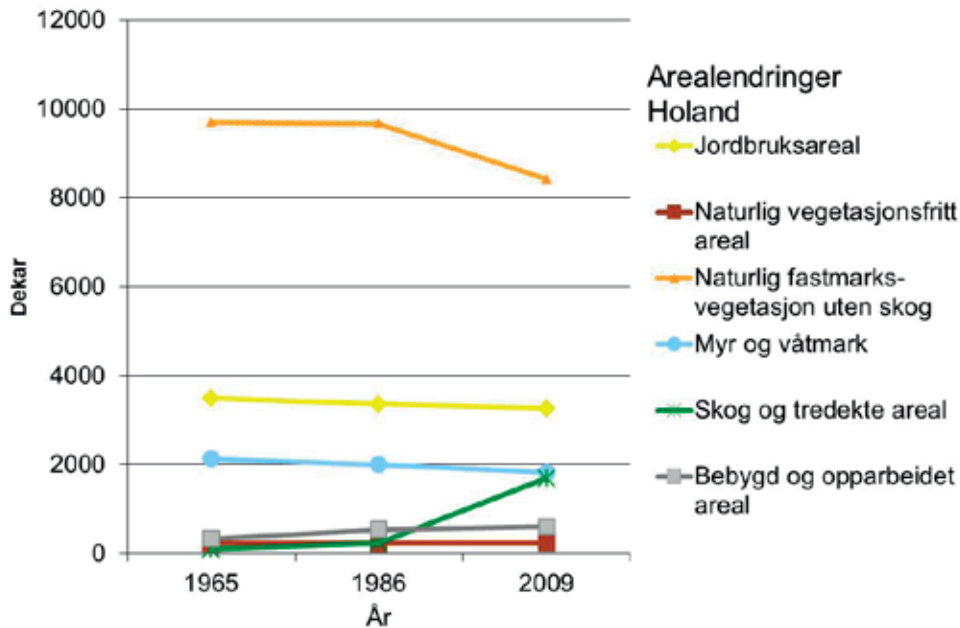
Som kartet viser er det store områder som berøres av at det kommer nytt skogdekke på arealene, dette er ikke noe som skjer i et mindre område med begrenset utbredelse. Hvorvidt dette er en negativ utvikling eller ikke kommer an på hvilke interesser man tenker på. Etablering av skog har naturligvis også en rekke positive effekter, selv om begrepet «gjengroing» i mange sammenhenger er negativt ladet, slik det for eksempel kommer til uttrykk i avisoppslagene vist i neste kapittel.

Absolutte endringer

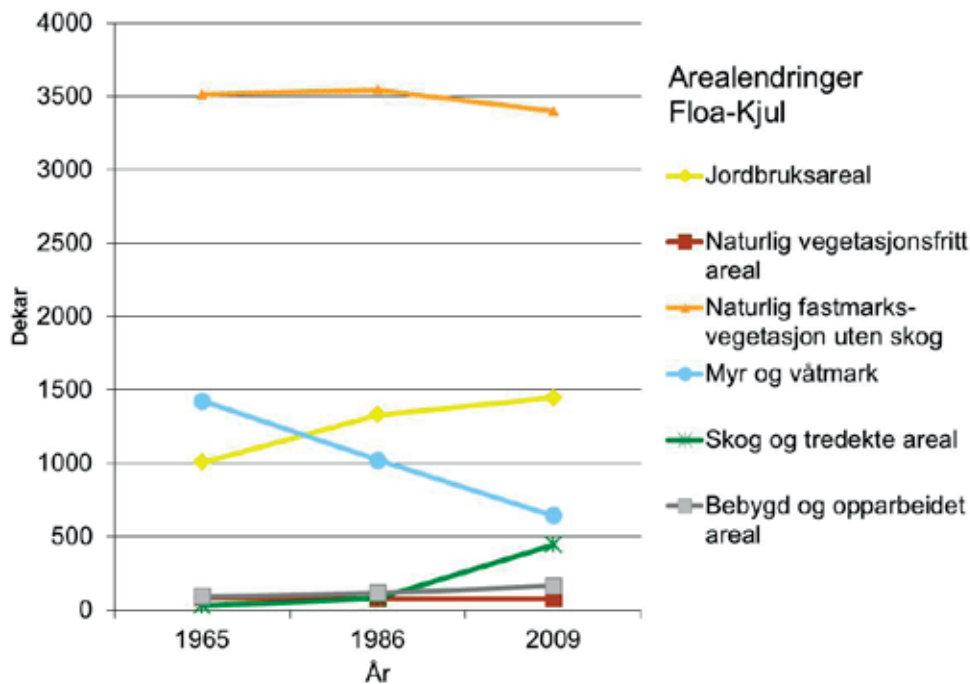
De relative endringene sier noe om trender, men en voldsom økning trenger ikke representere store arealer – og opplevelses derved kanskje ikke som like viktig av de som bor og ferdes i et område. For dem vil antagelig endringer i arealtall kunne ha større betydning. Hvordan omfanget av de ulike arealtypene endres i dekar er derfor vist for de ulike områdene i figurene under.

Som Figur 9 viser er det to endringer som er av et slikt arealmessig omfang at de blir veldig tydelige i dette studieområdet; areal med naturlig fastmarksvegetasjon uten skog går ned i siste periode, mens areal med skog og tredekket areal øker. Økningen i skogarealet er på hele 600 % om vi sammenligner arealet i 2009 med arealet i 1986. Bebygde og opparbeidede arealer øker noe gjennom hele perioden, mens areal med myr og våtmark går noe ned. Jordbruksarealet reduseres også noe, i størrelsesorden 3,7 %

i første og 2,7 % i andre periode. De arealmessig mest omfattende endringene i dette studieområdet skjer i perioden 1986 til 2009.

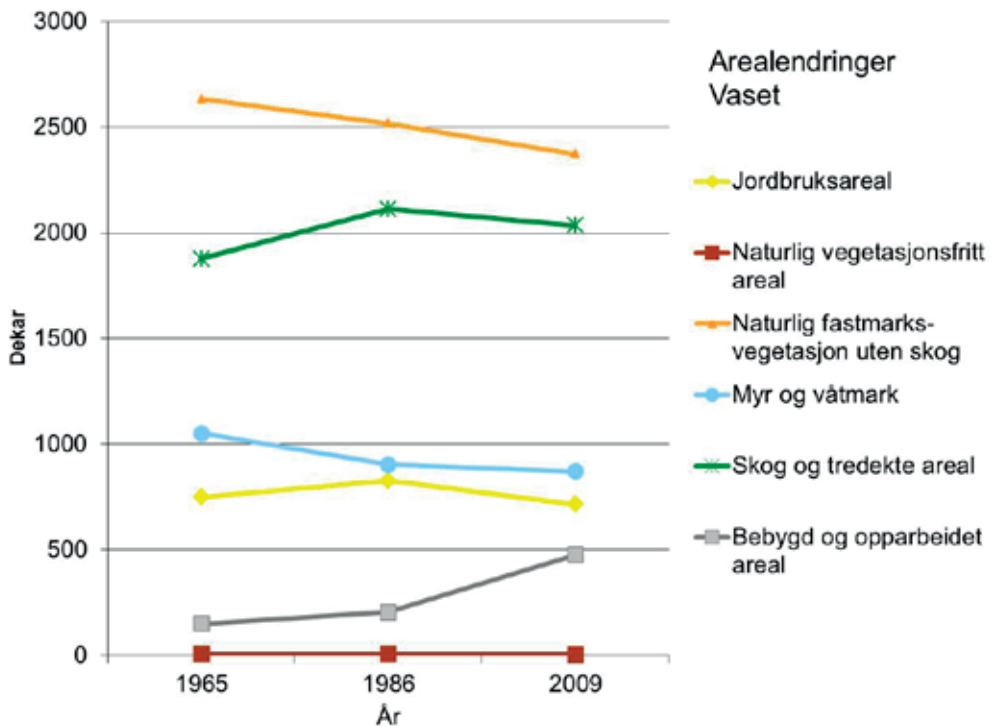

Figur 9: Arealendringer i Holand i de to periodene.

Figur 10: Arealendringer i Floa-Kjul området. (Merk annen vertikal skala).

Som i Holand-området (Figur 9) er det også her reduksjon i arealet av naturlig fastmarksvegetasjon uten skog, mens arealet skog og tredekket areal øker. Her, som i Holand-området skjer disse endringene hovedsakelig i siste periode. Også i dette området er økningen i skog og tredekket areal den relativt sett største endringen; arealet i 2009 er hele 455 % større enn det var i 1986. I dette området er det imidlertid også en annen endring som kommer veldig tydelig fram; Arealet myr og våtmark reduseres med henholdsvis 28 % og 37 % i de to periodene, mens jordbruksarealet øker. Økningen i jordbruksareal er på hele 32 % i første periode, mens den er cirka 9 % i perioden 1986 – 2009.

Figur 11: Arealendringer i Vaset-området. (Merk annen vertikal skala).

I Vaset-området er det som vist i Figur 11 en ny type endring som kommer til, nemlig en klar økning av bebyggd og opparbeidet areal. Endringen er allerede synlig fra 1965 til 1986 (+37 %), men økningen er spesielt markert i siste periode (+132 %). Også til forskjell fra de andre studieområdene er at det ikke er samme tydelige tendens til økning i skog og tredekket areal. Noe endring er riktignok synlig også her, men tendensen er at den største endringen skjer mellom 1965 og 1986 (12 %). I perioden 1986 – 2009 er det i stedet noe reduksjon i areal med skog og tredekke (-3,7 %). Myr og våtmarksarealet reduseres noe også i Vaset-området. Jordbruksarealet øker først noe, men reduseres så litt igjen. Naturlig fastmarksvegetasjon uten skog går tydelig ned også i dette området.

Bilde 8: Etableringen av et større hytteområde er med på å forklare endringen i bebyggd og opparbeidet areal. Foto: W. Dramstad.

Jordbruksarealer

I dette prosjektet har vi fokusert spesielt på hvordan jordbruksarealer endres i de ulike periodene. En rekke ulike drivkrefter kan ha endringer i jordbruksarealet som resultat, inkludert blant annet jordbrukspolitikk på ulike nivåer, utvikling i teknologi, lønnsomhet ved ulike produksjoner, utvikling i plantemateriale, m.m. I dette prosjektet fokuserer vi i mindre grad på årsakene til de endringene vi registrerer. Det vi imidlertid ser nærmere på er hvilke andre konsekvenser disse endringene har, og da spesielt i forhold til landskapets opplevelse og karakter.

Jordbruksarealet er viktige i flere sammenhenger. Spesielt gjengroing av jordbruksareal har vært mye i fokus i senere tid. Gjengroing har blant annet betydning for mulighetene for ferdsel, og derved rekreasjon og friluftsliv i landskapet. Aktiv jordbruksdrift bidrar til å holde landskapet åpent.

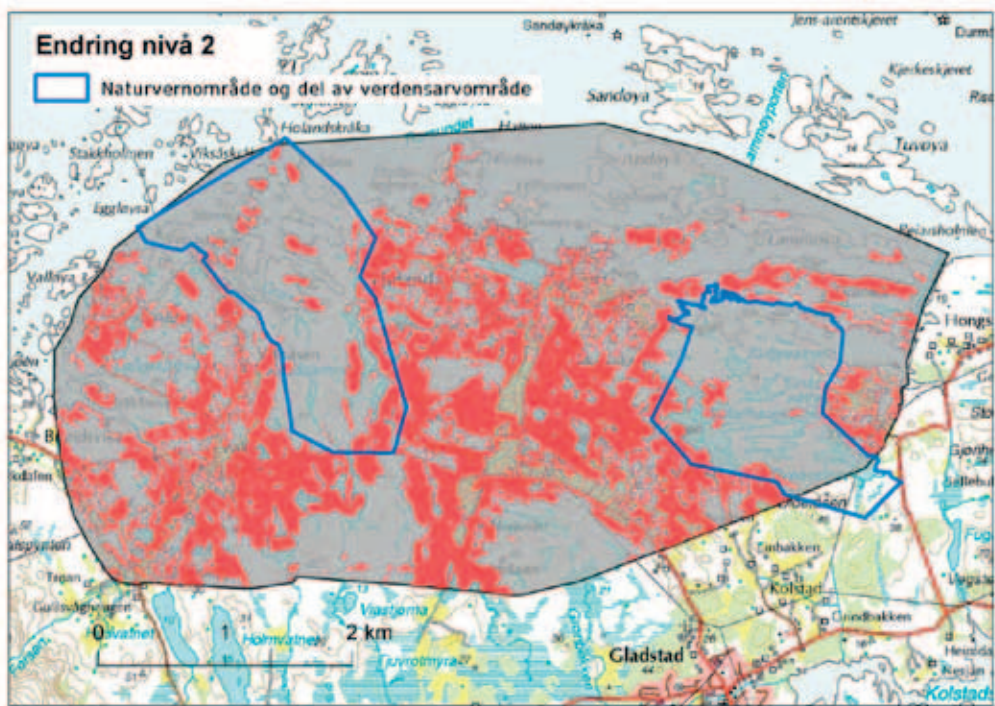
Gjengroing har også betydning for den visuelle opplevelsen av landskapet, med andre ord hva man ser og hvilket utsyn man har. I tillegg påvirker en prosess som gjengroing naturligvis beitekvaliteten, som igjen kan ha stor betydning for naturverdiene i området og påvirke kulturminner. Dette er blant annet relevant i studieområdet på Vega der i beskrivelsen av ett av de vernede områdene står å lese i miljøstatus; «Kjellerhaugvatnet naturreservatet preges i dag av gjengroing. Beite opphørte for flere tiår siden

og det er i dag et økende innslag av busker og trær. Verneverdiene knyttet til både fugleliv og botanikk står i fare for å forsvinne dersom denne utviklingen fortsetter.» (www.nordland.miljostatus.no).

Bilde 9: Gjengroing i form av einer (Juniperus communis), slik man blant annet kan oppleve i enkelte områder rundt Vaset, har stor betydning for tilgjengeligheten i landskapet. Foto: W. Dramstad.

I denne sammenheng er det spesielt relevant å se på hvordan areal endrer seg i forhold til grensene for de vernede områdene (Figur 12). Kartet under synes imidlertid å vise at man lykkes med å begrense arealbruksendringer i verneområdene i Holand-området.

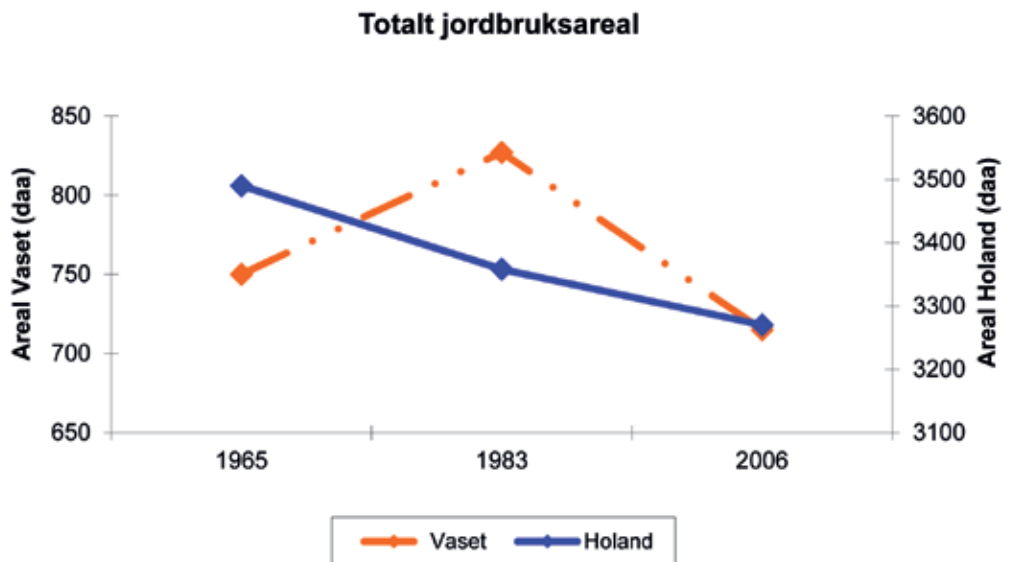
Figur 12: Kartet viser summerte endringer i arealbruk/arealdekke gjennom hele perioden. Her er det imidlertid brukt et litt mer finmasket nett for å registrere endringer, ettersom kartet viser endringer på nivå to i klassifikasjonssystemet. Det betyr i praksis at for eksempel endringer mellom løv- og barskog, eller eng og åkerbruk vil bli synliggjort som en endring, selv om det i begge tilfeller fortsatt vil tilhøre arealtypene skog, henholdsvis jordbruk på det groveste nivået.

Selv om det synes å være noe omfang av endringer innenfor grensene for verneområdene, synes dette langt mer begrenset enn det som er tilfellet i området som helhet.

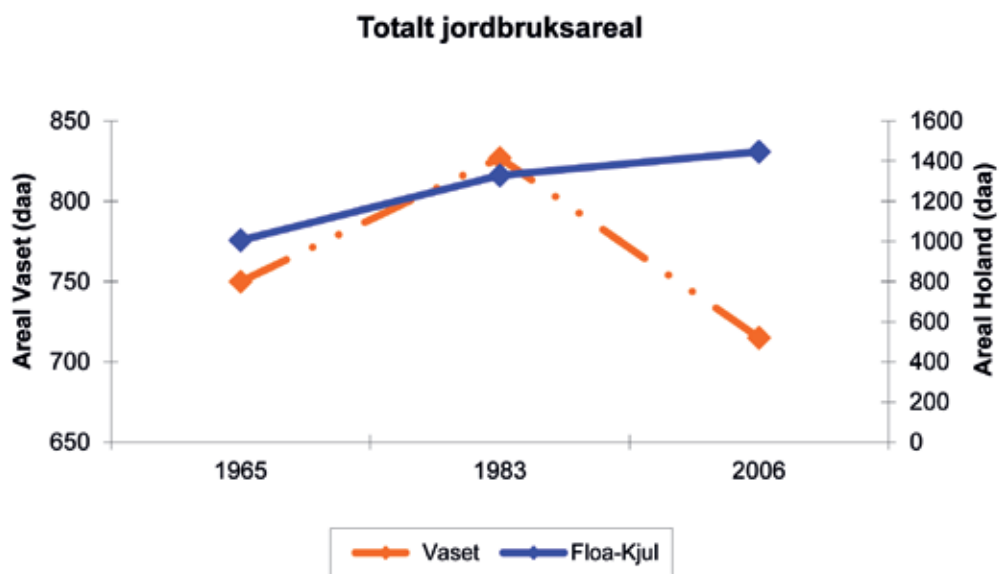
Felles for studieområdene i Valdres og på Vega er at jordbruksarealet er mindre i 2009 enn i 1965 (Figur 13). Det totale jordbruksarealet slik det vises her inkluderer overflatedyrket areal og beite (også beite med usikker bruksstatus). I studieområdet Holand på Vega er det en kontinuerlig nedgang i jordbruksarealet som primært skyldes en reduksjon i beitearealet. I Vaset øker arealet tilsynelatende noe på 1980-tallet, men arealet i 2009 er lavere enn det var i 1965 (se figur 13 under, men merk ulik skala på akser og deres skjæringspunkt med x-aksen).

Bilde 10: Holandsosen naturreservat er ett av de vernede områdene som også skiller seg ut når det gjelder arealendringer. Foto: W. Dramstad.

Figur 13: Utviklingen i jordbruksareal i studieområdene Vaset og Holand. Merk ulik skala på aksene for de to områdene. Områdene har også forskjellig størrelse.

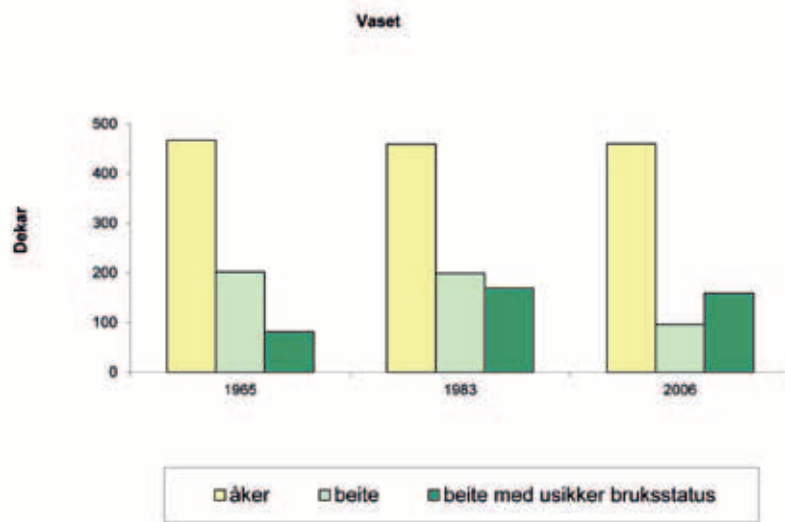

Figur 14: En sammenligning mellom utviklingen i jordbruksareal mellom studieområdet i Vaset og det andre studieområdet på Vega.

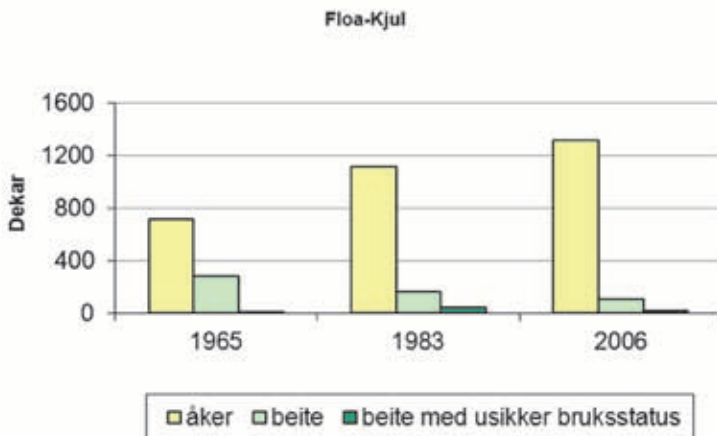
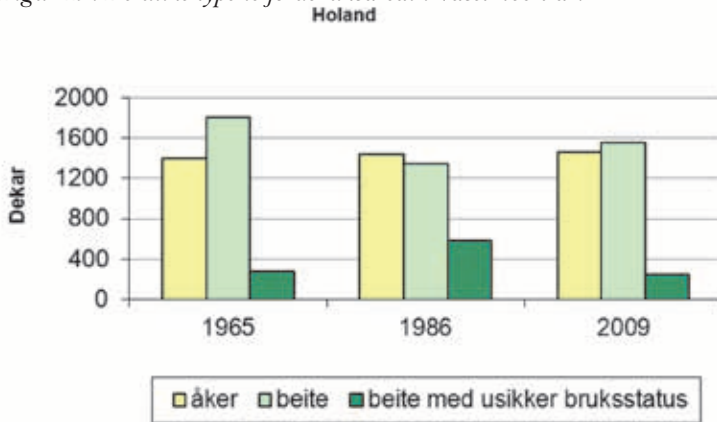
En sammenligning mellom det andre studieområdet på Vega; Floa-Kjul, og studieområdet Vaset viser imidlertid et ganske annet bilde, og synliggjør forskjellen mellom de to områdene på Vega (Figur 14). Det blir derved åpenbart at det å slå sammen disse to delområdene på Vega ville gi et annet bilde på utviklingen i jordbruket, ettersom økningen i Floa-Kjul området da i stor grad ville maskere reduksjonen i Holand-området. Dette er en kjent utfordring i denne type arealendringsanalyser, og understreker viktigheten av å presentere endringer for landskapsområder med ulike utviklingstendenser hver for seg.

Jordbruksareal slik det er presentert i figurene over er et samlebegrep for åkerarealer og arealer som brukes til beite. I tillegg er det enkelte arealer der det ut fra flybildet er vanskelig å bedømme om arealene er i bruk eller ikke. Disse er her omtalt som «arealer med usikker bruksstatus». I enkelte tilfeller kan disse arealene inngå i jordbruksproduksjonen, men det vil da gjerne være en svært ekstensiv bruk. I andre tilfeller kan disse arealene ha gått ut av bruk, men dette har da skjedd såpass nylig at det ikke er kommet tydelig til syne på det tidspunktet flybildene ble tatt.

Et nærmere fokus på jordbruksarealene viser hvilke areal typer som endres og hvilke som er mer stabile over tid (Figur 15 og 16). Et illustrativt eksempel er åpen åkerareal i studieområdet Vaset i Valdres, som viser seg å være henimot uforanderlig gjennom den undersøkte førtiårsperioden (467 dekar i 1965 og 460 dekar i 2006). De to områdene på Vega er ulike når det gjelder åkerarealet. I Holand er det relativt liten endring, vi ser bare en svak økning i perioden. I området Floa-Kjul er det derimot en tydelig økning i åkerarealet.

Figur 15: De ulike typene jordbruksareal i Vaset hvert år.

Figur 16: Endringer i jordbruksarealet i Holand og i Floa-Kjul.

Det disse resultatene også viser er at det i perioden 1965 – 1986 skjer en markert nedgang i beiteareal i Vaset. Areal med usikker bruksstatus øker, men dette skjer i hovedsak i den første perioden. Denne tendensen er litt mindre tydelig i områdene på Vega, men det skjer en reduksjon i beitearealet også der. Holand-området skiller seg sånn sett litt ut, i og med at det her skjer en tydelig nedgang i første periode, men så øker beitearealet igjen i løpet av siste periode. Dette følges av en reduksjon i arealet «beite med usikker bruksstatus».

Bilde 11: Det skjer en tydelig reduksjon i beiteareal i Vaset – og reduksjon i beitetrykk får raskt betydning for vegetasjonsutviklingen. Foto: W. Dramstad.

Endringsfordeling

Selv om omfanget av en spesiell form for arealbruk er stabil kan det likevel ha skjedd endringer. Det kan nemlig også ha skjedd en omfattende flytting av arealer, der arealer et sted går ut av bruk, mens nye arealer kommer til andre steder. Dette kan blant annet ha sammenheng med eiendomsstruktur og tilgang på arealer for de som ønsker å utvide sin produksjon. Det kan også bygge på politiske føringer, og være knyttet for eksempel til tilskuddsordninger.

Tabellene i dette kapitlet (Tabell 12 – 14) viser hvordan arealene i en arealtype i 1965 fordeler seg på arealtyper i 2009, og omvendt, hva en arealtype i 2009 bestod av i 1965. Dette gir ny informasjon i forhold til tallene som er presentert tidligere i kapitlet, ved at vi her også ser på hvilke arealtyper som er utsatte for hvilke typer endring. Vi

kunne beregnet dette for alle de mulige tidsintervallene, men viser kun resultater for det største tidsspennet, 1965-2009. Jordbruksklassene er presentert på nivå to, mens resten av klassene er presentert på nivå en, det vil si at vi viser mer detaljert informasjon om jordbruksarealene enn for de andre arealtyper. Slike tabeller kalles endringsmatriser. De viser, kort fortalt, hva arealer går til og hva arealer kommer fra, når de skifter mellom arealtyper. I tillegg blir størrelsen på arealer som ikke skifter arealtype, altså den delen av arealene som er samme type både ved slutten av studieperioden som ved starten, synlig (markert med grått i tabellene).

Sum i kolonnen til høyre i tabellene viser fordelingen av areal i studieområdet i 1965, fordelt på de typene som er tatt med i oversikten. Rader og kolonner viser hvilke typer endringer som har skjedd med arealtypen. Sum i raden nederst i tabellene viser hvordan totalt areal i området fordeler seg på de ulike typene i 2009. Slike tabeller kan leses på flere ulike måter og inneholder en stor mengde informasjon. For eksempel kan man i Tabell 12a lese at arealtypen A1 i år 1965 utgjorde til sammen 8,76 % av landarealene. Av alle landarealer er det 6,77 % som var A1 i 1965 og fortsatt er A1 i 2009 (den grå cellen øverst til venstre i matrisen). Ser vi på endringer har for eksempel 0,55 % av arealene endret seg fra A1 til F. (For å finne ut hvor stor del av A1 som har gått til F, må vi beregne hvor stor andel endringen utgjør av totale A1, som er $0,55/8,76*100 = 6,3 \%$.)

Tabell 12a. Holand. Arealtyper i 1965 (rader) og i 2009 (kolonner). Prosent av antall dekar.

	A1	A3	A4	B	F	M	S	U	Sum 1965
A1	6.77	0.65	0.38	0.00	0.55	0.01	0.10	0.31	8.76
A2	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
A3	0.62	6.57	0.85	0.00	0.71	0.02	1.59	0.91	11.28
A4	0.22	0.77	0.16	0.00	0.17	0.00	0.30	0.14	1.75
B	0.00	0.00	0.00	1.45	0.00	0.00	0.00	0.00	1.46
F	0.33	1.44	0.11	0.07	50.60	0.11	7.45	0.61	60.71
M	1.14	0.09	0.01	0.00	0.52	10.88	0.62	0.07	13.32
S	0.00	0.06	0.01	0.00	0.02	0.00	0.51	0.01	0.61
U	0.07	0.16	0.04	0.00	0.11	0.00	0.03	1.68	2.09
Sum 2009	9.14	9.74	1.57	1.52	52.68	11.02	10.59	3.74	100.00

Tabell 12b, leses på samme måten, men i stedet for prosent av antall dekar, vises dekar verdiene i seg selv.

Tabell 12b. Holand. Arealtyper i 1965 (rader) og i 2009 (kolonner). Dekar.

	A1	A3	A4	B	F	M	S	U	Sum 1965
A1	1080.71	103.77	60.83		87.79	1.03	15.69	49.63	1399.45
A2		0.02			0.01			0.06	0.09
A3	98.53	1049.97	136.11	0.62	113.41	3.97	253.52	145.81	1801.95
A4	34.42	122.31	25.56	0.09	27.92	0.01	48.04	21.93	280.29
B		0.46	0.29	231.00	0.35	0.58		0.27	232.95
F	53.34	229.19	17.16	11.38	8080.96	17.81	1189.28	97.17	9696.30
M	181.78	14.11	2.20		82.54	1737.17	98.88	11.39	2128.07
S	0.20	9.75	1.66		3.65		81.04	1.64	97.94
U	10.76	25.74	6.34	0.25	16.77		5.05	269.09	333.99
Sum 2009	1459.77	1555.33	250.15	243.34	8413.40	1760.56	1691.49	596.99	15971.02

Ut fra disse tabellene (tabell 12a og 12b) kan vi lese at den arealtypen som både dekker en relativt stor andel av arealet og der mye av dette også er stabilt er naturlig fastmarksvegetasjon uten skog (F), med myr og våtmark (M) som en god nummer to. Matrisen viser videre at det nye jordbruksarealet som kommer til i studieområdet i perioden i all hovedsak kommer fra nettopp myr og våtmark. Det er imidlertid også noe areal som kommer fra arealtypen Beitemark (A3). Skog (S) sto for en liten andel i 1965 (0,61 %), men står får en betydelig større andel av arealene i 2009 (10,59 %). Det nye skogarealet i Holand-området i 2009 kommer i hovedsak fra areal som ble kartlagt til å være åpen fastmarksvegetasjon uten skog i 1965, men også 253 dekar kartlagt som beitemark i 1965 kartlegges som skog i 2009. Når det gjelder nedbygging av jordbruksareal viser matrisen at det skjer i noe omfang også i Holand. Nær 200 dekar av det som var jordbruksareal i 1965 er nedbygd i 2009, og størstedelen av det arealet som er bebygd i 2009 men som var noe annet i 1965, var jordbruksareal og da spesielt areal kartlagt som beite.

Tabell 13a. Floa-Kjul. Arealtyper i 1965 (rader) og i 2009 (kolonner). Prosent av antall dekar.

	A1	A2	A3	A4	B	F	M	S	U	Sum 1965
A1	10.04	0.00	0.31	0.04	0.00	0.39	0.00	0.21	0.64	11.63
A3	0.59	0.00	1.06	0.19	0.00	0.89	0.07	1.55	0.31	4.64
A4	0.02	0.00	0.02	0.00	0.00	0.00	0.00	0.02	0.01	0.08
B	0.00	0.00	0.02	0.00	1.20	0.07	0.04	0.08	0.01	1.43
F	1.33	0.00	0.23	0.03	0.03	51.63	0.12	3.34	0.39	57.10
M	9.00	0.00	0.12	0.08	0.00	1.99	10.14	1.46	0.35	23.14
S	0.00	0.00	0.02	0.00	0.00	0.00	0.00	0.45	0.01	0.48
U	0.21	0.00	0.02	0.00	0.00	0.21	0.01	0.09	0.95	1.49
Sum 2009	21.19	0.00	1.80	0.35	1.23	55.18	10.38	7.20	2.67	100.00

Tabell 13b. Floa-Kjul. Arealtyper i 1965 (rader) og i 2009 (kolonner). Dekar.

	A1	A2	A3	A4	B	F	M	S	U	Sum 1965
A1	617.48	0.19	18.79	2.67		23.91	0.22	13.20	39.06	715.53
A3	36.19		65.06	11.74		54.44	4.05	95.13	19.07	285.67
A4	1.41		1.45			0.23		1.29	0.69	5.07
B			1.35	0.29	73.71	4.14	2.41	5.15	0.66	87.71
F	81.64		14.33	1.70	1.70	3176.09	7.63	205.27	24.24	3512.61
M	553.42		7.43	5.13		122.16	623.82	89.89	21.55	1423.40
S	0.23		1.05			0.05		27.64	0.50	29.47
U	13.12		1.49	0.00		13.08	0.59	5.26	58.22	91.77
Sum 2009	1303.49	0.19	110.96	21.53	75.41	3394.10	638.72	442.81	164.00	6151.21

Figur 17: Eksempel på områder som var bebyggd og opparbeidet areal (arealtype U) i 1965 og som er jordbruksareal (arealtype A) i 2009. Floa-Kjul.

I Floa-Kjul kommer også nytt jordbruksareal hovedsakelig fra areal som i 1965 var registrert som myr og våtmark, og dette utgjør en nesten dobling av jordbruksarealet. Det kommer også noe nytt jordbruksareal fra areal som var fastmarksvegetasjon uten skog i 1965, men dette utgjør en langt mindre andel. I begge områder viser dessuten matrisene at det kommer noe nytt jordbruksareal fra areal som tidligere var registrert som bebygd areal. Dette kan være areal som i 1965 ble kartlagt som en del av et tun, men som senere er lagt til åkerarealet, eller det kan være veier gjennom jordbrukslandskapet som er fjernet og arealet dyrket opp (Figur 17). Som også tidligere tall viser er skogarealet økt merkbart i begge delområder på Vega i perioden. Både områder som var kartlagt som myr og våtmarksareal, som åpen fastmark og som beitemark i 1965 har vært viktige bidragsytere til denne «nye skogen» i Floa-Kjul området. Også i Floa-Kjul området bygges det ned noe jordbruksareal, men dette skjer i mindre grad enn i Holand. Av det nedbygde jordbruksarealet i Floa-Kjul utgjør imidlertid fulldyrka mark en større andel.

Tabell 14a. Vaset. Arealtyper i 1965 (rader) og i 2006 (kolonner). Prosent av antall dekar.

	A1	A3	A4	B	F	M	S	U	Sum 1965
A1	5.19	0.27	0.24	0.00	0.47	0.02	0.63	0.42	7.23
A3	0.20	0.75	0.61	0.00	0.48	0.00	0.86	0.23	3.12
A4	0.15	0.00	0.28	0.00	0.33	0.06	0.33	0.10	1.25
B	0.00	0.00	0.00	0.04	0.05	0.00	0.00	0.00	0.09
F	1.31	0.45	1.10	0.01	29.97	0.14	6.60	1.12	40.70
M	0.13	0.00	0.03	0.00	2.54	13.18	0.18	0.17	16.24
S	0.10	0.01	0.19	0.00	2.69	0.00	22.74	3.30	29.05
U	0.03	0.01	0.00	0.00	0.10	0.00	0.15	2.03	2.32
Sum 2006	7.11	1.49	2.45	0.05	36.64	13.41	31.48	7.37	100.00

Tabell 14b. Vaset. Arealtyper i 1965 (rader) og i 2006 (kolonner). Dekar.

	A1	A3	A4	B	F	M	S	U	Sum 1965
A1	335.25	17.35	15.65		30.27	1.27	40.49	27.03	467.30
A3	12.69	48.23	39.47		31.01		55.75	14.74	201.90
A4	9.77		17.95		21.59	4.19	21.18	6.31	80.99
B				2.60	3.04				5.64
F	84.56	29.37	70.99	0.47	1937.47	9.07	426.50	72.33	2630.74
M	8.60		2.01	0.03	164.45	852.34	11.57	11.13	1050.12
S	6.78	0.81	12.28		174.18		1470.05	213.52	1877.62
U	2.12	0.41	0.29		6.53		9.40	131.45	150.20
Sum 2006	459.77	96.17	158.63	3.09	2368.55	866.87	2034.94	476.50	6464.51

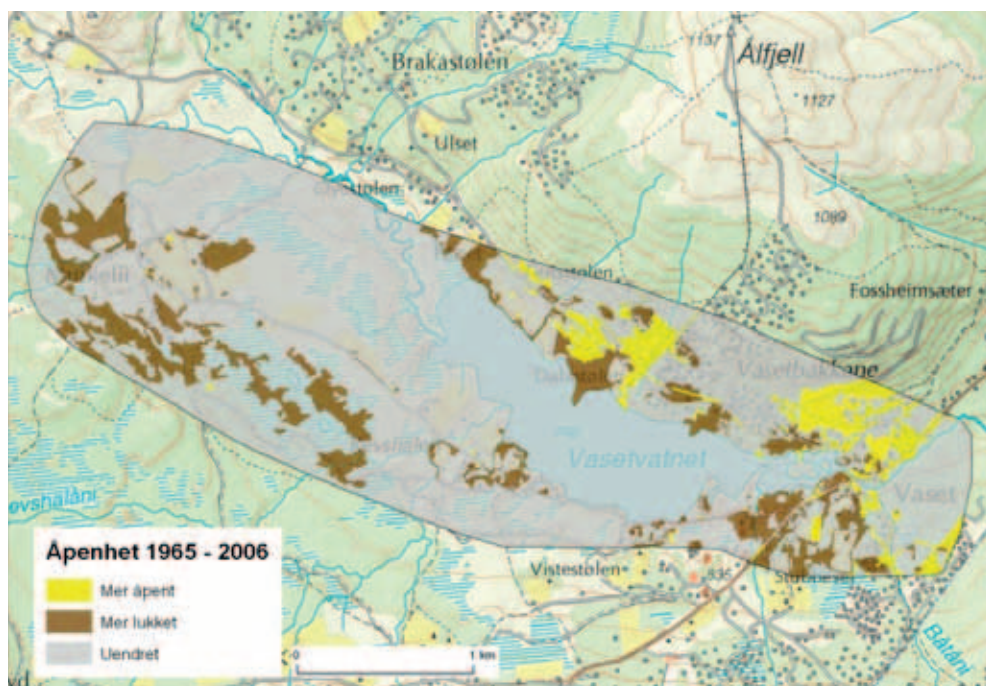
I Vaset er situasjonen, som tidligere vist, den at arealet som brukes til åker (kategori A1) er tilnærmet like stort i 2006 (459,77 dekar) som i 1965 (467,30 dekar). Som matrisene over viser kamuflerer imidlertid disse tallene at det likevel skjer en viss ombytting av arealer. Det arealet som ikke er berørt av endring er 335,25 dekar. Det kommer for eksempel noe nytt jordbruksareal fra åpen fastmark uten skog, og det kommer også en mindre andel fra beitemark (12,69 dekar). Samtidig er det noe areal som ble kartlagt å vært fulldyrka mark i 1965 som klassifiseres som noe annet i 2006. Dette arealet fordeler seg ganske likt på de andre arealklassene, dog med noe mindre overgang til beite og jordbruksareal med usikker hevdstatus, enn til skog og åpen fastmarksvegetasjon uten skog. Også i Vaset bygges det ned noe jordbruksareal (ca. 48 dekar), men dette utgjør en langt mindre andel enn både skog og åpen fastmark. Hoveddelen av det nye nedbygde arealet i Vaset kommer på tidligere skogareal.

Et videre spørsmål er hvor disse endringene finner sted. Er det «tilfeldig og overalt», eller er det et mønster? Det blir mye informasjon hvis vi skal se på hvor alle kombinasjonene fra tabellene befinner seg i studieområdene, så vi begrenser det til endringskombinasjonene som fører til endring av åpenhet i landskapet.

Åpenhet

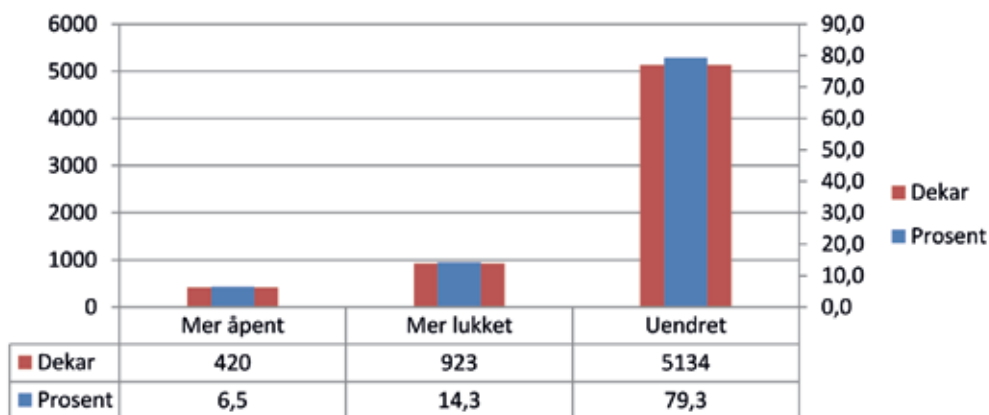
Når vi gir alle areal typer en tilleggsverdi basert på om vi kan klassifisere det som en åpen, lukket eller usikker areal type i forhold til synbarhet, og vi ser på endring av areal typer over tid, får vi også endring av åpenhet. Resultater viser om areal endringer har ført til et mer åpent eller lukket landskap, eller om det er uendret. Figur 18-23 viser hva areal endringer mellom år 1 og år 3 har ført til av endringer i landskapets åpenhet innenfor studieområdene.

I alle studieområdene er det en større del av arealet som får verdien «mer lukket» enn «mer åpen». Det uendrete arealet er i alle tilfeller størst. Arealet som er mer lukket fordeler seg jevnt over hele studieområdene og vi ser ingen tydelige mønstre der. Store deler av arealet som har fått verdien «mer åpen» i Vaset stammer nok fra hytteutbygging eller annen byggeaktivitet. Det kan også virke som området som er inkludert i verdensarven er mindre utsatt for «lukking» på Vega. Alt i alt ser vi at landskapet går mot mer lukket.

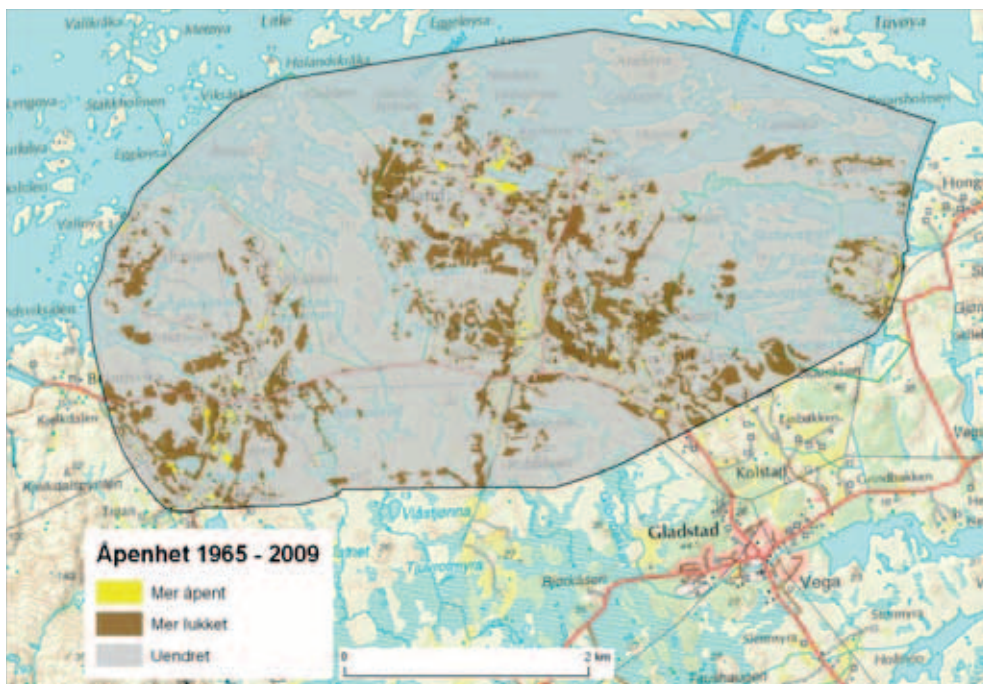

Figur 18: Vaset. Hva endringer i arealbruk mellom 1965 og 2006 har ført til når det gjelder åpenhet i landskapet.

Endring i åpenhet Vaset 1965 - 2006

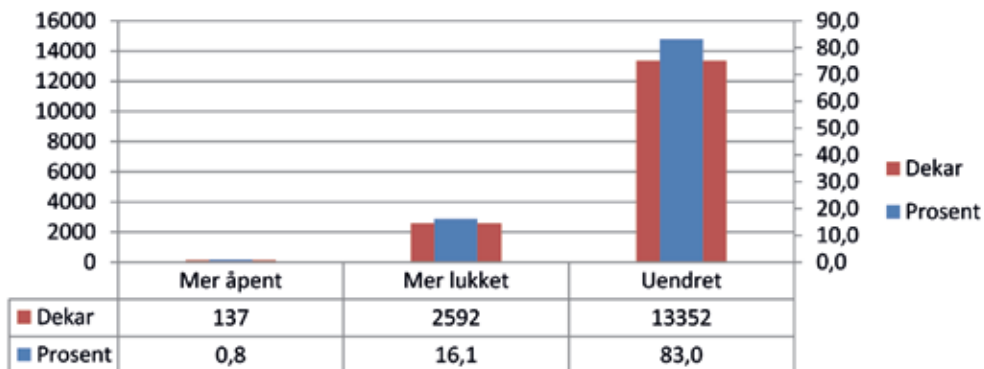

Figur 19: Vaset. Endringer i arealbruk mellom 1965 og 2006 og konsekvenser for åpenhet (arealer utenom vann).

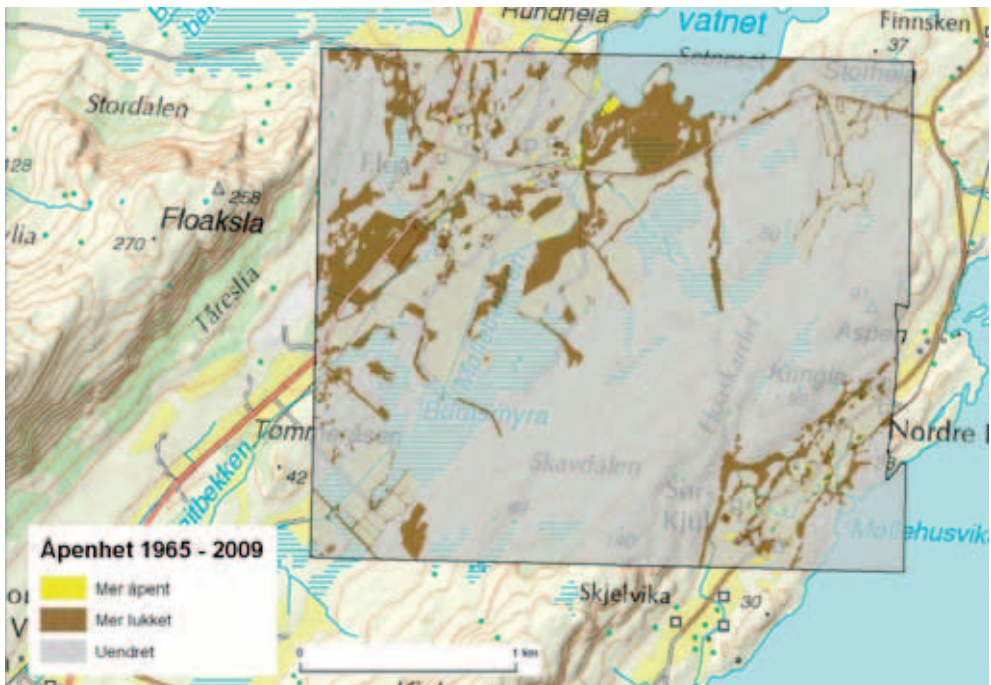

Figur 20: Holand. Hva endringer i arealbruk mellom 1965 og 2009 har ført til når det gjelder åpenhet i landskapet.

Endring i åpenhet Holand 1965 - 2009

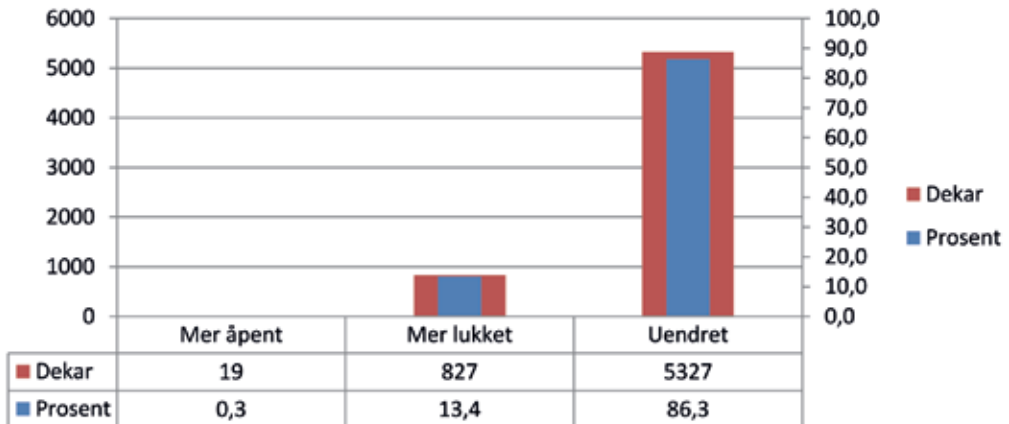

Figur 21: Holand. Endringer i arealbruk mellom 1965 og 2009 og konsekvenser for åpenhet (arealer utenom vann).

Figur 22: Floa-Kjul. Hva endringer i arealbruk mellom 1965 og 2009 har ført til når det gjelder åpenhet i landskapet.

Endringer i åpenhet Floa-Kjul 1965 - 2009

Figur 23: Floa-Kjul. Endringer i arealbruk mellom 1965 og 2009 og konsekvenser for åpenhet (arealer utenom vann).

4.6 Linje- og punktelementer

Samtidig med inntegning og registrering av arealtyper, registreres/digitaliseres også linjer og punkter, for eksempel gjerder, stier, vegetasjonslinjer, terrasser (linjer) og bygninger, steinrøyser, gårdsdammer og åkerholmer (punkter). Av linje- og punktelementene er det bare bygninger vi benytter i stort monn videre i studien som beskrives i neste kapittel. Vi nevner likevel noen tall og størrelser av betydning innenfor studieområdene.

Den fysiske tilgjengeligheten i begge studieområdene øker, med en økning i lengde for bilveier, gangveier og stier. Stiene har en nogen lunde stabil total lengde på Vaset, men øker mye på Vega. Steingjerder øker på Vega med 400 m fra 1983 til 2006, men synker i Vaset med nesten 1000 m fra 1965 til 2009. «Annet gjerde» minsker i begge studieområder. Grøft/kanal øker begge steder.

Når det gjelder punktelementer så øker antall bygninger i begge studieområder. Antall gårdstun holder seg stabilt i Vaset på cirka 15, mens de på Vega synker i antall fra 137 (1965) til 106 (2009). Ingen gårdsdammer er registrert i Vaset, men på Vega synker gårdsdammer i antall fra 7 i 1965 til 3 i 1986 og 2009.

Vi må huske at linje- og punktelementer er objekter sett i flybildet. En økning eller minskning i steingjerder trenger ikke bety at det har blitt mer eller mindre steingjerder, men det betyr at mer eller mindre steingjerder synes fra luften, som kan skyldes både en endring av steingjerder, men også vegetasjonsendringer.

4.7 Forskjeller og likheter mellom studieområdene

Data fra undersøkelser som gjennomføres av SSB og som inneholder historisk informasjon om utvikling både innen jordbruk og husdyrhold og befolkningsendringer dokumenterer både enkelte likheter men også noen tydelige forskjeller mellom de to kommunene som våre studieområder hører til. Ett eksempel er befolkningsutviklingen. Både Vestre Slidre og Vega kommune har nedgang i befolkning i perioden 1965 til 2000-tallet. Nedgangen er imidlertid langt større i Vega enn i Vestre Slidre. Når det gjelder beitedyr, ett forhold som naturligvis kan ha stor betydning for landskapsutviklingen er det generelt store svingninger, men her er tendensen faktisk motsatt. Ser vi på hele studieperioden øker det totale antallet beitedyr i form av storfe, sau og geit i Vega kommune, mens det reduseres i Vestre Slidre. Jordbruksarealet totalt, slik det dokumenteres av SSB, øker i perioden i begge kommuner.

Når det gjelder arealbruk så er det viktig å være oppmerksom på at de undersøkte områdene er forskjellige allerede ved det første undersøkte tidspunktet. Spesielt tydelig er dette i forhold til andelen skogdekket areal. Skog og tredekket areal dekker nemlig 29 % av arealet i Vaset, men under 1 % i begge områder på Vega i 1965. I 1965 er det videre mest jordbruksareal i Holand (21,8 %), og det er også her det er mest naturlig fastmarksvegetasjon uten skog (60,7 %).

Skog og tredekket areal øker imidlertid dramatisk på Vega i perioden 1965 – 2009. sammenligner vi arealet i 2009 med arealet i 1965 er økningen på hele 1631 %. Også i Floa-Kjul området øker andelen skog og tredekket areal. Det skjer noe økning i andelen skog og tredekket areal også i Vaset, men endringen her er betraktelig mer moderat (fra 29 % i 1965 til 31,4 % i 2006). Basert på disse tallene mener vi å dokumentere at det skjer en omfattende gjengroing på Vega i perioden 1965 til 2009. Analysene viser at dette nye skogareal kommer spredt utover i landskapet, og det kommer i hovedsak på areal som tidligere var klassifisert som åpen fastmark uten skog. I tillegg er det noe jordbruksareal i usikker bruk og noe myr som blir til skog. Den nye skogen i Vaset kommer nærmest utelukkende fra åpen fastmark uten skog. Dette får blant annet betydning for opplevelsen av bygninger som viktig kulturhistorisk element i landskapet. Når det gjelder Vaset er situasjonen litt komplisert av at det også skjer en reduksjon i skogareal, blant annet i forbindelse med en tydelig økning i andelen bebygd og opparbeidet areal.

Jordbruksarealet viser en til dels svært ulik utvikling i de tre områdene. I Vaset skjer det en nesten bemerkelsesverdig liten endring når vi ser på hele perioden. Felles for studieområdene i Valdres og på Vega er likevel at jordbruksarealet er cirka 5 % mindre i 2009 enn i 1965. De to studieområdene på Vega er svært ulike når det gjelder utviklingen med hensyn på jordbruksareal. I Holand er det relativt liten endring (minus 6,3 %), mens det i Floa-Kjul er en tydelig økning i åkerarealet (+43,8 %).

Disse endringene understøttes også av endringene i hvilke arealtyper som registreres. Av hele 32 arealtyper (av totalt 150) som kom «nye» inn i landskapet mellom år 1 og år 2 til sammen i Vega og Vaset var bare en representert i alle de tre studieområdene Holand, Floa-Kjul og Vaset; nemlig «einerkratt og annen buskvegetasjon på tørrbakker». Endring av arealbruk, sammen med tid, endrer mange av landskapets fasetter, deriblant åpenhet, som gir seg uttrykk i endret visuell opplevelse og tilgjengelighet.

4.8 Litteraturliste

- Antrop, M. 2000: Background concepts for integrated landscape analysis. *Agriculture Ecosystems & Environment* 77, 17-28.
- Antrop, M. 2005: Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning* 70, 21-34.
- Antrop, M. 2006: Sustainable landscapes: contradiction, fiction or utopia? *Landscape and Urban Planning* 75, 187-197.
- Dramstad, W. E., W. J. Fjellstad, et al. 2002: «Development and implementation of the Norwegian monitoring programme for agricultural landscapes.» *Journal of Environmental Management* 64: 49-63.
- Dramstad, W.E., Tveit, M.S., Fjellstad, W.J., Fry, G.L.A. 2006: Relationships between visual landscape preferences and map-based indicators of landscape structure. *Landscape and Urban Planning* 78, 465-474.
- Hoel, R. 2003: *Jordbrukslandskapet i endring. Hva skjer med kulturarven?*, Årbok. Fortidsminneforeningen, Oslo, pp. 42-56.

- Hunziker, M. 1995: The spontaneous reforestation in abandoned agricultural lands: Perception and aesthetic assessment by locals and tourists. *Landscape and Urban Planning* 31, 399-410.
- Rønningen, K. 1993: Sweden's Agricultural Policy Reform and Landscape Management Programme - Preserve the Best, Forget about the Rest. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift*, pp. 91-111.
- Stensgaard K., Reid, S. J. 2007: 3Q. Kulturminner og -miljøer i jordbrukets kulturlandskap. Rapport frå prosjektårene 2004–2006. Rapport 07/2007. Norsk institutt for skog og landskap, Ås.
- Wood, R., Handley, J. 2001: Landscape dynamics and the management of change. *Landscape Research* 26, 45-54.

5 Landskapet og bygningene, slår de følge?

Svein Olav Krøgli og Wenche E. Dramstad

Kulturminner og kulturmiljøer har vært sentrale tema i dette prosjektet, og i forbindelse med analyser av arealendringer har det da vært relevant å se på for eksempel forvaltning av arealdekke i nærrområde til kulturminner og kulturmiljøer, og endringer i fysisk og visuell tilgjengelighet til kulturminner og kulturmiljøer. Begge disse formene for tilgjengelighet henger nært sammen med arealdekke og arealbruk, og effektene av gjengroing som følge av opphør av jordbruksdrift er et eksempel på en slik sammenheng som har fått mye oppmerksomhet (Figur 1).

Figur 1: En rekke medieoppslag har fokusert på gjengroing.

Landskapet er også viktig for utviklingen av en stedsidentitet (Tuan 1975), og det er undersøkelser fra andre land som viser at synbarhet og tilgjengelighet er viktig for identitet og viktig for holdning til omgivende landskap (jf. Palang et al. 2000). Man kan derved tenke seg at det kan oppstå en gjensidig tilbakevirkningseffekt mellom landskapsutforming og for eksempel kulturminnenes forvaltning og ivaretagelse, ved at kulturminnenes synlighet og «tilstedeværelse» i landskapet har betydning for deres forvaltning. Ettersom jordbruket spesielt er en viktig arealforvalter er det i så måte interessant å se nærmere på hvordan forvaltningen av jordbruksarealene varierer i nærmiljøet til kulturminner og kulturmiljøer.

Bilde 1: Man kan tenke seg at kulturminners tilstedeværelse og synbarhet i landskapet har betydning for deres forvaltning. Fra Vega og Rakkestad kommuner. Foto: W. Dramstad.

I løpet av dette kapittelet ønsker vi å finne svar på om vi ser noen sammenheng mellom arealbruksendringer og kulturminner, der vi har valgt å fokusere på bygninger.

5.1 Datagrunnlag

Resultater fra flybildetolking ble brukt i forrige kapittel for å analysere status og endring av arealbruk og påfølgende endringer av landskapet. Når det gjelder arealbruk og hvordan dette synes å henge sammen med opplevelsen av kulturminner i landskapet har vi i tillegg benyttet både digitale terrengmodeller og registre med bygningsinformasjon (SEFRAK- og Matrikkelregistrene). På Vega finnes det i tillegg ekstra informasjon fra kontrollregistreringer av SEFRAK-undersøkelsen. Til sammen gir dette informasjon om bygningstype og eventuell tilstand på bygning.

Kulturminner i landskapet

De valgte studieområdene er både av ulik størrelse, og de viste seg ved nærmere undersøkelser også å inneholde svært ulikt antall av ulike typer registrerte kulturminner. Tabell 1 viser hva som er registrert av henholdsvis SEFRAK-bygninger, Matrikkel-bygninger og Askeladden-objekter i studieområdene.

Tabell 1: Kulturminner i landskapet i de to studieområdene (NB: Studieområdene på Vega er større enn studieområdet i Vaset). Hentet fra Askeladden- og SEFRAK-registrene (Riksantikvaren).

	Holand og Floa-Kjul	Vaset
SEFRAK-bygninger	204	3
Matrikkel bygninger	754	523
Askeladden objekter	45	14

Askeladden objekter er ikke tatt med videre i analysene grunnet et lite antall og en begrenset type av registrerte lokaliteter i studieområdet Vaset, kun 3 jernvinneanlegg og 11 kullfremstillingsanlegg registrert i databasen. En sammenligning mellom områdene på dette grunnlaget blir magert. Studieområdene på Vega har større utstrekning og inneholder flere kulturminneelementer. I analysene, der vi sammenligner arealbruk og kulturarv, benyttes informasjon fra SEFRAK- og Matrikkelregistrene.

SEFRAK-registrerte bygninger

Den noe kryptiske forkortelsen «SEFRAK» kommer opprinnelig fra navnet på det organet som startet prosjektet med registrering av eldre bygninger og andre kulturminner i Norge, nemlig «SEkretariatet For Registrering Av faste Kulturminne i Noreg» (Riksantikvaren 2012). Oppgaven er senere overtatt av Riksantikvaren. Formålet med SEFRAK er først og fremst at det skal være et generelt kulturhistorisk register som kanskje særlig har verdi som kildemateriale for lokal historie. Det at en bygning er registrert i SEFRAK gir den ikke automatisk noen vernestatus, men registeret blir også brukt av forvaltningen for eksempel som et utgangspunkt for å finne potensielt verneverdig bebyggelse.

SEFRAK ble bygget opp gjennom et omfattende feltarbeid i perioden 1975-1995. Mange tusen registratorer samlet da inn opplysninger om alle bygninger fra før år 1900. Denne grensen ble imidlertid satt litt ulikt i ulike deler av landet, for eksempel valgte man å registrere alt fra før 1945 i Finnmark. Arbeidet innebar også en kartfesting, oppmåling og fotografering av de registrerte objektene. I alt er det registrert i størrelsesorden 515.000 objekter i SEFRAK. Av disse er det cirka 375.000 bygninger som fortsatt står. Resten er ruiner, andre kulturminner enn hus eller andre objekter som er blitt borte etter at de ble registrert.

I ettertid ble det interessant å bruke dette registeret for å følge med på hva som skjer med de eldre bygningene. Dette var bakgrunnen for å igangsette Systematisk kontrollregistrering av SEFRAK-registrerte hus, som begynte i 2000. I dette systemet overvåkes det i alt 18 kommuner. Hvert år kontrolleres utviklingen i fire kommuner, og hver kommune kontrolleres på nytt etter 5 år. De 18 kommunene er (1. omdrevsår i parentes): Nord-Aurdal, Gjerstad, Fræna og Kautokeino (2000); Sandnes, Eidskog, Skjåk og Saltdal (2002); Melhus, Snåsa, Flora og Vega (2003) og Sarpsborg, Holmestrand, Bø og Samnanger (2004) – dertil Tromsø (2001). Første omdrev av kontrollregistreringen ble avsluttet i 2004. Det er utarbeidet rapporter med resultat fra undersøkelsen for hver kommune – «Gamle hus da og nå».

SEFRAK på Vega

På Vega ble SEFRAK-feltarbeidet utført fra 1988 til 1992. Kontrollregistrering av SEFRAK bebyggelsen (Miljøovervåking (MOV)) ble utført 2003 og 2008 (Broe og Skogstad, 2009), benevnt 1. og 2. omverv. Det ble da registrert nye opplysninger, samt kontrollert mot 1988–1992 registreringene. Bygningens funksjon og endringer ble registrert, samt årsaker hvis en bygning var tapt siden originalregistreringen (rivingsårsak). Dessuten om bygningen er truet. Endringer registrert i 2008 er vurdert i forhold til det opprinnelige feltarbeidet og altså ikke det som ble gjennomført i 2003. «Utgangspunktet for MOV-undersøkelsene har vært å se om de SEFRAK-registrerte bygningene fremdeles står, og om de er endret siden førstegangs-registreringstidspunktet» (Broe og Skogstad, 2009, s. 9). «Utgangspunktet også ved 2. omverv vil være huset ved førstegangs-registreringstidspunktet, slik det framstår på SEFRAK-skjemaet» (Broe og Skogstad, 2009, s. 11). Av den grunn vil det nødvendigvis være like mange eller fler endringer i 2008. Med hensyn på sammenligning av arealdata og bygningsdata passer den originale registreringen utført i 1988-1992 med det tolkede flybildet fra 1986, og kontrollregistreringen i 2008 med det tolkede flybildet fra 2009. Undersøkelsen på Vega i 2008 omfattet 413 hus. Utgangspunktet var de gjenstående bygningene fra undersøkelsen i 2003. Samlet for Vega var da 99 hus endret siden SEFRAK-registreringen (1988–92) (Broe og Skogstad, 2009). Av det totale antallet på 413 hus befinner 155 seg innenfor studieområdet. Opplysninger om disse bygningenes status gir, sammen med flybildetolkninger, muligheter for å sammenligne bygninger og landskapsendringer. Når vi sammenligner med landskapsendringer er det viktig å bemerke at «i utgangspunkt tar MOV-undersøkelsen ikke stilling til om endringene er gode eller dårlige» (Broe og Skogstad, 2009, s. 11). Vi tar heller ikke stilling til om en landskapsendring er god eller dårlig.

1815-108-086. Gammeistua på bruk på Grøtland. Ved SEFRAK-registreringen i 1989 var den i bruk som redskapshus. I 2008 var den pusset opp. Huset er et godt eksempel på en vanlig husstype på Vega, noe mindre enn låna. Da huset nå har torv på taket, og ei ny dor med den klassiske fiskebeinsdekoren har erstattet den gamle, er det klassifisert som endringstype C.

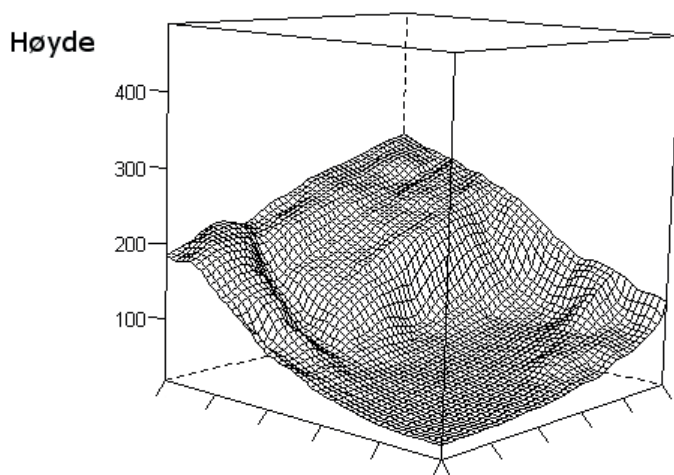
Bilde 2: Eksempel på bygning registrert i SEFRAK (1815-108-086). Venstre foto er fra SEFRAK-registreringen 1988-92, mens foto til høyre er fra kontrollregistreringen 2008. Fotomosaikk og tekst er fra rapporten «Gamle hus da og nå 2003-2008. Status for SEFRAK-registrerte bygninger, Vega kommune, Nordland fylke 2008, 2. omverv.» av Kulturminnekompaniet (Broe og Skogstad, 2009).

Bygninger i Matrikkelen/GAB

Matrikkelsystemet er Norges offisielle eiendomsregister og inneholder informasjon om fast eiendom, eiendomsgrenser, adresser og bygninger. Det er Statens Kartverk som har det sentrale ansvaret, mens det er kommunene som skal oppdatere registeret. Det tidligere GAB (grunneiendom, adresse og bygning) registeret er nå del av Matrikkelen. Hver bygning er kartfestet og i tillegg til eier og teknisk informasjon inneholder registeret opplysninger om bygningstype. Denne egenskapen benyttes i analysene.

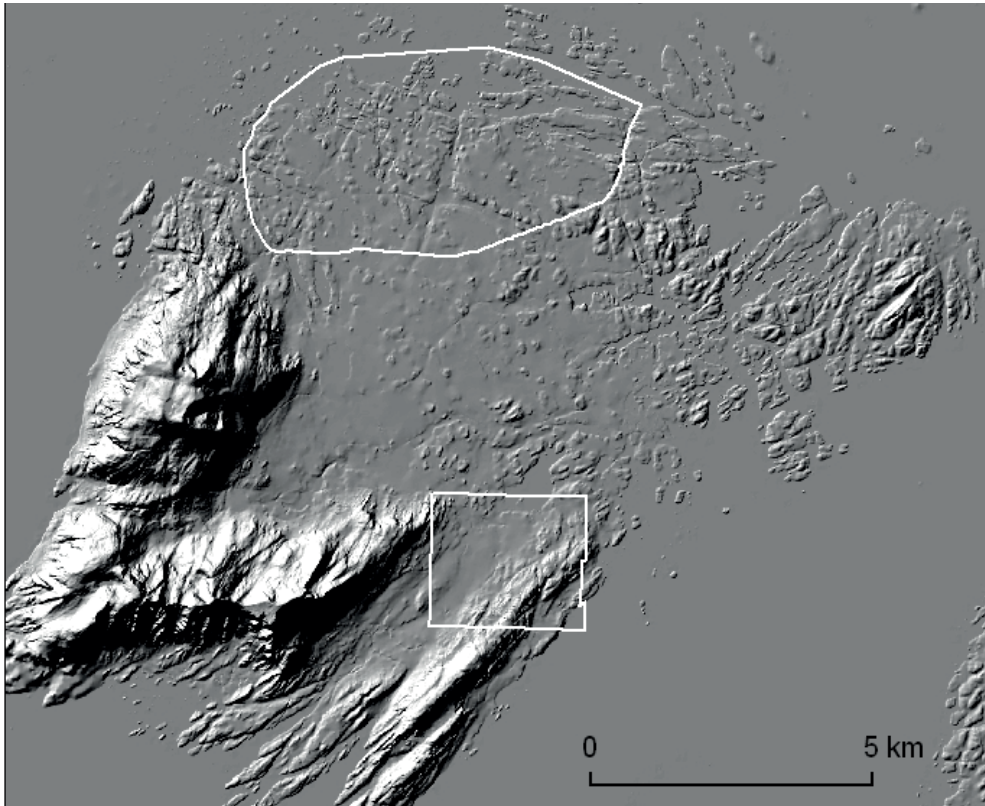
5.2 Digital terrengmodell

Hva vi ser av og i et landskap er avhengig av terreng og avstand. For å representere høyde i et geografisk informasjonssystem (GIS) er raster-modellen mye benyttet (en annen type modell er høydekurver). En raster-modell består av kvadratiske celler med hver sin verdi. Er disse verdiene høyder kalles det en høydemodell eller terrengmodell (Figur 2). Raster-modellene er enklere å bruke i analyser enn andre modeller og det finnes en rekke verktøy klare til bruk.

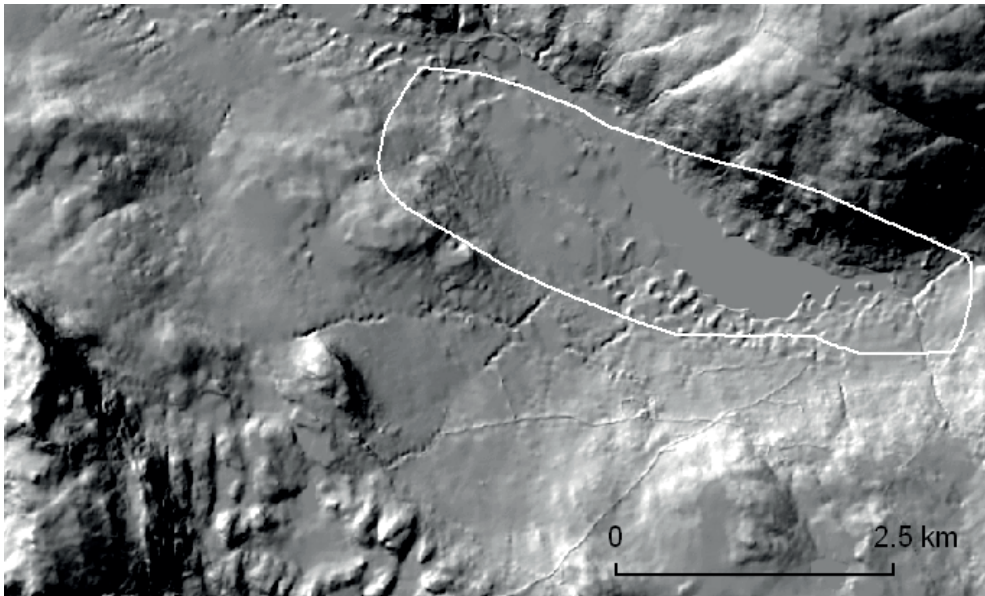

Figur 2: Digital terrengmodell. Utsnitt fra Vega.

Høydemodellene som dekker studieområdene kommer fra Statens Kartverk og har en romlig oppløsning på 10 m og en vertikal nøyaktighet på +/- 2-3 m. Senere i analysene inkluderer vi også skogen som en høydefaktor, og åpner dermed muligheten for at skog kan blokkere deler eller hele synsfeltet. Det er enklere å få en oppfatning av høydemodellene ved å vise dem som solskyggemodeller (gråtoneverdier ettersom hvor mye skygge det er) enn som høydemodeller (gråtoner ettersom hvor stor høyde det er). Dette er vist i Figur 3 og 4. Skyggeeffekten er simulert som om en kunstig sol skinner fra nordvest på høydemodellene.

Figur 3: Skyggemodell av høydemodell fra studieområdene Holand og Floa-Kjul (hvite omriss).

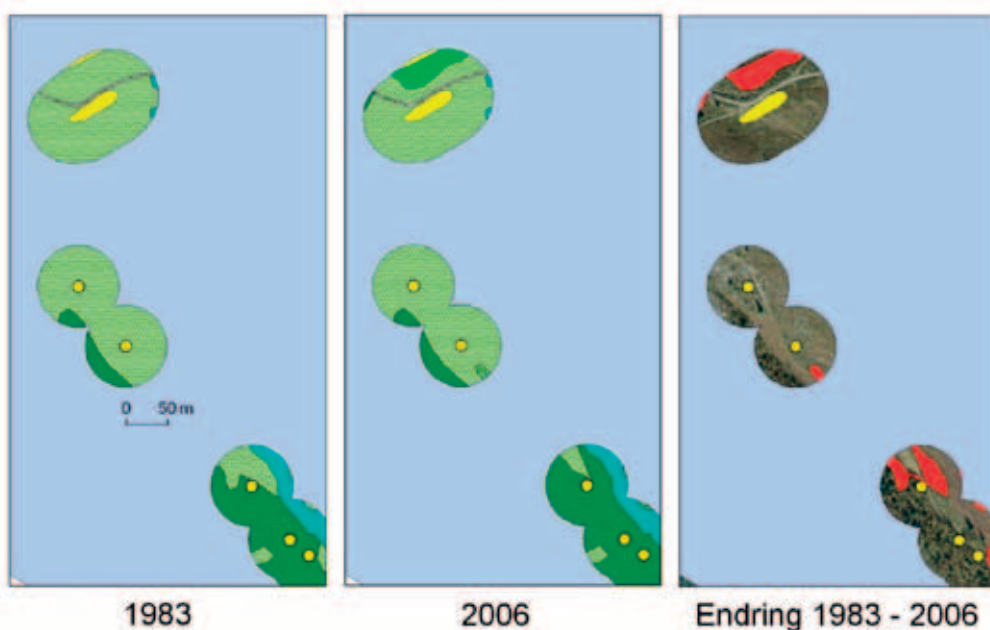

Figur 4: Skyggemodell av høydemodell fra studieområdet Vaset (hvitt omriss).

5.3 Objekters nærområde og synbare areal

Med basis i endringsanalyser og åpenhet beskrevet i forrige kapittel, utvides metoden med begrepene «nærområde» og «synbarhet».

Vi ønsker å studere om kulturalrobjekter, her bygninger, og variasjoner mellom disse sammenfaller med variasjoner i det omkringliggende landskapet. Variasjonen i landskapet studeres her som variasjon i arealbruk. I den sammenheng ønsker vi å se på arealer rundt bygningene. For å se på arealer i umiddelbar nærhet av objekter er konstruksjon av en buffer en ofte benyttet metode. Metoden innebærer at man definerer en avstand og legger til et areal der yttergrensen har denne avstanden fra for objektet i alle retninger. Det nye arealet omgir objektet og blir en «buffer». Man kan «buffre» punkter, linjer og polygoner. Avstanden bør ikke være vilkårlig, men reflektere den gitte problemstillingen. Området innenfor bufferen kan ses på som objektets nærområde og overlagsanalyser med andre datasett finner hva som befinner seg i dette området. Med en overlagsanalyse mellom buffer og arealbruksdata over tid kan man beregne endringer i arealbruk rundt objektene (Figur 5).

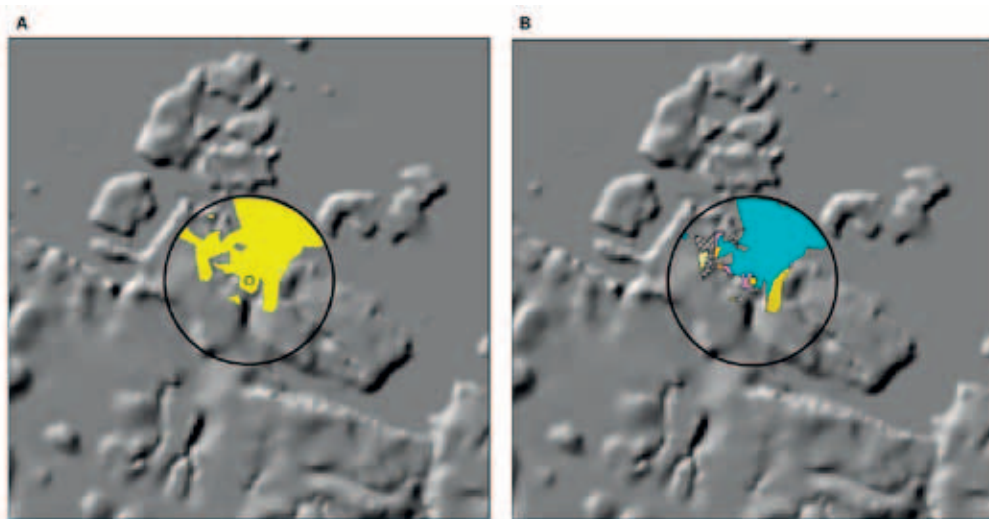

Figur 5: Seks kulturminner (Askeladden og SEFRAK) i studieområdet Vaset med en buffer på 50 m. Venstre: 1983 situasjonen. Midten: 2006 situasjonen. Høyre: Arealendringer (røde polygoner) mellom 1983 og 2006 med flybilde som bakgrunn.

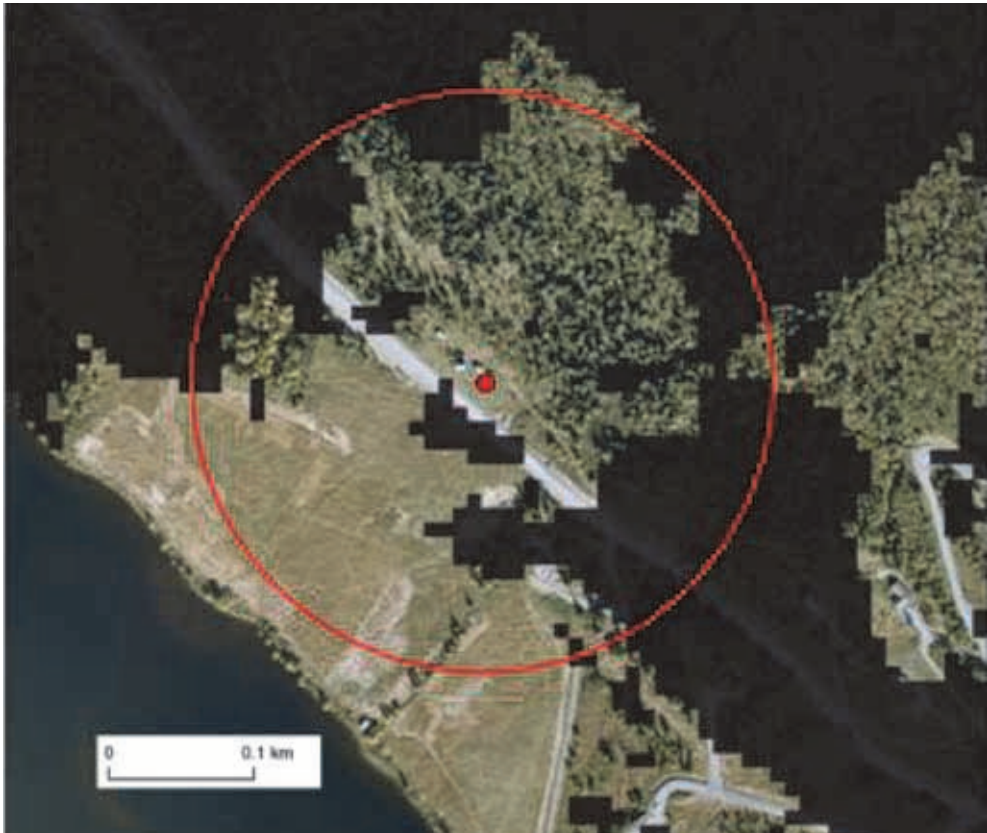
En bufferanalyse tar med alt areal innenfor bufferen. I forbindelse med mulig samsvar mellom bygninger og areal kan det bli feil. Terrenget spiller en stor rolle for hvilke arealer som påvirker innsyn til og utsyn fra en bygning. For å evaluere det arealet som faktisk er synlig fra en bygning, terrenget og eventuelt arealdekke tatt i betraktning, kan man beregne synbarhet.

Synbarhet (engelsk *viewshed*) er en funksjon av ståsted, retning, terreng og avstand. Det beregnes «synslinjer» fra ståstedet til alle andre steder i kartet. Hvis synslinjen går uavbrutt mellom ståsted og annet sted, det vil si uten hindringer/barrierer som for eksempel terreng, er de to stedene synlige for hverandre. Summen av alle synlige steder fra ståstedet, blir ståstedets synlige areal. For å beregne synligheten brukes digitale terrengmodeller. Under synlighetsanalysene beregnes «synslinja» fra ståsted-celle til alle andre celler i modellen. Ofte legges i tillegg en buffer rundt ståstedet med en gitt avstand, slik at det synbare arealet ikke fortsetter uendelig (bare bestemt av jordas krumning). Et eksempel på synbart areal for et punkt innenfor en buffer er vist i Figur 6 og 7.

Beregning av *viewshed* eller varianter av denne har flere anvendelser og har blitt bruk til å svare på spørsmål som fra hvilket areal en skogbrann er synlig, hvor stor visuell innvirkning får en ny konstruksjon (Fisher, 1996) eller for å finne det totale synbare arealet for en fotgjenger som følger en rute i et urbant område (Wilson et al., 2008). Miller (2001) benyttet en variant av *viewshed*-beregningen for å kvantifisere visuelle konsekvenser av endring av arealbruk over tid. Han så på hvilke områder som var synlige for de forskjellige arealtypene. Vi tar utgangspunkt i bygningen og ser på hvilke areal typer som er synlige innenfor en radius fra bygningen og fordelingen areal typene imellom.

Figur 6: A. Synlig område (gult) fra punkt (gult), avhengig av terrenget. B. Arealbruk innenfor det synlige området.

Figur 7: Beregnet synbarhet fra et punkt. Noen arealer (sort) er ikke synbare fra punktet grunnet terrenget. En buffer, her en rød sirkel med 200 m radius, bestemmer nærområdet til punktet (bygning) og er her ment som det området hvor «bygningen vil ha en innflytelse» på arealbruken rundt. Det ble i analysene benyttet en slik radius på 250 m.

5.4 Landskapet og bygninger som kulturarv

Det foregående kapittelet viser et landskap i endring, først og fremst når det gjelder ulike typer arealbruk, men også arealbrukens konsekvenser for landskapets åpenhet. Dette har betydning for flere forhold, blant annet opplevelsen av ulike landskapselementer slik som bygninger og andre kulturminner. Og landskapsopplevelse er viktig for veldig mange mennesker viser internasjonale undersøkelser. For eksempel viser undersøkelser fra Storbritannia at så mye som 91 % av befolkningen i det minste av og til besøker rurale landskap. Når de blir spurt om bakgrunnen for sine besøk oppgir mange rekreasjon, opplevelse av natur, dyre- og fugleliv, men også kulturarv og en følelse av stedsidentitet som viktig. I en annen undersøkelse oppgir over halvparten av de cirka 2000 spurte at det å kunne besøke kulturlandskap er svært viktig for deres livskvalitet (Swanwick 2009). I tråd med dette er det i nyere arbeid knyttet til utviklingen av kriterier for landskapskvalitet i Storbritannia blant annet lagt vekt på kulturhistoriens tilstedeværelse i landskapet (Swanwick et al. 2007). Generelt

er det at landskapet synliggjør en historisk tilknytning noe som trekkes frem som verdifullt og viktig i en rekke undersøkelser (Swanwick 2007, Antrop 2010, Gobster et al. 2007, Kianicka et al 2006). Også i Norge er det gjennom undersøkelser påvist at kulturminner og kulturmiljøer er en viktig del av landskapsopplevelsen (Klepp 1998, Strumse 1994).

Betydningen av jordbruket når det gjelder å ta vare på kulturarven er også understreket i politiske dokumenter i Norge de senere år (Daugstad et al. 2006). Fra Statens landbruksforvaltning (SLF 2012) påpekes det blant annet i tråd med dette hvordan kulturminner er en ikke-fornybar ressurs som det er et mål å ta vare på, og SLF understreker at landbruket har et ansvar for å ivareta og skjøtte et utvalg av «sine» kulturminner, både i tilknytning til jord- og skogbruk (SLF 2012). Det gis også støtte gjennom landbrukets systemer til nettopp dette. Samtidig uttrykkes det bekymring over at det pågår et tap av kulturminner og kulturmiljøer her i landet, og at analyser av viktige kulturminner og kulturmiljøers tilstand, i henhold til Stortingsmelding nr. 19, Leve med kulturminner (2005), viser at mange av dem forfaller, ødelegges eller fjernes. Når det gjelder jordbrukets kulturarv understreker Hoel (2003) hvordan den er «knyttet til den skjøtsel og det vedlikehold som inngår i et aktivt drevet gårdsbruk», og påpeker videre hvordan både manglende og gal aktivitet er en utfordring for forvaltningen av jordbrukets kulturarv.

Bilde 3: Et gammelt fotografi av stedet blir vist frem på Lånan. Å dokumentere historien er viktig for de som driver med ny næringsaktivitet i området. Foto: W. Dramstad.

Også mulighetene for å oppleve kulturminner og kulturmiljøer i en landskapsammenheng som gir mening trekkes frem i politiske dokumenter. I Stortingsmelding nr. 19, *Leve med kulturminner* (2005) heter det for eksempel «Endringer i landskapet og omgivelsene gjør også at den visuelle og funksjonelle sammenhengen mellom kulturmiljøer og kulturminner og omgivelsene går tapt. Dette kan redusere verdien av kulturmiljøet og minske potensialet for verdiskaping, opplevelser og formidling. Det er derfor nødvendig å fokusere på hva som skjer med landskapet rundt de prioriterte kulturminnene og kulturmiljøene». At kulturarven holdes levende er også et argument som trekkes frem som unikt og særs verdifullt i omtale av det norske landskapet som for eksempel internasjonalt reiselivsmål (Bryn og Debella-Gilo 2011, Hoel 2003).

Endringer i arealbruk er utvilsomt en viktig påvirkningsfaktor også når det gjelder kulturminner og kulturmiljøer direkte, men kanskje spesielt i forhold til landskapet de ligger i (Bryn og Flø 2011).

Bilde 4: Gamle bygninger er viktige landskapselementer, og de er med på å fortelle landskapets utviklingshistorie. Foto: W. Dramstad.

«I landskapet er sporene fra fortiden til stede i nåtiden. Fortiden er nedfelt i våre daglige omgivelser. Derfor danner landskapet et bindeledd mellom fortid og nåtid» skriver Arne Lie Christensen i boka *Det norske landskapet* (2002). Bygningene i land-

skapet representerer vel kanskje i tråd med dette de «lettest lesbare» elementene, eller sporene etter fortiden. «Kulturminner og kulturmiljøer er viktige deler av samfunnets kollektive hukommelse», heter det i Stortingsmelding nr. 26, Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand fra 2007, som spesielt trekker frem historiske bygninger som viktige elementer. Bebyggelse som en viktig del av kulturarven, blant annet for turisternes opplevelse av et sted, trekkes også frem i internasjonale studier (Gearing et al. 1974, Kianicka et al. 2006).

Og bygningsmassen i landbruket utgjør en betydelig del av kulturarven vår. Nær halvparten av de fredete bygningene i Norge ligger på landbrukseiendommer. Så mye som hvert fjerde til femte hus på gårdene er mer enn 100 år gamle (Stensgaard 2011). SLF (2012) understreker viktigheten av gamle hus som en del av kulturarven, og peker på at også mange av de gamle bygningene har stor bruksverdi, både i forhold til den tradisjonelle drifta og for nye bruksmåter. En vesentlig bekymring er imidlertid at mange av de verneverdige bygningene ligger på landbrukseiendommer som ikke lenger er i drift (SLF 2012) og at hele 20 % av alle SEFRAK-registrerte bygninger ligger på ubebodde eiendommer (Hoel 2003). Et annet relevant spørsmål er naturligvis hva som skjer med bygningsarven når jordbruket stadig effektiviseres?

5.5 Arealendring rundt bygninger

For å følge med på utviklingen i tilstanden til bygninger som er registrert i SEFRAK gjennomføres det kontrollregistreringer i et utvalg kommuner. Kontrollregistreringen av SEFRAK-bygningene i Vaset ble utført i 2003 og 2008 og er en dokumentasjon av endring av bygningsmassen. Flere bygninger er tapt eller har fått endret status på tilstand eller bruksområde fra de opprinnelige (1988-92) SEFRAK-registreringene (Broe og Skogstad, 2009). Variasjonen i antall bygningspunkter registrert fra flyfoto de forskjellige år støtter denne endringen av bygningsmassen.

Resultater fra tidligere kapitler og innledningen til dette kapittelet viser at:

1. Arealbruk endrer seg
2. Bygninger (spesielt eldre bygninger) er viktig del av kulturarven
3. Bygningsmassen endrer seg ved tap av bygg, oppføring av nye bygg og ved endring av tilstand på bygg

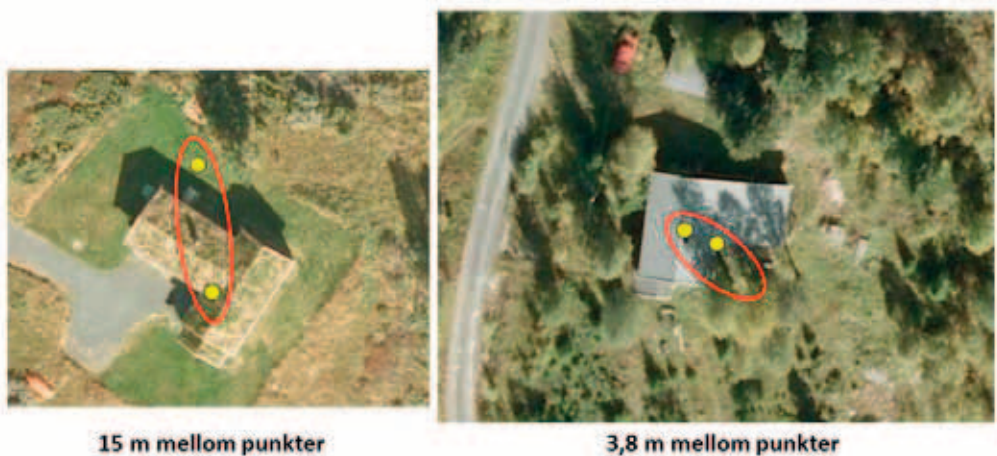
Påstandene er dokumentert hver for seg, men det er interessant å se om vi finner sammenheng mellom punkt 1 og 3, om det er sammenheng mellom endring av arealbruk og bygninger. Da får vi svar på om landskapet gjenspeiles i bygg, og om det er ulike landskapsendringer for forskjellige bygninger. Vi har valgt å analysere landskapet i forhold til åpenhet, i sammenheng med tilgjengelig informasjon om bygninger. Finner vi en endring i åpenhet rundt bygninger, hvilke areal typer har ført til en eventuell endring av åpenheten, og har det sammenheng med bygningene?

Under flybildetolkningen blir alle synlige bygninger registrert. De blir registrert for hvert år (år 1, år 2 og år 3) og tilhører datasettet fra dette året. Ingen andre opplys-

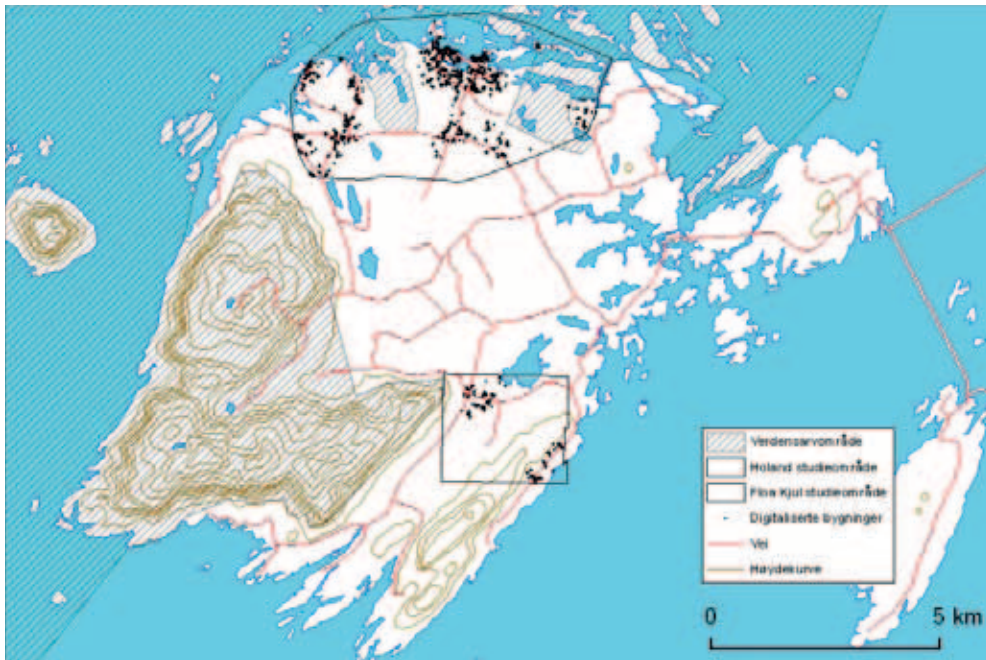
ninger om disse bygningene registreres, bare det at det er en bygning, og at bygningen er lokalisert til dette stedet ved tidspunktet flybildet ble tatt. Da vet vi at arealbruken rundt huset, også tolket fra flybildet, stemmer overens med tid og sted.

For å se på mulige arealendringer rundt hver bygning tar vi i bruk metoden beskrevet for synbarhet. Nå er hvert hus et senterpunkt i sin egen synbarhetsanalyse og all arealbruk som kan ses innenfor en bestemt avstand registreres. Det vil si at noen områder faller utenfor synbarheten, for eksempel områder bak en knaus eller et høydedrag.

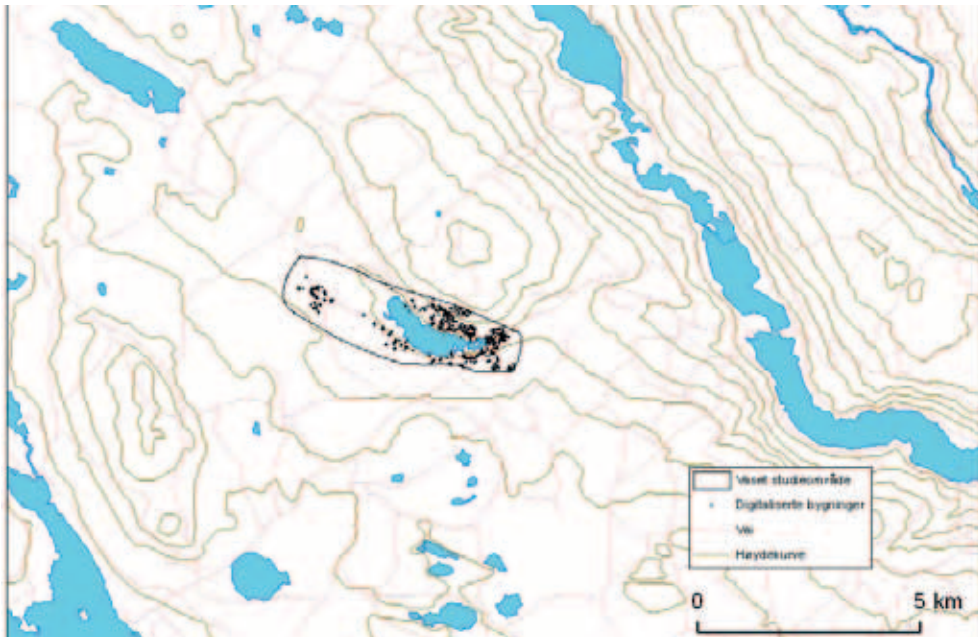
Men alle hus er ikke til stede ved alle de tre historiske tidspunktene som har blitt registrert for hvert studieområde. For å sjekke om det samme huset eventuelt er til stede alle år analyseres det for om bygningspunktene fra de forskjellige årene ligger nærme hverandre. Er de nærme nok (her 5 m) tolker vi det til å bety at det er det samme huset som ses i flybildene (Figur 8). En slik bygning får da koden «111» som betyr at den er til stede ved år 1, år 2 og år 3 (Tabell 2). Et nybygg, for eksempel en hytte som blir bygd etter år 2 og befinner seg i flybildet år 3, får koden «001». Ved å «slå sammen» hus på denne måten sitter vi igjen med 1118 bygninger på Vega og 443 bygninger i Vaset, innenfor studieområda (Figur 9 og 10). Alle har blitt registrert fra flybilder, men de har varierende grad av tilstedeværelse gjennom årene. Selv om ikke bygningen er der et bestemt år, er fortsatt stedet der og arealbruken blir med i beregningene. I etterhånd må man eventuelt sortere på riktig kombinasjon (kode), i henhold til problemstillingen.

Figur 8: Avstand mellom digitaliserte bygningspunkter for to forskjellige år. Hvis avstanden er 15 m (venstre) er det sannsynligvis fjernet et hus og satt opp et nytt. Hvis avstanden er 3,8 m er det innenfor usikkerheten i lokaliseringen av senterpunkt for en bygning, og vi antar at det er den samme bygningen.

Figur 9: Digitaliserte bygninger på Vega innenfor de to studieområdene. Holand (øverst), Floa-Kjul (nederst).

Figur 10: Digitaliserte bygninger i Vaset innenfor studieområdet. Kartet har samme målestokk som Vega-kartet for å kunne sammenligne utstrekningen til studieområdene.

Tabell 2: Eksempler på tilstedeværelse (1) eller ikke tilstedeværelse (0) av en bygning i fotografieringsåret. Dette gir 988 bygninger i Holand og 130 bygninger i Floa-Kjul (til sammen 1118), og 443 bygninger i Vaset.

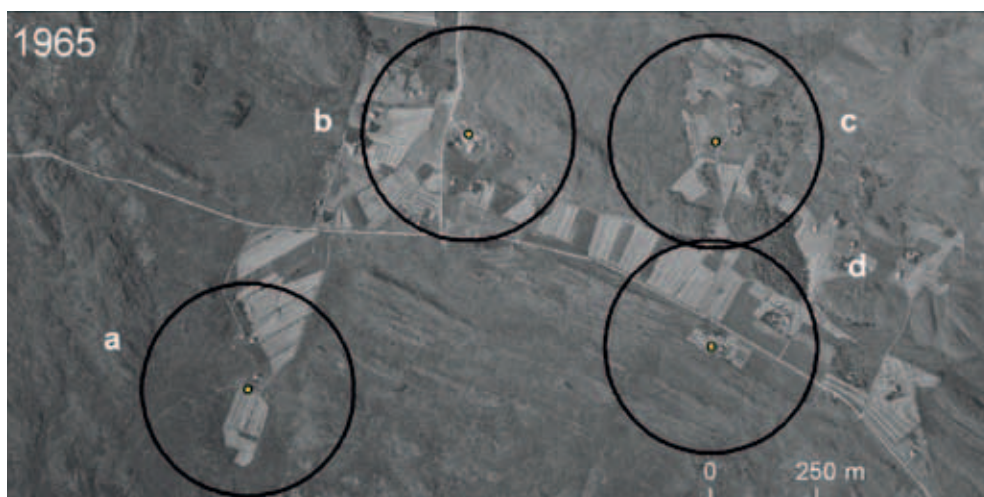
Punkt	År 1	År 2	År 3
ld	1	1	1
ld	1	0	0
ld	0	1	1

For å hente ytterligere egenskaper ved bygningene som kan være interessante i analysene, har det blitt koblet data fra Matrikkelen (tidligere GAB-registeret; Grunneiendom-Adresse-Bygning) og SEFRAK-registrene. Denne informasjonen kobles til hver bygning, sett at bygningen lokalisert i flybildet er nærme nok punktet fra registeret. Selv om Matrikkel- og SEFRAK-bygninger er stedfestet, ønsker vi å benytte bygninger funnet i flybildene som grunnlag for å være sikker på at vi kobler riktig arealinformasjon til riktig bygning. Det samme gjelder her som for kobling av bygninger over tid, hvis en flybildetolket bygning er nærme nok (her 10 m) en Matrikkel- eller SEFRAK-bygning arver den egenskapsverdiene fra disse. Er det flere Matrikkel- eller SEFRAK-bygninger som er nærmere enn 10 m er det bare egenskapene fra den nærmeste av hvert slag som kobles. Flybildetolkede bygninger som ikke har bygninger i Matrikkelen eller SEFRAK i nærheten får verdien null i egenskapstabellen.

I analysene registreres andelen av de forskjellige arealtypene innenfor synbarhetsfeltet til hver bygning. Hver bygning kan således ha forskjellig mengde areal som er synlig (bl.a. grunnet terreng), så vi ser i analysene kun på fordelingen, den relative mengden (%) av de forskjellige arealtypene. Arealtypene blir i tillegg koblet til egenskapene «åpen», «lukket» og «usikker» (se forrige kapittel). Når en arealtype gis egenskapen «usikker» er dette generelt areal typer der det ikke går an å sette noen fast regel med hensyn på gjennomsyn. Et eksempel på en slik arealtype innenfor studieområdene er «beitemark, m/busker og trær/treklynger», som typisk kan variere fra helt åpent til helt lukket. Analysen av disse egenskapene gir oss et tall på hvor stor andel av hver bygning synbarhetsfelt som er i form av åpne, lukkede eller usikre arealer, se eksempel i figurene 11 - 14. I beregningen av synbarhetsarealet er det satt en maks synbarhetslengde på 250 m. Denne lengden representerer nærområdet eller landskapsrommet til bygninger og er det området som vi tenker oss har størst betydning for bygningen og det arealet som «bygningen påvirker».

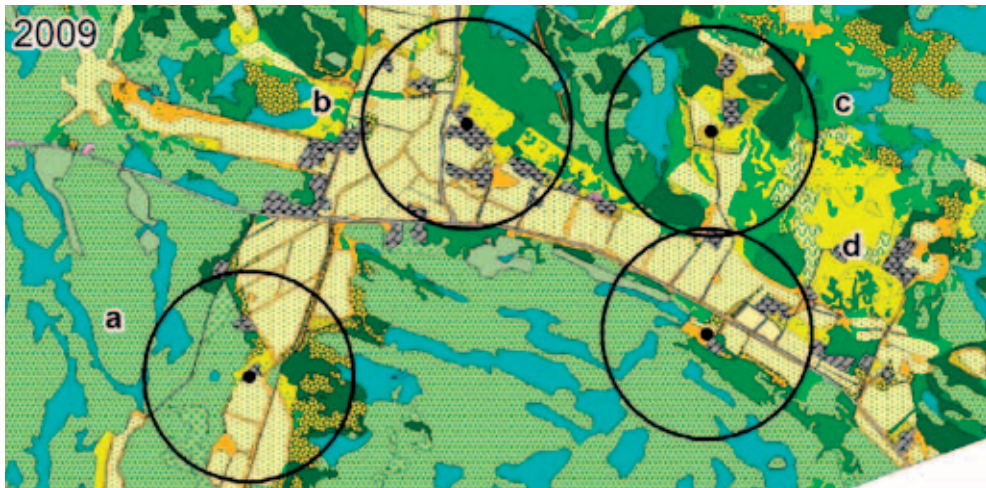
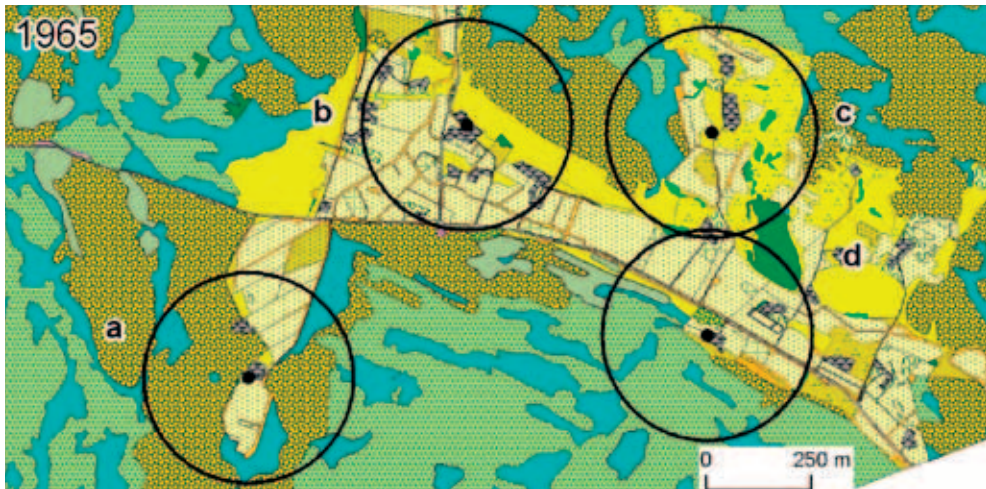
Figur 11: Fire bygninger på Vega, med en buffer på 250 m, benyttet som eksempler i Figurene 12-14.

Status 1965 (dekar)							
Bygning	A	B	F	M	S	U	V
a	12801	0	60405	21648	0	1752	0
b	63214	0	4549	0	597	10395	0
c	61553	0	24975	19774	5441	3793	0
d	71821	0	26220	5628	4424	6003	0

Bygning	Status 1965			Endring 1965 - 2009		
	Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket
a	0.98	0.02	0.00	-0.18	0.08	0.11
b	0.88	0.12	0.00	-0.06	0.02	0.03
c	0.69	0.03	0.28	-0.55	-0.01	0.57
d	0.86	0.07	0.07	-0.57	-0.03	0.60

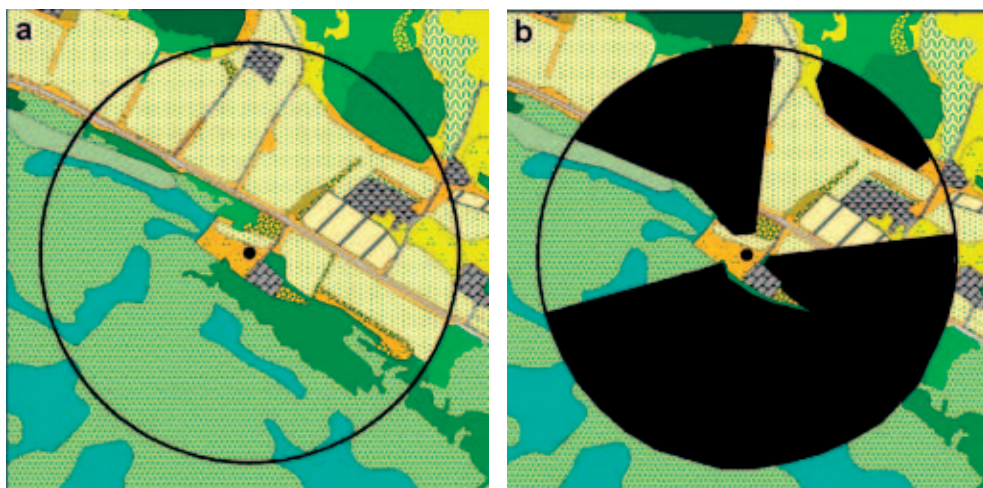
Figur 12: Fire bygninger på Vega med buffer på 250 m og flyfoto fra henholdsvis 1965 og 2009 i bakgrunnen. Tabellen viser fordelinga av arealtyper på nivå en, og endring av klassene «åpen», «usikker» og «lukket» fra 1965 til 2009.

Status 1965 (dekar)							
Bygning	A	B	F	M	S	U	V
a	12801	0	60405	21648	0	1752	0
b	63214	0	4549	0	597	10395	0
c	61553	0	24975	19774	5441	3793	0
d	71821	0	26220	5628	4424	6003	0

Bygning	Status 1965			Endring 1965 - 2009		
	Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket
a	0.98	0.02	0.00	-0.18	0.08	0.11
b	0.88	0.12	0.00	-0.06	0.02	0.03
c	0.69	0.03	0.28	-0.55	-0.01	0.57
d	0.86	0.07	0.07	-0.57	-0.03	0.60

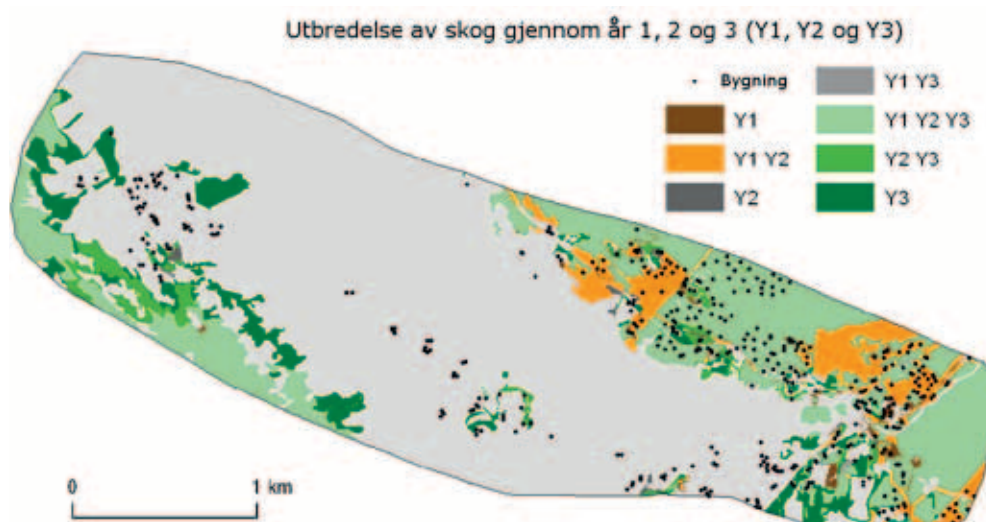
Figur 13: Fire bygninger på Vega med buffer på 250 m og klassifisert flyfoto fra henholdsvis 1965 og 2009 i bakgrunnen. Tabellen viser fordelinga av arealtyper på nivå en, og endring av klassene «åpen», «usikker» og «lukket» fra 1965 til 2009.

Figur 14: Figur a) viser tilstand i 2009. Hvis vi antar at skog (mørkegrønn og lysegrønn) sperrer utsynet vil det arealet som er merket med sort (Figur b) ikke være synlig fra bygningen. En endring på 60 % mer lukket er da mulig for denne bygningen (bygning d i Figur 12 og 13). Terrengtet er ikke tatt hensyn til i dette eksempelet.

Vi kan se på det totale antall bygninger og hvordan åpenhet og endring av åpenhet fordeler seg rundt disse. Men det er mer spennende å se om forskjeller mellom bygningstyper sammenfaller med forskjeller i åpenhet. Her benyttes informasjonen fra Matrikkelen og SEFRAK-registreringene. På Vega har det blitt utført ekstra SEFRAK-registreringer (kontrollregistrering) i tillegg til originalregistreringen (Broe og Skogstad, 2009). Data fra kontrollregistreringene er samlet i et regneark og inneholder informasjon for å danne et SEFRKA-nummer per bygg i tillegg til de registrerte verdiene fra feltarbeidet. Basert på SEFRAK-nummeret kan vi koble denne dataen mot de andre dataene. Kontrollregistreringen har blitt utført i to omganger, 2003 og 2008. Den originale registreringen ble utført 1988-92. Ved kontrollregistreringene har også tilstand (truet eller ikke) og grad av endring blitt registrert. Dermed kan vi se på forskjeller i arealdata i forhold til forskjeller i bygningstype, om den er truet eller ikke, når bygninger blir bygd/forsviner, endringsgrad og så videre. Alle bygninger har imidlertid ikke alle egenskaper så utvalget vil variere fra analyse til analyse.

Vegetasjon, som skog, fører ikke bare til en «lukket» arealklasse, men vil også påvirke og kanskje sperre noe av utsynet til og fra en bygning (Figur 15). For å inkludere dette i modellen har vi «lagt en skog på 15 m over terrengmodellen» der arealtypen skog befinner seg (det kan også føre til at mer skog blir synlig pga. økningen i høyde for områder som ellers ikke var innenfor synbart område). Dette ble gjort for alle de tre tidspunktene.

Figur 15: Endring av utbredelsen av skog gjennom årene påvirker innsyn til, og utsyn fra bygninger (sorte punkter). Andre farger enn lys grå tilsier areal med endring i skogdekning. Oransje (Y1 Y2) er for eksempel der hvor det var skog i år 1 og år 2, men ikke i år 3 (for Vaset 1965, 1983 og 2006). Mørk grønn (Y3) er der hvor det bare er skog i år 3, altså skog som har kommet til etter år 2.

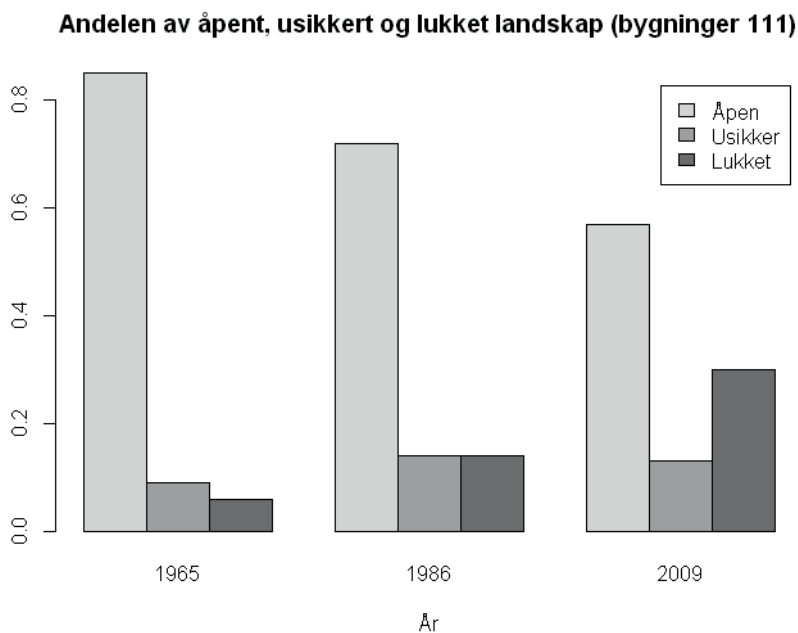
Bilde 5: Et eksempel på hvordan en bygning «gjemmes» i vegetasjonen. Bilde fra Vaset. Foto: W. Dramstad.

5.6 Resultater

Nå følger flere tabeller med resultater knyttet til åpenhet, både tilstand og endring. Resultatene for Vega og Valdres presenteres i hvert sitt kapittel. Verdier i prosent er her normalisert til 1, det vil si at 0,84 er 84 %, og en endring på 0,03 er en endring på 3 %. Tallene presenteres enten som tilstand for ett av årene 1, 2 eller 3, eller som endring mellom to av årene. Resultatene presenteres tematisk for eksempel i forhold til bygningstype eller tilstand. I Tabell 4 står det for eksempel å lese at når det gjelder fritidsbygg på Vega, har endringen i arealbruk mellom 1986 og 2009 ført til at 17 % av arealene er «mindre åpne» (-0,17), 1 % av arealene er «mindre usikker» (-0,01), mens 18 % av arealene har fått en «mer lukket» arealklasse (0,18). Summen av endringer er null.

5.7 Resultater synbarhet Vega

Det er totalt 1118 bygninger i datasettet i studieområdet på Vega, 710 av disse har fått tilordnet informasjon fra Matrikkelen, 184 har informasjon fra SEFRAK-registreringen 1988-92, mens 155 har informasjon fra SEFRAK-kontrollregistreringene 2003 og 2008. Av SEFRAK-kontrollregistreringsdataene er det 128 som har kombinasjon «111», altså at bygningen er til stede i landskapet i alle tre registreringsår. Det betyr samtidig at 27 bygninger har andre kombinasjoner. Noen av disse er ganske riktig tapt i følge registreringene (11). De andre har ikke blitt registrert i flybildet av forskjellige grunner. Av de 1118 bygningene er det også 389 bygninger som hverken har fått informasjon fra Matrikkelen eller SEFRAK-registreringene.

Figur 16: Fordeling av åpent, usikkert og lukket landskap for de 526 bygg i Vega studieområde som har kombinasjon «111», vist for hvert tidspunkt.

Ser vi først på utviklingen rundt de bygningene som er tilstede gjennom hele studieperioden er det en generell tendens i utvikling mot et mer og mer lukket landskap for hvert tidspunkt (Figur 16). Klassen «usikker» endrer seg imidlertid ikke merkbart fra 1986 til 2009 som figuren viser, men det er en tydelig tendens mot en redusert åpenhet.

De bygningene som har forsvunnet etter 1965 (kombinasjon 100) har høyest andel lukket areal i 2009 (0,34), som vi kanskje kunne forvente hvis vegetasjonen får fritt spillerom (Tabell 3). Motsatt kunne man tenke seg at arealbruken i stående bygningers umiddelbare nærhet ville endres mindre, på grunn av mer fokus og generelt mer skjøtselsinnsats. Som tabellen viser er det imidlertid ikke noe som tyder på at det skjer lite endring rundt bygninger som er til stede alle år. Tvert i mot reduseres åpenheten i det synbare området rundt disse bygningene fra 0,85 i 1965 til 0,57 i 2009.

Som tabellen viser var det en generelt veldig høy grad av åpenhet i dette landskapet i 1965. På det tidspunktet var det også veldig liten grad av variasjon, med 0,85 som laveste verdi og 0,95 som den høyeste. Dette endret seg imidlertid gjennom perioden, og nedgangen i åpenhet er omtrent like omfattende, relativt sett, i perioden fra 1965 til 1986 som fra 1986 til 2009. Det er egentlig påfallende hvordan denne tendensen synes å være like uavhengig av om det er en gammel bygning som forsvinner eller kommer en ny bygning til. Som tabellen viser kommer det altså 145 nye bygninger i studieområdet i den siste tidsperioden. Disse kommer nå i et landskap som har en åpenhet på bare 0,53. Den samme åpenhetsverdien ser vi for bygninger som kom mellom 1965 og 1986. Generelt er det ingen tegn som tyder på noen uttalt sammenheng mellom bygningens tilstedeværelse og endring i åpenhet.

Tabell 3: Alle bygninger i datasettet (1118) og hvordan de fordeler seg på tilstedeværelse i flybildene de respektive år (kombinasjon) og gjennomsnittlig fordeling av åpent, usikkert og lukket landskap.

Kombinasjon	Antall	1965			1986			2009		
		Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket
111	526	0.85	0.09	0.06	0.72	0.14	0.14	0.57	0.13	0.30
110	76	0.88	0.08	0.04	0.79	0.11	0.09	0.60	0.10	0.31
011	195	0.85	0.09	0.07	0.70	0.16	0.15	0.53	0.15	0.32
100	162	0.85	0.07	0.08	0.71	0.12	0.17	0.55	0.11	0.34
010	13	0.86	0.11	0.03	0.72	0.17	0.12	0.57	0.17	0.26
001	145	0.86	0.08	0.06	0.69	0.14	0.18	0.53	0.15	0.32
101	1	0.95	0.05	0	0.92	0.08	0	0.85	0.15	0
Sum	1118									

Tabell 4: Bygninger med Matrikkel (GAB) informasjon, sortert på bygningstype. Bare bygninger som er til stede alle år (kombinasjon 111). «Annet» er gruppe av bygningstyper som har 1 forekomst. Bygningskode (Matrikkelen) i parentes.

Type	Antall	Endring 1965 - 2009			Endring 1965 - 1986			Endring 1986 - 2009		
		Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket
Garasje, uthus, annekstil bolig (181)	112	-0.30	0.03	0.26	-0.13	0.05	0.08	-0.17	-0.01	0.18
Enebolig (111)	97	-0.31	0.04	0.27	-0.14	0.05	0.09	-0.16	-0.01	0.18
Fritidsbygg (161)	63	-0.29	0.04	0.25	-0.12	0.04	0.07	-0.17	-0.01	0.18
Garasje, uthus, annekstil fritidsbolig (182)	56	-0.27	0.03	0.24	-0.12	0.03	0.09	-0.15	0.00	0.15
Naust, båthus, sjøbu (183)	37	-0.05	0.04	0.01	-0.03	0.03	0.01	-0.02	0.02	0.00
Hus for dyr/landbr. lager/silo (241)	28	-0.30	0.05	0.24	-0.14	0.04	0.10	-0.16	0.02	0.14
Våningshus (113)	21	-0.35	0.06	0.29	-0.18	0.07	0.11	-0.17	-0.01	0.18
Nasut/redskapshus for fiske (245)	4	-0.04	0.04	0.00	0.00	-0.01	0.01	-0.04	0.05	0.00
Driftbygning fiske/fangst/oppdrett (244)	4	-0.08	0.08	0.00	-0.05	0.05	0.00	-0.03	0.03	0.00
Barnehage (612)	2	-0.20	0.00	0.20	-0.06	0.07	-0.01	-0.14	-0.07	0.21
Våningh. benyttes som fritidsb. (163)	2	-0.12	0.10	0.03	-0.02	0.02	0.00	-0.10	0.08	0.02
Samfunnshus, grendehus (662)	2	-0.38	0.10	0.28	-0.20	0.16	0.04	-0.18	-0.05	0.24
Butikk/forretningsbygning (322)	2	-0.07	0.08	0.00	-0.06	0.01	0.04	-0.02	0.06	-0.04
Annen eksp. og terminalbyggn. (419)	2	-0.04	0.04	0.00	-0.03	0.01	0.02	0.00	0.02	-0.02
Annet	9	-0.29	0.06	0.24	-0.21	0.05	0.16	-0.08	0.00	0.08
Sum	441									

Om ikke hvorvidt bygninger blir værende i landskapet, kommer nye eller forsvinner synes å stå i noen klar sammenheng med endringer i synbarhet, ville det være naturlig

å tenke at type bygning ville ha betydning. Som Tabell 4 viser, er det imidlertid mest endring rundt Våningshus. Rundt våningshus skjer det en reduksjon i åpenhet, når vi ser hele tidsperioden under ett, på 0,35. Dette er likevel ikke veldig mye høyere enn for eksempel enebolig (reduksjon på 0,31) eller fritidsbygg (0,29). Det synes med andre ord som det pågår ganske omfattende endringer i synbarhet i dette landskapet uavhengig av type bygning, noe som må sies å være litt overraskende. Rent generelt synes det videre som det skjer mer endring fra 1986 til 2009, enn fra 1965 til 1986.

Velger vi så å se nærmere på de bygningene som *ikke* er tilstede i landskapet allerede i 1965, men kommer til senere, er det imidlertid en gruppe som skiller seg ut (Tabell 5). Bortsett fra bygninger tilknyttet sjø-bruk og fiske er det nye (etter 1965) fritidsbygg som skiller seg ut fra den generelle trenden, med gjengroing. Disse bygningene har gjennomsnittlig fått et mer åpent landskap. Hvis areal har blitt ryddet for å bygge for eksempel hytter er det å forvente. Alt tyder imidlertid på at disse fritidsboligene etableres i et landskap som er i endring, men ettersom antallet er lite er det viktig å tolke resultatet med forsiktighet. Rundt sjø-nære bygninger er det naturlig å forvente stor grad av åpenhet og lite gjengroing grunnet en antagelig stor andel av vann innenfor bufferen. I en senere analyse tar vi hensyn til dette (Tabell 10).

Bilde 6: Rundt de typiske sjønære bygningene er det naturlig å forvente stor grad av åpenhet og liten endring. Foto: W. Dramstad.

Tabell 5: Bygninger med Matrikkel (GAB) informasjon, sortert på bygningstype. Bare bygninger som kommer nye til etter 1965 (kombinasjoner 001 og 011) er inkludert. «Annet» er gruppe av bygningstyper som har 1 forekomst. GAB-kode i parentes.

Type	Antall	Endring 1986 - 2009		
		Åpen	Usikker	Lukket
Enebolig (111)	70	-0.23	0.01	0.23
Garasje, uthus, anneks til bolig (181)	61	-0.18	-0.01	0.19
Hus for dyr/landbr.lager/silo (241)	30	-0.13	0.00	0.13
Naust, båthus, sjøbu (183)	13	-0.03	0.02	0.01
Våningshus (113)	7	-0.12	0.02	0.10
Garasje, uthus, anneks til fritidsbolig (182)	7	-0.20	-0.06	0.26
Fritidsbygg (161)	6	0.06	-0.04	-0.02
Nasut/redskapshus for fiske (245)	5	-0.04	0.04	0.00
Driftbygning fiske/fangst/ oppdrett (244)	2	-0.05	0.05	0.00
Lagerhall (231)	2	-0.02	0.02	0.00
Andre småhus med 3-4 boliger (136)	2	-0.39	0.09	0.30
Annet	8	-0.27	0.02	0.25
Sum	213			

Det er ikke uvanlig at bygninger endrer funksjon gjennom et langt liv. For eksempel er det en rekke bygninger som i dag brukes til fritidsboliger, som opprinnelig hadde en annen funksjon. Dette kan naturligvis få betydning både for selve bygningen, men også for bruken av landskapet rundt. Vi har her sett spesielt på hvilke funksjonsendringer som skjer med de eldre bygningene i studieområdet, i form av de bygninger som var registrert i SEFRAK. Tabell 6 viser tall for endringer i funksjon fra opprinnelig funksjon og daværende funksjon, begge registrert i SEFRAK-registreringene 1988-92. Dette ga hele 46 kombinasjoner av endring, inkludert manglende registreringer. Tabellen viser bare endring eller ikke endring i funksjonalitet som har flere enn 10 forekomster. Som tabellen viser ser det ikke ut til at en endring av bruk fra bolig til fritidsbolig har endret landskapet, med hensyn på åpenhet. Vi ser også at med hensyn på type funksjonsendring er det endring fra bolighus innen landbruk/fiske til fritidsbolig som er den mest vanlig forekommende endringen (26 tilfeller) i dette studieområdet.

Bilde 7: Fritidsboliger og boliger som endrer funksjon for eksempel fra bolighus til noe annet er blitt vanlige elementer i landskapet både langs kysten og til fjells. Foto: W. Dramstad.

Tabell 6: Opprinnelig funksjon og funksjon ved SEFRAK-registrering. SEFRAK-registerbygninger som var til stede i flybilde 1965 og 1986 (kombinasjon 110 eller 111). Bolighus innen landbruk/fiske betegnes l/f.

Opprinnelig funksjon og funksjon ved registrering (1988-1992)	1965			Endring 1965 - 1986			
	Antall	Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket
Bolighus l/f til fritidsbolig	26	0.87	0.09	0.04	-0.13	0.05	0.08
Bolighus l/f til fortsatt bolighus l/f	20	0.84	0.11	0.05	-0.17	0.06	0.11
Bolighus l/f til bolighus uten l/f	15	0.83	0.08	0.09	-0.14	0.04	0.10

Det er interessant å se på endringer i åpenhet, ettersom det indirekte sier noe om type landskapsendring som dominerer, og det har konsekvenser for en rekke forhold ved landskapet slik vi har påpekt tidligere. Også åpne arealer kan naturligvis være av en rekke ulike typer, for eksempel bart fjell eller hav som heller ikke vil være spesielt utsatt for fremtidige endringer.

Den andre viktige bidragsyterne til åpent areal er jordbruk, og her er følgelig potensialet for endring et helt annet. For å se nærmere på dette har vi sett på hva som utgjør de åpne arealene. I denne sammenheng ser vi av Tabell 7 at det åpne arealet rundt gruppene sjøbu og naust holder seg stabilt høyt, noe som kan forklares med høy andel hav eller bart fjell. Andelen av fulldyrka eller overflatedyrka jord er også stabil rundt disse bygningene. For de andre gruppene synker andelen åpent areal, mens andelen fulldyrka eller overflatedyrka jord er stabil eller stigende. Andelen fulldyrka eller overflatedyrka jord øker spesielt for bolighus tilknyttet landbruk, uthus og bu/matbu. Det betyr at den fulldyrka jorda står for mer av det åpne landskapet rundt de fleste bygninger i 2009 enn i 1965, og at jordbruket relativt sett har blitt viktigere for å holde landskapet åpent rundt bygninger.

Tabell 7: Alle SEFRAK-registerdatabygninger fordelt på opprinnelig funksjon ved registreringene 1988-92. Andel åpent landskap rundt bygningene i de respektive år og hvor stor del av det åpne landskapet som består av fulldyrka eller overflatedyrka jord (A1). SEFRAK-kode i parentes.

Opprinnelig funksjon	Antall	Åpen 1965	Andel A1	Åpen 1986	Andel A1	Åpen 2009	Andel A1
Bolighus tilknyttet landbruk, fiske, fangst (111)	82	0.85	0.33	0.72	0.35	0.56	0.39
Uthus, løe, driftsbygning, låve (151)	32	0.84	0.35	0.73	0.34	0.57	0.40
Sjøbu, brygge, lagring av utstyr knyttet til fiske/sjøbruk (143)	18	0.92	0.04	0.89	0.04	0.86	0.04
Naust, lagring av båter og båtutstyr (142)	12	0.93	0.04	0.88	0.05	0.87	0.04
Potetkjeller, hus for forråd av poteter, rotvekster (133)	12	0.84	0.41	0.73	0.43	0.48	0.45
Bu, matbu, hus for forråd av kjøtt, fisk, tresket korn m.v. (131)	11	0.80	0.36	0.67	0.36	0.47	0.43
Fjøs, hus for storfe (153)	6	0.87	0.31	0.81	0.32	0.56	0.31
Annet	11	0.76	0.32	0.65	0.32	0.51	0.31
Sum	184						

De resterende tabellene i dette kapitlet er basert på kontrollregistreringen av SEFRAK-bygningene i 2008. Under registreringene ble det for endring av tilbygg, påbygg og ombygging benyttet tre ulike grader av endring: A, B og C (Broe og Skogstad, 2009):

- *Endringstype A* Stor endring. Sterk grad av ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Tilbygg/påbygg som i størrelse dominerer den opprinnelige bygningen. Bygningens opprinnelig volumkarakter er endret.
- *Endringstype B* Middels endring. Mindre omfattende ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Mindre påbygg/tilbygg som underordner seg den eksisterende bygningen.
- *Endringstype C* Liten endring. Endring av bygningens karakter gjennom generelt vedlikehold for eksempel ved utskifting av ytre bygningselementer som nytt panel, takbelegg og vinduer/listverk.

Bilde 8: Jordbruksdrift er viktig med tanke på å ivareta åpenhet i landskapet. Foto: W. Dramstad.

I tillegg registreres tap av bygning mellom første registrering og kontrollregistreringen. Hvis det ikke er mulig å klassifisere endringsgrad ble kategorien «står» benyttet (Broe og Skogstad, 2009):

- *Står – status ukjent.* En del hus har det ikke vært mulig å klassifisere endringsgrad til. Dels skyldes det, som nevnt over, kvaliteten på SEFRAK-skjemaet, dels kan det være hus som var under oppussing/ombygging – enten ved den opprinnelige SEFRAK-registreringen, eller ved MOV-undersøkelsen. Disse går inn i undersøkelsen som «Står». I 2. omverv er status til en del av disse avklart, mens nye er kommet til.

I utgangspunktet tar kontrollundersøkelsen ikke stilling til om endringene er av positiv eller negativ karakter. For endringstype B og C skriver Broe og Skogstad (2009) at «et eventuelt tap av kulturhistorisk verdi varierer langt mer med hvordan endringene er utført». Feltregistreringene vil i tillegg inneholde «et stort element av skjønn i klassifiseringen av de endrete husene i de tre endringstypene». I våre analyser tilegner vi på samme måte heller ikke landskapsendringer gode eller dårlige kvaliteter, kun andelen av åpent, usikkert eller lukket areal.

I internasjonale undersøkelser er det påpekt at det at noe har en funksjon i landskapet har betydning for hvorvidt det tas vare på eller ikke. Slik sett kunne man tenke seg at

bygninger som ivaretas også ville «påvirke» landskapet rundt, ved at dette i mindre grad var utsatt for endring, mens landskapet rundt bygninger som forfaller kunne tenkes og i større grad å være preget av endringer. Tabell 8 viser at landskapet rundt bygninger i stort sett alle endringskategorier går mot mer lukket, med andre ord skjer det en utstrakt gjengroing. Det er bare kategori A, den med mest endring der landskapet i nærområdet rundt blir mer åpent. Men det er også bygninger i denne kategorien som allerede i 1986 ligger i et hovedsakelig lukket landskap (andel åpent er 0,38). Den kategorien inneholder bare to bygninger så resultatet er også svært usikkert. Den klassen som har endret seg mest i en lukket retning er klassen «står». Dette er en kategori satt på bygninger som det på registreringstidspunktet var umulig å gi noen annen endringsgrad, grunnet for eksempel at de var under oppussing. Kanskje hadde bygningen og landskapet kommet dithen at oppussing var nødvendig. Det hadde vært interessant og fulgt disse bygningene og arealene ved et senere tidspunkt.

Bilde 9: Resultatene viser en tendens mot en utstrakt grad av gjengroing i landskapet. Foto: W. Dramstad.

Tabell 8: SEFRAK-kontrollregistrerte bygninger til stede i flybilde 1986 og 2009 (111 eller 011). Sortert på 2008 resultatene (endringsgrad) som er endringer mellom første registrering 1988-92 og andre kontrollregistrering 2008.

2008	Antall	1986			2009			Endring 1986 - 2009		
		Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket
UE	74	0.73	0.15	0.12	0.61	0.15	0.24	-0.12	0	0.12
C	26	0.78	0.12	0.10	0.66	0.13	0.21	-0.12	0.01	0.11
B	15	0.76	0.11	0.13	0.6	0.12	0.28	-0.16	0.01	0.15
A	2	0.38	0.11	0.51	0.60	0.12	0.28	0.22	0.01	-0.23
Står	11	0.76	0.18	0.06	0.49	0.19	0.33	-0.27	0.01	0.26
Tapt										
2003	3	0.84	0.12	0.04	0.65	0.14	0.21	-0.18	0.02	0.16
Tapt										
2008	3	0.84	0.16	0	0.84	0.16	0	0	0	0
Sum	134									

Tabell 9 viser bygningstyper som er registrert i felt med status og endring mellom de to registreringstidspunktene. Våningshus, driftsbygninger og stabbur/loft hadde alle en prosentandel på cirka 30 % med fulldyrka eller overflatedyrka jord rundt bygningen i 1965. Tabellen synliggjør den store andelen vann rundt bygningene sjøhus/naust (ca. 70 %) og deres andel fulldyrka eller overflatedyrka jord er liten (3 %). Det skjer også følgelig mindre endringer rundt disse byggene. Sjøhus/naust er dermed ikke like utsatt for gjengroing totalt sett, men historien kan naturligvis bli en annen hvis man fokuserer på landarealet rundt disse bygningene – og derved deres synbarhet fra land. Når det gjelder arealet rundt våningshus, driftsbygninger og stabbur/loft er det tydelig at jordbruket spiller en viktig rolle når det gjelder landskapets åpenhet.

Bilde 10: Sjøhusenes nærhet til vann begrenser naturligvis effekten av gjengroing, men det er viktig å tenke på at disse bygningene også har en rolle i landskapet sett fra land. Foto: W. Dramstad.

Tabell 9: SEFRAK-kontrollregistrerte bygninger 2008, tilstede i flybilde alle år (111). Sortert på bygningstype fra kontrollregistreringene (gruppert). %V og %A1 er henholdsvis prosentandel av det synlige arealet fra bygningen som er vann eller fulldyrka/overflatedyrka jord. «Hustypebetegnelsene som er brukt i MOV-undersøkelsen (og lagt inn i databasen) representerer en grovsortering som er gjort for MOV-undersøkelsen» (Broe og Skogstad, 2009). Disse har blitt ytterligere gruppert.

Bygningstype	1965			Endring 1965 - 2009					
	Antall	Åpen	Usikker	Lukket	%V	%A1	Åpen	Usikker	Lukket
Våningshus	69	0.85	0.09	0.06	0.04	0.29	-0.29	0.05	0.23
Driftsbygninger	27	0.84	0.08	0.08	0.03	0.29	-0.23	0.04	0.19
Sjøhus, naust	22	0.92	0.08	0.00	0.69	0.03	-0.07	0.07	0.00
Stabbur, loft	8	0.78	0.13	0.09	0.00	0.31	-0.30	0.10	0.19
Skole/forretningsbygg	2	0.55	0.12	0.34	0.01	0.15	-0.32	0.02	0.30
Sum	128								

Tilstedeværelsen av sjøhus/naust i landskapet er et viktig og særegent landskapselement for det kystnære jordbrukslandskapet slik som på Vega. Deres synbarhet fra havet vil naturligvis ikke endres som en følge av arealendringer, men når det gjelder deres synbarhet fra land er situasjonen en annen. Tabell 10 er presentert for å vise effekten hav har for sjøhus/naust, men også for å se hva som endrer seg «på land» rundt disse bygningene. Åpenhetsverdier relativt til landarealet blir derved en slags indikator for synbarhet fra land eller opplevelsen fra land. Verdiene til de andre bygningstypene holder seg nogen lunde stabile. For sjøhus/naust øker endringen fra åpent til usikkert, og andelen åpent landskap synker. Dette kan indikere et landskap som er utsatt for relativt merkbare endringer i nær fremtid, om det arealet som nå er i kategorien usikker går videre mot kategorien lukket.

Tabell 10: Som tabell 9, men alt vann er nå trukket ut av analysene. Det vil si at det totale arealet er mindre og at andelen åpent areal går ned hvis det var vann innenfor området til bygningen. «Hustypebetegnelsene som er brukt i MOV-undersøkelsen (og lagt inn i databasen) representerer en grovsortering som er gjort for MOV-undersøkelsen» (Broe og Skogstad, 2009).

Bygningstype	1965			Endring 1965 - 2009					
	Antall	Åpen	Usikker	Lukket	%V	%A1	Åpen	Usikker	Lukket
Våningshus	69	0.84	0.10	0.06	0.00	0.29	-0.29	0.05	0.23
Driftsbygninger	27	0.84	0.08	0.08	0.00	0.29	-0.23	0.04	0.19
Sjøhus, naust	22	0.76	0.23	0.00	0.00	0.07	-0.20	0.20	0.00
Stabbur, loft	8	0.78	0.13	0.09	0.00	0.31	-0.30	0.10	0.20
Skole/forretningsbygg	2	0.54	0.12	0.34	0.00	0.15	-0.32	0.02	0.30
Sum	128								

Tabell 11 viser samlede resultater for alle tapte bygninger. Det er få bygg per rivingsårsak (seks mulige nevnt i rapporten: «forfall, opprydding», «ufrivillig – brent, naturkatastrofe», «offentlig vedtak - planvedtak», «falt i ruin», «flytting», «riving for oppføring av ny bygning eller pga. annen arealbruk»). Vi ser ingen annen trend for tapte bygninger enn de andre, men ser også her en generell trend med en endring mot et mer lukket landskap.

Tabell 11: Bygg som er tapt mellom første SEFRAK-registrering (1988-92) og kontrollregistreringen 2008. Alle rivingsårsaker gruppert.

	Endring 1965 - 1986			1986			Endring 1986 - 2009			
	Antall	Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket
Alle tapt	17	-0.06	0.04	0.02	0.81	0.15	0.04	-0.13	-0.01	0.14

Av de 155 SEFRAK-kontrollregistrerte bygningene i 2008 ble 10 registrert som truet. Disse har en gjennomsnittlig større endring enn de andre 145 bygningene, fra åpent mot lukket (Tabell 12). Kategorien truet ble gitt bygninger som var så sterkt truet på grunn av dårlig teknisk tilstand at de var rivingstruet. Tallet på truede bygninger er et minimumstall da bare de åpenbart sterkt truede husene ble talt med og kan gi en prognose om forventet tap i Vega i kommende år (Broe og Skogstad, 2009). Det kan her virke som om omgivelsene rundt følger utviklingen til bygningene, i den grad vi ser på et mer lukket landskap som «truet».

Tabell 12: SEFRAK-bygninger sorter på om de er truet eller ikke, i følge kontrollregistreringen 2008.

Status	Antall	Endring 1986 - 2009		
		Åpen	Usikker	Lukket
Ikke truet	145	-0.13	0.01	0.12
Truet	10	-0.26	-0.01	0.27

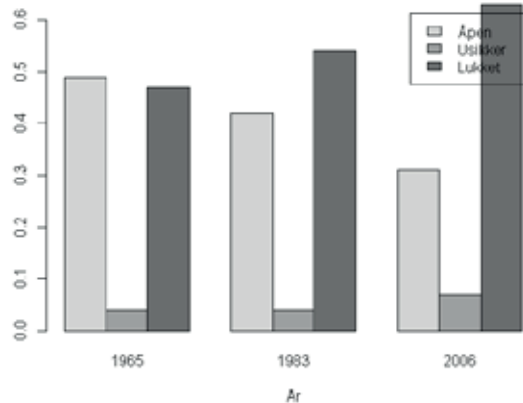
5.8 Resultater synbarhet Vaset

Flybildetolkningen av studieområdet på Vaset ga 443 bygninger. På Vaset er det ikke gjennomført SEFRAK-kontrollregistreringer. Der har vi derfor kun bygningsinformasjon fra den opprinnelige SEFRAK-registreringen og informasjon fra Matrikkelen. For studieområdet i Vaset er det dessuten kun tre bygninger der det er gjort SEFRAK-registreringer. Materialet fra matrikkelen er noe mer fyldig, med 390 bygninger. Det har derfor ikke vært mulig å gjennomføre like omfattende undersøkelser for dette studieområdet.

Figur 17 og Tabell 13 viser at det generelt er mer lukket i Vaset enn på Vega. Dette er spesielt tydelig rundt bygninger som kommer til etter 1965 (kombinasjon 011). Figuren tilsier også at situasjonen er mer enten/eller; enten er det åpent eller så er det lukket. Bygninger som har vært til stede under hele tidsperioden (kombinasjon

111) får økende areal med lukket arealklasser rundt seg (fra 0,47 til 0,63). Det samme gjelder bygninger som forsvinner mellom 1983 og 2006 (kombinasjon 110) og som er nye mellom 1983 og 2006 (kombinasjon 001). Økningen er ikke stor for den siste gruppen, men denne gruppen får i samme periode den største andelen av usikkert areal.

Andelen av åpent, usikkert og lukket landskap (bygninger 111)

Figur 17: Fordeling av åpent, usikkert og lukket landskap for de 186 bygg i Vaset studieområde som har kombinasjon «111», for hvert tidspunkt.

Som tabellen viser var det allerede i 1965 lavere grad av åpenhet i Vaset enn det var i Vega på samme tidspunkt. Endringen er også betydelig større i Vaset enn på Vega, selv om det også her er en generell trend mot mer lukket areal. Spesielt de bygnin-gene som dukker opp i perioden 1965 – 1983 er i hovedsak omgitt av lukket areal. For alle bygningskategorier gjelder imidlertid at situasjonen i 2006 er at størstedelen av landskapet rundt dem klassifiseres som lukket. Også på Vega var endringene i retning av mer lukket areal større i siste periode enn i første, men i Vaset er denne forskjellen mellom tidsperioder langt større enn på Vega, og det kan virke som om endringen i retning av mer lukket areal virkelig har skutt fart i siste del av perioden.

Tabell 13: Alle bygninger i datasettet (443) og hvordan de fordeler seg på tilstedeværelse i flybil-dene de respektive år (kombinasjon) og fordeling av åpent, usikkert og lukket landskap.

Kombinasjon	Antall	1965			1983			2006		
		Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket
111	186	0.49	0.04	0.47	0.42	0.04	0.54	0.31	0.07	0.63
110	16	0.53	0.05	0.42	0.50	0.05	0.45	0.36	0.06	0.58
011	139	0.08	0.01	0.92	0.07	0.01	0.91	0.07	0.05	0.87
100	9	0.33	0.02	0.65	0.29	0.06	0.65	0.29	0.06	0.65
010	1	0.00	0.00	1.00	0.00	0.00	1.00	0.00	0.00	1.00
001	92	0.36	0.05	0.59	0.35	0.05	0.60	0.23	0.16	0.61
Sum	443	0.33	0.03	0.64	0.30	0.03	0.67	0.22	0.08	0.70

For å sammenligne utviklingen rundt de ulike bygningstypene i de to områdene kan vi sammenligne tabell 4 og 14. En slik sammenligning viser at det generelt skjer mindre rundt fritidsbygg i Vaset sammenlignet med på Vega. «Garasje, uthus, annekstil fritidsbolig» og «hus for dyr/landbr og lager/silo» har omtrent de samme endringene i de to studieområdene.

Tabell 14: Bygninger med Matrikkel (GAB) informasjon, sortert på bygningstype. Bare bygninger som er til stede alle år (kombinasjon 111) er inkludert i analysene. «Annet» er gruppe av bygningstyper som har 1 forekomst. GAB-kode i parentes.

Type	Antall	Endring 1965–2006			Endring 1965–1983			Endring 1983–2006		
		Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket	Åpen	Usikker	Lukket
Fritidsbygg (161)	81	-0.13	0.01	0.12	-0.06	-0.01	0.06	-0.07	0.02	0.05
Garasje, uthus, annekstil fritidsbolig (182)	28	-0.24	0.04	0.20	-0.08	0.00	0.09	-0.15	0.04	0.11
Annen landbruksbygning (249)	23	-0.21	0.04	0.17	-0.06	0.01	0.06	-0.15	0.03	0.12
Seterhus (171)	17	-0.20	0.03	0.16	-0.04	0.02	0.03	-0.15	0.02	0.13
Hus for dyr/landbr. lager/silo (241)	7	-0.31	0.05	0.26	-0.11	0.02	0.10	-0.20	0.04	0.16
Camping-/utleiehytte (524)	4	-0.02	0.02	0.00	0.00	0.00	0.00	-0.03	0.02	0.01
Enebolig (111)	3	-0.11	0.07	0.04	-0.02	-0.01	0.03	-0.09	0.08	0.01
Annet	3	0.04	0.05	-0.10	0.00	0.00	0.00	0.04	0.05	-0.10
Sum	166									

Vi kan sammenligne tabell 5 og 15 og ser at endringene generelt er langt mindre i Vaset enn de er på Vega. Samtidig er det påfallende hvordan endringene i Vaset i større grad går i «begge veier»- For eksempel for bygningsskategorien garasje, uthus og annekstil fritidsbolig, skjer det en reduksjon i lukket areal (-0,11) og det samme skjer for kategorien enebolig (-0,11). For kategoriene seterhus og restaurant og kafebygning viser tallene en motsatt trend – ettersom kategorien lukket areal her øker med henholdsvis 0,17 og 0,25. Også for kategoriene annen lagerbygning, hotellbygning og butikk og forretningsbygning øker andelen lukket areal. For mange av bygningsskategoriene er det imidlertid så få bygninger at resultatene må tolkes med forsiktighet.

Tabell 15: Bygninger med Matrikkel (GAB) informasjon, sortert på bygningstype. Bare bygninger som finnes i flybildene etter 1965 (kombinasjoner 001 og 011). «Annet» er gruppe av bygningstyper som har 1 forekomst. GAB-kode i parentes.

Type	Antall	Endring 1983–2006		
		Åpen	Usikker	Lukket
Fritidsbygg (161)	135	-0.01	0.06	-0.05
Garasje, uthus, anneks til fritidsbolig (182)	35	-0.02	0.04	-0.02
Camping-/utleiehytte (524)	9	-0.37	0.29	0.07
Garasje, uthus, anneks til bolig (181)	8	0.05	0.06	-0.11
Annen landbruksbygning (249)	8	-0.05	0.02	0.03
Enebolig (111)	6	-0.01	0.12	-0.11
Seterhus (171)	3	-0.17	0.01	0.17
Restaurantbygning, kafébygning (531)	3	-0.42	0.16	0.25
Annen lagerbygning (239)	3	-0.38	0.18	0.20
Hotellbygning (511)	2	-0.49	0.27	0.23
Butikk/forretningsbygning (322)	2	-0.33	0.15	0.18
Annet	4	-0.03	0.07	-0.04
Sum	218			

Da det bare er tre registrerte SEFRAK bygninger i studieområdet Vaset presenterer vi ikke tabeller for disse. De tre bygningene har blitt registrert med original funksjon «bolighus for temporær bruk (115)», «hus for storfe (153)» og «hus for lagring av stråfor (161)». Funksjonen ved SEFRAK-registrering var for de samme bygningene «hytte, sommerhus (312)», «ingen funksjon» og «hus for lagring av stråfor (161)».

5.9 Forskjeller og likheter mellom studieområdene

Som en videreføring av landskapsendringer presentert i forrige kapittel, valgte vi her å fokusere på landskapsendringer i forhold til bygninger, som både et viktig kulturhistorisk element og som et viktig visuelt bidrag til landskapsbilde og stedsidentitet. Særlig på Vega var det i 1965 et svært åpent landskap. En naturlig følge av økningen i skogareal er at det skjer en reduksjon i synbarhet. Analyserer vi i forhold til hele studieområdet er det i alle studieområdene en større del av arealet som får verdien «mer lukket» enn «mer åpen». Det er likevel slik at det uendrete arealet er størst, totalt sett. I begge områder var endringene i retning av mer lukket areal større i siste periode enn i første, men i Vaset er denne forskjellen mellom tidsperioder langt større enn på Vega, og det kan virke som om endringen i retning av mer lukket areal virkelig har skutt fart i siste del av perioden. Fokuserer vi på arealet rundt bygningene ser vi ingen tydelige trender. Det synes generelt som det pågår ganske omfattende endringer i synbarhet i dette landskapet uavhengig av type bygning. For alle bygningskategorier

gjelder situasjonen at på totusentallet er størstedelen av landskapet rundt dem klassifiseres som lukket.

Når det gjelder sjøhus og naust på Vega øker endringen fra åpent til usikkert, og andelen åpent landskap synker. Dette kan indikere et landskap som er utsatt for relativt merkbare endringer i nær fremtid, om det arealet som nå er i kategorien usikker går videre mot kategorien lukket. Disse bygningene er relativt sett mindre utsatt for gjengroing ettersom de omgis av mye vannareal, men også for disse bygningene er synbarhet viktig med tanke på opplevelse fra land.

På Vega er det tydelig at det betyr at den fulldyrka jorda står for mer av det åpne landskapet rundt de fleste bygninger i 2009 enn i 1965, og at jordbruket relativt sett har blitt viktigere for å holde landskapet åpent rundt bygninger.

Det er flere datasett og operasjoner som har blitt knyttet sammen i de analysene som er presentert i dette kapitlet. Alle inneholder en viss mengde usikkerhet og kan introdusere feil. Det gjelder også bygningsdatabasene inkludert feltkontrollen, digitaliseringen og koblingen med disse. I tillegg er synbarhetsanalysene avhengig av kvaliteten på terrengmodellen, vår definisjon av åpenhet og hvilke areal typer som inngår i de forskjellige åpenhetskategoriene. Vi mener likevel analysene dokumenterer de omfattende landskapsendringene som har skjedd – og sannsynligvis fortsatt pågår – i de to studieområdene, samt enkelte forskjeller og likheter mellom dem.

5.10 Litteraturliste

- Antrop, M., 2010: the ELC in research perspective: Do we know more about landscapes in Europe? Do we know enough for managing them? , Living Landscape - The ELC in research perspective, Firenze, pp. 1-7.
- Broe, U. og S. Skogstad, 2009: «Gamle hus da og nå 2003-2008. Status for SEFRAK-registrerte bygninger, Vega kommune, Nordland fylke 2008, 2. omverv.» Rapport riksentikvaren.
- Bryn, A., M. Debella-Gilo, 2011: GIS-based prognosis of potential forest regeneration affecting tourism locations and cultural landscapes in South Norway, Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism 11, 166-189.
- Bryn, A og B. E. Flø, 2011: Gjengroing i kulturlandskapet, Kulturarven, 57, 28-31.
- Christensen, A. L., 2002: Det norske landskapet - Om landskap og landskapsforståelse i kulturhistorisk perspektiv. Oslo, Pax.
- Daugstad, K., K. Rønningen og B. Skar, 2006: Agriculture as an upholder of cultural heritage? Conceptualizations and value judgements - A Norwegian perspective in international context. Journal of Rural Studies 22, 67-81.
- Fisher, P. F., 1996: Extending the applicability of viewsheds in landscape planning, Photogrammetric Engineering & Remote Sensing 62(11), 1297-1302.
- Gearing, C. E., W. W. Swart og T. Var, 1974: Establishing a measure of touristic attrac-

- tiveness. *Journal of Travel Research* 12, 1-7.
- Gobster, P. H., J. I. Nassauer, T. C. Daniel og G. Fry, 2007: The shared landscape: what does aesthetics have to do with ecology? *Landscape Ecology* 22, 959-972.
- Hoel, R., 2003: *Jordbrukslandskapet i endring. Hva skjer med kulturarven?*, Årbok. Fortidsminneforeningen, Oslo, pp. 42-56.
- Kianicka, S., M. Buchecker, M. Hunziker og U. Muller-Boker, 2006: Locals' and tourists' sense of place - A case study of a Swiss Alpine village. *Mountain Research and Development* 26, 55-63.
- Klepp, I.G., 1998: På stier mellom natur og kultur. *Acta Humaniora* 24, 1-317.
- Miller, D., 2001: «A method of estimating changes in the visibility of land cover.» *Landscape and Urban Planning* 54: 91-104.
- Palang, H., O. Hiimäe, K. Sepp, M. Ivask og Ü. Mander, 2000: Predicting the future of Estonian agricultural landscapes: A scenario approach. In: Mander, Ü., Jongman, R.H.G. (Eds.), *Landscape perspectives and land use changes*. WIT Press, Boston, pp. 107-130.
- Riksantikvaren, 2012: SEFRAK – register over eldre bygninger. www.riksantikvaren.no/?module=Articles;action=Article.publicShow;ID=2959 (14. mars 2012)
- SLF, 2012: Killingland, K., *Miljøstatus i landbruket 2012 - Tematisk vurdering av miljøstatus og miljøutvikling i landbruket*, Statens landbruksforvaltning, Rapport-nr.: 8/2012
- Stensgaard K., 2011: 3Q, *Kulturminner og kulturmiljøer i jordbrukets kulturlandskap. Rapport fra prosjektårene 2004–2008. Rapport 24/2011*. Norsk institutt for skog og landskap, Ås.
- Stortingsmelding nr. 19, *Leve med kulturminner (2005)*.
- Stortingsmelding nr. 26, *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand (2007)*.
- Swanwick, C., N. Hanley og M. Termansen, 2007: *Scoping study on agricultural landscape valuation. Final report to Defra*. Department for environment, Food and rural affairs, UK..
- Swanwick, C., 2009: Society's attitudes to and preferences for land and landscape. *Land Use Policy* 26, Supplement 1, S62-S75.
- Strumse, E., 1994: Perceptual dimensions in the visual preferences for agrarian landscapes in western Norway. *Journal of Environmental Psychology* 14, 281-292.
- Tuan, Y.F., 1975: Place: an experiential perspective, *The Geographical Review* 65, 2, 151-165.
- Wilson, J., G. Lindsey og G. Liu, 2008: Viewshed characteristics of urban pedestrian trails, Indianapolis, Indiana, USA, *Journal of Maps* 4(1), 108-118.

6 Kulturarvforteljingar

– om stadeigne symbol og kulturarvdiskursar

Bjørn Egil Flø

Den vêrbitne fiskaren og reiselivsentreprenøren har vanskar med å nemne ærfuglen og dunværet når han skal snakke om Vegaøyane og verdsarvstatusen som har tilkome dette arkipelet der han har virka og budd om lag heile sitt liv. Eigentleg er han berre slik passe begeistra for det heile, men det kan nok ha bidrege til «.. ein del merksemd», trur han. Ei merksemd som dei innan reiselivssektoren har fått »*litt sånn gratis*». «Men», legg han til «.. *eg kan ikkje sei at det har hjelpt vår bedrift akkurat, me skulle ha klara oss likså godt utan.. ja ...*».

Etter å ha rodd fiske heile livet med eigen sjark, har han no etablert ei lita reiselivsbedrift for å ha noko å gjere på sumarmånadane. Han omtalar seg sjølv som representant for ei utdøyande rase, og ler. Det er lenge sidan han har fiska i lokale farvatn, «*det var ikkje noko miljø, du... du vart jo nesten heilt aleine på sjøen*», no er det mest Lofoten, Nord Troms og Finnmarka, «.. *det blir å ligge vekk halve året*». Han er oppvaksen på ei av øyane nordom Vega og fortel om eit hardt liv der familien laut nytte alle moglegheiter for å gjere seg ei krone eller to.

Han fortel om oppveksten og om at han og syskena vart alle sendt på internatskule til kommunesenteret og om at det til tider kunne vere knapt om pengar for familien. «*Det var sjøtoberging, ja, ja, ja...eit par kyr og nokre sau og litt høns. Ein gris som vi slakta til jul og, jah, ja*». Men ærfugl nemner han ikkje uoppfordra. Til slutt mister intervjuaren tolmodet og spør direkte; «*Men var det det same med egg- og dunværtradisjonen og fiskeri og...?*».

«*Ja, det var det*», seier han og nemner igjen dei to kyrne, sauene og hønsa før han innrømmer; «*Å jada, å jada...litt ærfugl hadde me òg, men ikkje noko stort, vi kunne vel ha en kanskje tredve-forti på det meste, men du veit plutselig så dukka det opp ein skapning som heitte mink og, ja han...*». Han fortel at dei brukte leggje opp reir til ærfuglen enno nokre år, sjølv etter at minken var komen. «Men», seier han, «*du veit det vart jo reine skjere fella, veit du*».

«Men», spør intervjuaren igjen, «*er det rett, er det rette kvalitetane som har kome i fokus i verdsarvsammenheng, da? Det er jo egg- og dunværtradisjonen som liksom er tydelig i alle offisielle papir og...?*»

«Ja, jada», seier han, «... det er jo, det er jo på grunn av skjergården og det mangfaldet i., med kystkultur og., med det her med egg- og dunvær og., fiskarbonden og., ja! Det er jo derfor me fekk den verdensarven. Det er jo skjergården som er arven vår.»

6.1 Kulturarven og utvelgingsprosessane

Nett fiskarbonden og hans marginale livsform var sjølve grunnlaget for innskrivinga av Vegaøyane på verdsarvlista i 2004. I denne innskrivingsprosessen vaks den tradisjonelle ærfugldrifta fram som særskilt interessant – i alle fall politisk og strategisk – då den synt seg å kunne vere avgjerande for at verdsarvkomiteen skulle gje sin tilslutning til Vegaøyane som verdsarvstad.

Når då fiskaren «vår» snakkar om at det er «på grunn av skjergården og det mangfaldet» at verdsarven kom til Vega, er han midt i kjernen av kva dette handlar om. Det handlar om kva som vert løfta fram som symbol når kulturarven skal gjerast til ein grunnressurs for eit område sin framtidige utvikling – økonomisk så vel som kulturelt. Kva element vert gitt status som det berande symbolet og kva innverknad har det på utviklinga?

I dette kapittelet drøftar eg korleis forteljingane, eller narrativa, om kulturarven vert produsert i relasjon til to ulike tilfelle; Vega verdsarv og Valdres natur og kulturpark. Eg studerer kva forteljingane seier om kulturarven sin rolle, nytte og verdi i dei to ulike tilfella og spør; kven står bak forteljingane? Kva effektar av vala kjem til syne i forteljingane? Og ikkje minst vil eg drøfte korleis forteljingane relaterer seg til dei meir generelle diskursane i samfunnet elles.

6.2 Kulturarv som grunnlag for verdiskaping

Dei siste 10 til 15 åra har me vore vitne til ei grunnleggjande endring i korleis me tenker bygdeutvikling. Me kan endatil hevde at heile tenkjesettet kring bygda og ruraliteten har endra seg betydeleg dei siste åra. Eg har tidlegare koplå denne endringa saman med ei dreining i bygdesosiologien og argumentert for at nett denne dreininga også har hatt praktiske implikasjonar for sjølve bygdeutviklinga (Flø 2009, 2010). Frå å ha handla om «hard-core» verkemidlar som infrastruktur, distriktsutjamning, kanaliseringpolitikk og differensiert arbeidsgivaravgift har me kunne vitne ei aukande interesse for dei kulturelle faktorane sin betyding for utviklinga i distrikta. Nett denne dreininga er det som innan bygdesosiologien vert kalla den *kulturelle vendinga*, ei vending som kom då den post-moderne teorien gjorde sitt inntog i bygdesosiologien, ein disiplin som inntil då hadde vore mest opptatt av materialitet og tungt dominert av politisk økonomisk tenking (Cløke 2006). *Det hjelp lite med bru om folk berre brukar den til å køyre flyttelasset derifrå*, kunne folk seie no, og meinte at det ein treng er *optimisme* og *bubyst*. *Folk må få kjensler for staden, dei treng stoltheit og tru på at det går an å få til ting her*, var den nye retorikken.

Med den kulturelle vendinga kom også interessa for den moderne, eller rettare den post-moderne, forbrukaren. Landbruket og dei agrare grendene gjekk for alvor inn

i den post-produktivistiske tida og frå no av skulle det produserast spesialprodukt for den stadig veksande middelklassa og kollektive godar som biologisk mangfald og vakre landskap. Med Venstrestatsråd Sponheim i sjefsstolen for Landbruks- og mat departementet vart bønder og skogeigarar gitt seglingsvind gjennom den nye leia som var staka ut i Landbruks og matmeldinga frå 1999 (St.meld. nr. 19 1999 - 2000) og Skogmeldinga frå 1998 (St.meld. nr. 17 1998 - 1999). Bønder og skogeigarar lyt ta heile gardens ressursar i bruk, var instruksen frå meldingane. Utmark så vel som innmark skulle kommodifiserast. Godar som hittil hadde vore mesta som fellesgodar å rekne skulle no gjerast om til kapitalaggregereande varer. Med *tillagde verdier* og *identitetsskapande opplevingar* skulle det bøtast på jamt lågare prisar på fisk, poteter og tømmer. Kommodifiseringa av bygdene, eller det Harvey C. Perkins (2006) omtalar som «re-resourcing» av det rurale, synleggjorde nye ressursar og eksemplifiserte kjennsgjerninga om at ein ressurs er ein ressurs fyrst når me finn måtar å utnytte den på (Gibbs & Bromley 1989). Landskapet og ruraliteten vart altså ein ressurs fyrst då me evna å omsetje det til substansielle godar for oss menneskjer. Med *gode historier* og solskinsbilete på glansa papir vart Bygde-Noreg presentert til liks som ei vare og grendene tok steget inn i det ein etter kvart starta omtale som «den nye økonomien». For visst kan prosessen me har vore vitne til, frå ein gong då sist på 90-talet og fram til i dag, sjåast på som ein overgang frå gamal til ny økonomi - ein overgang frå ein materielt orientert produksjon til eit symbolorientert konsum (Woods 2011). Michael M. Bell (2007) snakkar også om ein slags overgang, ein overgang som referer til ulike forståingar av kva det rurale er og kva det representerer. Med omgrepa «the first» og «the second rural» argumenterer han for ein overgang frå ei einskapleg forståing til ei fleirfaldig (plural) forståing av det rurale (the rural plural). Bell argumenterer for å sjå på framveksten av «the second rural», eller den britisk dominerte «post-modernitets-inspirerte» forståinga av det rurale, som ein framvekst av ei parallell forståing heller enn som ein rein overgang der noko gammalt vert forlate til fordel for noko nytt. Sjølv om Bell har gode intensjonar om at me bør legge av oss det epistemologiske skiljet mellom den modernistiske og den post-modernistiske forståinga av det rurale stadfestar han ved nettopp å skrive artikkelen i fyrste omgang, at det finst eit slikt skilje. Eit skilje som gjer seg utslag både i folks forståing av det rurale og i den politikken som vert ført for framtidig utvikling i bygdene. Eit skilje som ikkje einast er med på å definere kva det rurale er, men også kva det rurale skal bli.

Anten ein snakkar næringspolitikk eller arkitektur vil dette skiljet gjere seg gjeldande, sameleis om ein snakkar landskapsforvaltning eller lokalt kulturliv. Skiljet mellom den modernistiske eller den post-modernistiske forståinga av det rurale er med på å prege debatten og inngår med andre ord i kampen om det rurale både institusjonelt og diskursivt.

Medan den modernistiske forståinga er godt forankra i distriktspopulismens markante tenkjarar frå sist på 60-talet (Jupskås 2008), særleg Ottar Brox men også Gunnar Skirbekk, som meinte at folk på lokalplanet må få rett og makt til å bestemme over sin eigen kvardag utan å vere bunden av kapitalmakt, profittkrav og ein sentralistisk stat eller av politiske parti (Brox 1966; Skirbekk 2012). Så er den post-moderne forståinga

av det rurale Noreg informert av fleire og enkeltvis langt mindre tydelege aktørar. Med referanse til eksistensfilosofi og personalpsykologi gjekk no bygdeforskarar, private konsulentar, reklamefolk og prosjektleiarar på statlege og fylkeskommunale lønningstester ut og mana bygdene til å setje seg sjølve i førarsetet for eiga utvikling (Lønning 2000, 2007), bygdene og bygdefolket må «*tenke positivt*», dei må «*løfte i flokk*» og «*ta livet av Bygdedyret*» var mantraet (Styve 27.10.2011).

Det er i denne samanhengen me også må forstå initiativet om å gjere kultur- og naturarven om til grunnressursar for ei stadeigen verdiskaping. Det er i lys av dei større og generelle diskursane, forvalta og vedlikehalden av eit slags prosjektmakarvelde som alle leita etter handlingsrom som kunne stake ut farleia mot framtida for dei mange stadig meir utarma og uttynna lokalsamfunna kring om i landet, at me må forstå den jamt aukande interessa for å gjere natur- og kulturarven om til ei vare tilrettelagd for ei stadig veksande middelklasse sin hunger etter distingverande symbolkonsum. Det særeigne og unike skulle dyrkast fram og synleggjerast, det skulle utnyttast i marknadsføring og identitetsskaping. Gjennom imagebygging og «branding» skulle ein bidra til at både fastbuande, forbipasserande og potensielle tilbakeflyttarar skulle oppdage det unike ved lokalsamfunna.

6.3 Rurale diskursar – mellom sjølvråderett, økonomi og identitet

Den tidlegare omtala distriktspopulismen kan sjåast på som ein viktig premissleverandør til ein slags *tradisjonalistisk distriktsdiskurs*, ikkje ulik den Tor A. Benjaminsen og Hanne Svarstad (2008) snakkar om i samband med konflikthar om hundekøyring i sørnorske fjellområde. Her råder oppfatninga om at det er gjennom tradisjonell bruk at utmarka best vert ivareteken og dermed også at det er dei tradisjonelle brukarane som er best skikka til å ivareta den same utmarka. Samstundes eksisterer det ei forteljing om ei politisk marginalisering av den rurale befolkninga der tradisjonelle rurale verdiar er underkjent av ei rådande urban elite (Skogen & Krangle 2007). Når det gjeld det økonomiske aspektet innanfor den tradisjonalistiske diskursen er den prega av ei oppfatning om at distrikta er best tent med at gardsbruka og dei tradisjonelle næringane vert utvikla vidare. Slik sett representerer det ein motstand til den nye økonomien, ein motstand til dei mange stats- og fylkeskommunalt finansierte prosjekta som skal stimulere til småskala mat, reiseliv, tilflytting og liknande. Alt dette vert sett på som berarar av ikkje lokale og gjerne urbane verdiar og representerer dermed ei degradering av eigne kulturelle verdiar.

I ein artikkel i tidsskriftet *Sociologia Ruralis* skisserar sosiologen Jaap Frouws (1998) tre parallelle rurale diskursar frå sitt heimlege Nederland; Den agri-rurale diskursen, den utilitære diskursen og den hedonistiske diskursen.

Det er sjølv sagt vanskeleg å overføre Frouws sine diskursar til norske forhold, særleg når konteksta Frouws dreg opp i forkant er det trongbudde Nederland, eller «the current struggle for space» som han formulerar det. Ein kontekst som mesta er motsett av den norske som snarare kunne ha vore formulert til «the current struggle for people».

Likevel er det interessante med Frouws sin oppdeling at han opererer med tre sentrale dimensjonar – den sosiale, den økonomiske og den kulturelle – der skiljet mellom diskursane går etter kva for dimensjon som dominerer kvar av dei tre diskursane. I den *agri-rurale* diskursen, seier Frouws, er det den sosiale dimensjonen som er den sentrale. På mange måtar er det denne diskursen som liknar mest på Benjaminsen og Svarstad (2008) sin *tradisjonalistiske* diskurs. Også her rår forteljinga om at det rurale er best tent med at landbruket og dei tradisjonelle næringane vert utvikla vidare. Men for Frouws er likevel ikkje argumentet fyrst og fremst økonomisk, men snarare altså av ein sosial karakter. Frouws stør seg på sin kollega Jan D. Van der Ploeg (1997) som hevdar at «.. rurality is a co-production of man and nature» og ein slags opphavleg tilstand for menneskets relasjon til naturen. Landbruket vert i den samanheng sett på som å utgjere sjølve koplinga mellom menneske og natur. Bøndene er mesta vorte gitt eit kall, hevdar Frouws, eit kall til å forvalte naturressursane og til å bere den historiske natur- og kulturarven vidare.

Den *agri-rurale* diskursen, til liks med dei andre diskursane Frouws dreg opp, ber også i seg fleire sub-diskursar. I «ideal ruraliteten», slik den er representert i den *agri-rurale* diskursen, har bøndene inngått ei fornya sosial kontrakt med samfunnet. Den nye samfunnskontrakten utgjer det ideologiske grunnlaget for det multifunksjonelle landbruket, næringa skal her levere heile det vide spekteret av godar som samfunnet etterspør. Dette er den same samfunnskontrakten som forskarar her heime meinte å finne i samband med utviklinga av den norske forståinga av omgrepet det multifunksjonelle landbruket (Almås 1999; Rønningen m.fl. 2005).

Samstundes ber den *agri-rurale* diskursen i seg ein produktivistisk sub-diskurs som vektlegg marknaden og då fortrinnsvis matmarknaden som den viktigaste retningsvisaren for korleis landbruket skal utvikle seg. Her er svaret ytterlegare intensivering og teknologifisering av landbruket for å betre den økonomiske situasjonen på dei ein-skilde gardsbruka. Eg vil tru at om Frouws hadde skrive artikkelen sin 10–15 år seinare – altså i dag – ville han nok sett at representantar for den produktivistiske sub-diskursen har koplå seg både opp mot energimarknaden og ikkje einast matmarknaden, samstundes har dei igjen – snart 40 år etter FAO's Romamøtet i kjølvatnet av media-merksemda dei mange hungersnaudkatastrofane fekk fyrst på 70 talet – starta å referere til at verda treng mat. Her heime kan me lese tydelege signal om at det har skjedd ei dreining i retning av ei ny-produktivisme i den nye landbruksmeldinga (St. meld. nr: 9 2011 - 2012), ei dreining som på lengre sikt kan svekke argumentet for det multifunksjonelle landbruket i vår heimlege *agri-rurale* diskurs.

Men uansett er det særleg Frouws sin *utilitære* diskurs som passar best til å beskrive den verkelegheitsoppfatninga som har dominert store delar av den norske debatten om bygdeutvikling det siste tiåret og fram til i dag. For her er det den økonomiske dimensjonen som dominerer. Problema grendene slit med – som utarming, tap av sosiale møteplassar som skule og butikk med påfølgjande nedgang i folketalet – vert i denne diskursen hevda å kome av strenge reguleringar og provinsialisme, ifylje Frouws. Den ideelle grenda er i denne diskursen den som evnar å utnytte det økonomiske poten-

sialet som ligg i marknaden, anten det er hus- eller hyttemarknaden, rekreasjonsmarknaden eller spesialmatmarknaden eller for den del marknaden for høgteknologiske jordbruks- eller industriprodukt. Dei sosiale, kulturelle, økologiske, vitskaplege eller andre «normative» verdiane i grendene er ifylje Frouws fyrst og fremst tufta på deira evne til å utnytte produksjons- eller konsumpotensialet som ligg i marknaden.

Ved sidan av å bidra til å garantere dei grunnleggande velferdsgodane er statens rolle avgrensa til å mekle og dømme i tvistesakar mellom aktørar i lokalsamfunnet, og dermed unngå at viktige saker står uløyst og hindrar progresjon i utviklingsspørsmål som vedkjem samfunnet. Den utilitære diskursen, slik den er presentert av Frouws, ber i seg eit tydeleg slektskap til ein ny-liberal økonomisk politikk. Kanskje er det også derfor det synest så lett å identifisere retorikken åt tidlegare Venstre Statsråd og Landbruks- og matminister Lars Sponheim, til nettopp å plassere seg så tydeleg inn i den utilitære diskursen.

Samstundes må det nemnast at då Sponheimen sette seg i landbruksministerstolen låg det ei landbruksmelding (St.meld. nr. 19 1999 - 2000) og ei skogmelding (St.meld. nr. 17 1998 - 1999) på skrivepulten som begge hadde lege der i snart tre år. Det var også to meldingar som begge passa godt inn i den utilitære diskursen. Her var nemleg dei rurale grendene og dei landbaserte primærnæringane nærast gitt det eg tidlegare har kalla ein instruks (Flø 2008) om å utnytte «heile gardens ressurstilfang». Men Sponheim var klarare enn nokon av ministrane før han, og i eit intervju med distriktsavisa Nationen (2. juni 2005) langa han også ut mot berarane av den tradisjonelt sterke agri-rurale diskursen ved å ta til orde for å splitte opp jordbrukseigedomar for å lage noko som kanskje best kan kallast mikrosmåbruk. «Landbruken og jorda må ikke være som en losje for de få,» meinte han og let seg avbilde breibeint og framoverlent på stabburs-hella. «Folk som vil flytte til bygdene må få boltre seg på større tomter,» sa han og gjorde seg dermed til talsmann for ein langt meir liberal politikk enn kva som elles hadde vore vanleg i landbruksdepartementet. No skulle landet byggjast gjennom marknadsretta tilbod til den jamt veksande middelklassa. Småskala landbruksprodukt, opplevingar og reiselivspakkar som kunne freiste tilfeldig forbi-passerende til å stogge lenge nok til at dei opna pengepungen var presentert som lykelen for dei agrare grendene. Me såg kimen til det Harvey C. Perkins (2006) beskriv som ei omdanning av bygdene og det rurale frå produksjon til konsum. Der folk før hadde produsert varer for eksport utav bygda, skulle dei no lokke kunden til seg og få dei til å konsumere produktet på staden. På den måten skulle dei ta tilbake det nokre meinte var grendenes rettmessige del av verdiskapinga.

Trass den milevide distansen mellom den utilitære diskursen sin ideologiske grunnmur og idétilfanget som Frouws sin *hedonistiske diskurs* er tufta på, kunne ein i enkelte fall observere at dei to glir godt saman med kvarandre. I motsetnad til den sosiale og den økonomiske dimensjonen som dominerer høvesvis den agri-rurale og den utilitære diskursen til Frouws, er det den kulturelle dimensjonen som set i førarsetet for den hedonistiske diskursen. Den hedonistiske diskursen er hovudsakleg opptatt av det talspersonane ser på som ei stadig forringing av den rurale estetikken og dei

kulturelle og romlege kvalitetane i det rurale. Idealbygda er her den bygda som evnar å bidra til «livskvaliteten» for folk gjennom sin visuelle eller kulturelle attraktivitet. Den hedonistiske diskursen er tufta på ein naturalistisk tradisjon (Hoggart 1995) og dominert av naturvernarar, biologar, kunstnarar og eigarar av fritidseigedomar og andre representantar av den urbane elite som betraktar grendene som byanes «hagar» som er meint å stette byborgaranes behov for rekreasjon.

6.4 Kulturarvforteljingar

«Valdres Natur- og Kulturpark er berre framhaldet av ei serie prosjekt i Vestre-Slidre,» fortel gamleordføraren. Han har sett på nedgangen i landbruket med uro i mesta heile si politiske karriere, særleg nedgangen i stølsdrifta. Målet var å «skape ei overbygning mellom reiselivet og landbruket», fortel han. Ei overbygning med «eit felles mål, nemleg å få høgre prisar, betre inntening og inntekt» for dei som driv innanfor landbruk og reiseliv. Det var i arbeidet med å få til det at dei såg det hensiktsmessig å finne eit namn og nokre omgrep og ein organiseringsmåte som femna vidt nok til å både omfatte landbruket og reiselivet. «Eigentleg», seier han, «så det er det Valdres som er omgrepet, ikkje natur- og kulturpark som soleis». Han snakkar om utfordringa knytt til det å samle og motivere alle folka som dei burde ha med seg i arbeidet med å fremje Valdres som eit varemerke som kan kome både landbruket og reiselivet til gode.

Inngangen til gamleordføraren og fleire av dei andre som har vore med på dette frå starten av er at det ligg eit potensiale for å få til utvikling i Valdres ved å lage eit varemerke som aktørane kan nytte i marknadsføringa av seg sjølv og regionen. Dermed er utgangspunktet deira den agri-rurale diskursen. Dei starta godt forankra i jordbruket og forteljinga om at jordbruket også er heilt sentralt for den framtidige utviklinga i Valdres, ikkje berre økonomisk og kulturelt anna enn fyrst og fremst sosialt.

Sameleis var det også det å bøte på nedgangen i talet på fiskarar som hadde heimehamn på Vega som dreiv delegasjonen som vitja Bygdeforskning ein haustdag fyst på 2000-talet, der dei presenterte planane om å gjere arkipelet Vegaøyane om til verd-sarvområde. Eg sat sjølv på møtet og kunne lett sanse iveren dei bar på, iveren etter å berge stumpane av det dei alle såg var i ferd med å forvitne under åket av moderniseringa. Dei trong noko som kunne demme opp for den jamne tilbakegangen, men det var ikkje vegabonden dei fyrst og fremst var uroa for, han som hadde dyrka myrane inne på hovudøya og dreiv med 19 mjølkekyr i snitt og fullgod drivelyst for framtida. Han ville nok klare seg, meinte dei og omtala vegabonden som både dyktig og hardtarbeidande. Nei, det var snarare vegafiskaren dei bar omsut for. Eller rettare; fiskarbonden – denne mangesyslaren med eit lite hushaldsjordbruk og heimehamn i øyrekka. Han var så godt som forsvunnen. Med moderniseringa og den enorme strukturrasjonaliseringa i fiskeriet forsvann fiskarbonden frå øyane, og berre stadig meir vêrbitne bygningar vitna om det som ein gong hadde vore.

Delegatane drøymde ikkje om å re-vitalisere fiskarbonden. Dei såg ikkje på fiskeriet som noko dei kunne spinne den framtidige økonomien rundt. Slik sett skilde dei

seg frå den agri-rurale diskursen. Det var ikkje gjennom det å gjere den tradisjonelle drifta lukrativ igjen at øyane og øylivet skulle byggast opp att. Snarare var det gjennom å fornye økonomien – gjennom å skape nytt grunnlag for nye næringar – næringar som før ikkje hadde vore, men som no kanskje skulle bli. Det var i det bilete den vonlege verdsarven skulle nyttast, den skulle nyttast som verktøy for å gi nytt liv på øyane, liv som kunne gjere det fortjenestefult å vedlikehalde landskapet, bygningane og heile den kulturhistoriske arven.

Det same meiner eg å finne att no, over ti år etter. Etter at verdsarven er komen og etter at den også er langt klarare definert enn kva den var då delegasjonen drøymde om den på møtet med forskarar ved Bygdeforskning, finn eg tydlege spor av ein utilitær diskurs på Vega. Ein diskurs som plasserer seg trygt inn i den førre landbruksmeldinga og forteljningane som heile prosjektmakarveldet, det vere seg i stat, fylke og kommune, har fortalt i meir enn ti samanhengande år. Forteljningane om at grendene treng å gjere seg attraktive på marknaden, om at dei treng å utnytte heile potensialet dei har for å skape næringar basert på dei stadeigne ressursane, har sett seg. Og dei trur på det løfterike reiselivet. Dei reisande skal lokkast til grendene ved å spele på natur og kultur i skjønn foreining og verdsarven skal hjelpe dei i kampen om å bli sett. *«Det er sjølvsagt vanskelig å seie kva som har virka direkte, men det er klart at verdsarvstatusen har sett oss på kartet,»* fortel ein av dei sentrale aktørane i prosessen for å arbeide fram verdsarvstatusen på Vega, og han får støtte frå fleire av våre informantar. Turiststraumen har auka dei seinare åra og sjølv om fleire rett nok har vanskar med å seie kva som skuldast verdsarven og kva som skuldast eit par viktige fjernsynsseriar dei seinare åra, ser det likevel ut til å vere semje om at det har hatt ein viss effekt. Men likevel kan ein *«ikkje snakke om ein rein verdsarveffekt»*, som ein annan av våre informantar presiserte. Med det meinte han at det like gjerne kan forklarast i ein generell vilje til å satse på reiseliv. Ikkje berre på Vega, men like mykje over heile landet, har me sett at fleire reisande har oppdaga stadar ein før berre reiste igjennom. For Helgeland sin del vart det etter kvart ikkje berre ein stad ein reiser igjennom på veg til Lofoten, men også ein stad det faktisk gjekk an å feriere. Fleire tilbydarar av overnatting og opplevingar har til saman skapt eit rikare tilbod som igjen trekker til seg fleire reisande.

Det er nok rimeleg å anta at verdsarven saman med alle dei andre større og mindre prosjekta som har hatt reiseliv og kulturarv i fokus, har vore med på å drage lasset i same lei. I tillegg har nok også auken i den generelle interessa for reising saman med den jamt veksande vestlege middelklassa bidrege til at nokre fleire også har oppsøkt randsonene av dei større reiselivsdestinasjonane. Det er med andre ord grunn til å tru at fleire faktorar enn einast verdsarvstatusen har vore med på å skape den auka turisttilstrøyminga til Vega so vel som i Valdres dei seinare åra.

Uansett, er det mest interessante i vår samanheng spørsmålet om korleis den auka turiststraumen vert nytta i argumentasjonen om kulturarven som grunnlag for verdiskaping. Både på Vega og i Valdres finn me aktørar som aktivt gir det enkelte omtalar som «målretta satsing» æra for veksten i reiselivet. Dermed styrkar dei også posisjonen

til dei som ønskjer å nytte kulturarven som strategisk verktøy i utviklinga av mellom annan reiselivet.

Sjølv om grunnforteljningane i både Valdres og Vega har kretsa kring ein omsut for dei nedadgåande tradisjonsnæringane, ser det likevel ut til å ha skjedd endringar i høve til korleis dei ulike aktørane ser føre seg den framtidige satsinga på kulturarven. Ikkje fordi vilkåra for tradisjonsnæringane har endra seg, men snarare fordi satsinga på kulturarven har bidrege til å styrke det kulturelle elementet heller enn næringsutviklings-elementet. Her er det verdt å merke seg at det ikkje treng vere motsetnadnar mellom ei styrking av det kulturelle elementet og næringsutviklinga – snarare ligg det til satsinga at ei styrking av kulturelementet samstundes også vil styrke næringsutviklinga.

Likevel finn eg brytningar mellom interessegrupper på Vega så vel som i Valdres. Både stadar går brytningane på kor stor vekt konserveringa av kulturelementa skal ha framover. Eller sagt på ein annan måte; brytningane gjekk på «*grada av tilbakeskuing*», som ein av våre informantar formulerte det. Der folk på Vega snakka om at strevet etter verdsarvstatusen bidrog til å løfte fram sær eigenskapar som ærfuglen og dunværet på Vegaøyane, særleg etter at nett dunværtradisjonen vart sett på som brekkstanga for å oppnå statusen, ser valdrisane på natur- og kulturparken som ein slags institusjon der støling i seg sjølv er målet, eit mål som ikkje nødvendigvis er med på å skape den naudsynte effekten som trengst for å nettopp styrke næringsutviklinga.

Me kan med andre ord spore brytningar mellom nett dei same rurale diskursane som Frouws trekker opp frå sitt heimlege Nederland, brytningar mellom sosiale, økonomiske og kulturelle dimensjonar som også spelar seg ut i synet på kva som må til for nettopp å få til næringsutvikling.

Defineringa av kriterium for kva som kvalifiserer for merket Valdreskvalitet kan stå som døme på nett denne brytinga. I den debatten vart det trekt opp alt frå geografi til dyrkingsmetodar og praksisar som på ulike måtar definerte produkt som innanfor eller utanfor kriteria for kvalitetsmerket. Sameleis finn eg brytningar om «*grada av kommers*» som ein av våre informantar på Vega kalla det. Brytningar om «*at det må finnes ei grense for kor langt ein kan gå i å selge*», som informanten presiserte då vedkomande vart spurt om eventuelle fallgruver som følgde med verdsarven.

Fleire trakk nettopp fram «*respekten for landskap og byggeskikk*» og meinte at mykje av «*det mest verdifulle*» kunne gå tapt om ikkje nettopp denne *respekten* vart utøvd og refererte til europeiske havsportsfiskarar som ei form for turisme som dei «*ikkje likar*». Det vart trekt opp parallellar til både Galapagos og Lofoten som ein kritisk åtvaring om korleis masseturisme kunne truge det dei meinte var dei reelle verdiane i lokalmiljøet. Samstundes kritiserte andre både verdsarvstatusen på Vega og natur- og kulturparken i Valdres for å vere for kulturkonservative og dermed også for å ha for sterk makt til å stogge større satsingar som dei meinte nettopp hadde potensiale til å «*skape økonomisk berekraftige reiselivsføretak*».

Teoretisk kan desse brytingane forståast som at ein gjennom nettopp etableringa av verdsarven og natur- og kulturparken har styrka berarane av den hedonistiske diskursen. Prosjekta og heile prosjektmakarlogikken, for å låne eit omgrep frå Allan Sande (2000), kan ha ført med seg ikkje berre prosjektfinansierte stillingar sett av kulturkompetente personar med posisjonell makt til å stake ut leia for satsingane framover, men også ei styrking av den kulturelle dimensjonen i seg sjølv. Gjennom eit sett av prosjekter, større eller mindre, kan den kulturelle dimensjonen i den hedonistiske diskursen ha fått forrang framfor den økonomiske dimensjonen som pregar den utilitære diskursen. Kanskje har dette vore viktig for å demme opp for private aktørar sin iver etter å bygge ut hyttefelt, større reiselivssatsingar og anna som på sikt kunne ha innebore ei omfattande tæring på det særleine ved det lokale, utan at eg vil ta stilling til det i dette prosjektet.

Vår studie syner at det eksisterer ulike syn på kva som skal vektleggast, det vere seg stølstradisjonen i Valdres så vel som dunværtradisjonen på Vega. Gjennom å løfte fram desse elementa har særleine sider ved den stadeigne kulturhistoria vorte mesta heilage i debatten om den framtidige utviklinga. Nokre såg på verdsarven og natur- og kulturparken som måtar å synleggjere det lokale og bidra til å spisse produktutviklinga i den nye økonomien, og på den måten skape eit økonomisk utbytte som delvis kunne reinvestrast i grunnressursen som då var nettopp kulturarven. Altså at pengar tent på turistaktivitetar og gardsostar frå stølen, i teorien, skulle kunne reinvestrast i renovering av fleire eldre stølsbygningar og slik sett skape gjensidige ringverknadar mellom økonomisk verdiskaping og kulturell verdiskaping. Andre såg at nettopp satsinga på kulturarven som grunnlag for verdiskaping lett kunne skade sjølve kulturarven. Når kommersialisering av kulturarven vart sett som ein føresetnad for den økonomiske verdiskapinga låg det, i kritikarane sine auge, eit potensiale for nett å utarme den same kulturarven. Særleg var dette synleg på Vega, der fleire uttrykte uro for at auka ferdsel i kjølvatnet av verdsarvutnemninga gjorde ærfuglen meir sårbar under ruginga. Tilsvarande var det også lett å spore ei viss otte knytt til korleis ei kommersiell utnytting av dun ville innverke på ærfugltradisjonen som soleis.

Ved å plukke ut element som støl og dun vert også, logisk nok, store delar av det andre næringslivet, det næringslivet som har lite eller ingenting med dette å gjere, liggande langt utanfor symbolikken produsert innanfor desse sfærane. Teknologibedrifter så vel som sørvisbedrifter som retta seg mot marknader som ikkje nødvendigvis oppfatta støls- eller dunværtradisjonar som interessante, kunne tvert om oppleve at den tydelege satsinga på slike tradisjonelle kulturarvelement la eit bakstreversk og mesta umoderne slør over utviklinga og kunne i enkelte situasjonar verke mesta kontraproduktivt for utviklinga vidare. Medan prosjektmakarane meinte å vite at satsinga på støl og dun var viktig for å profilere staden, meinte andre igjen at dette hadde liten eller til dels også motsett effekt.

Støl og dun verkar også strukturerande for næringsssatsingane i lokalsamfunna. Ikkje berre legg det føringar for den politiske planprosessen lokalt, det sporar også satsingsvillige næringsaktørar inn på spesifikke retningar og bidreg til å styrke utviklinga

av kulturarvbasert næringsutvikling. Det er også rimeleg å anta at desse føringane og sporane på lengre sikt vil prege profilen på den framtidige utviklinga av det lokale næringslivet. Det ligg også inne som eit av grunnprinsippa for denne type satsingar, altså at det nettopp skal prege utviklinga. Hensikta er då nettopp at det skal gi føringar, det skal dreie næringsutviklinga i ei retning som bidreg til å styrke næringsutvikling basert på kulturelementa. Noko av målet er å skape det som kan likne på eit industrielt distrikt, der klynger av næringsaktørar kan bygge på kvarandre sine komparative fortrinn og vere med på å styrke den totale utviklinga.

6.5 Dei generelle diskursane og kulturarven sin rolle og effektar

Forteljingane om kulturarven og om korleis dei utvalte kulturarvelementa på Vega og i Valdres har vore med på å prege den stadlege utviklinga, syner oss at det finst ulike oppfatningar om kva rolle kulturarven skal spele lokalt. Frå å ha vore boren fram av profilar som har ønska seg noko å spinne den framtidige utvikling rundt, der kulturarven skulle vere kjernen ein skulle bygge næringsverksemdar kring, kan det sjå ut som det har skjedd ei dreining frå kulturarv som grunnlag for næring, via kulturarv som grunnlag for identitet til å handle meir og meir om kulturarv for kulturarven sin eigen del.

Me har med andre ord gått frå eit utgangspunkt der kulturarven skulle inngå som eit verktøy i arbeidet med den framtidige næringsutviklinga – hovudsakleg målboren av den utilitaristiske diskursen – til at kulturarven har vorte det sentrale i utviklinga av primærnæringsane. Særleg ser det ut til å vere tilfelle for Valdres. Her dyrka ein den agri-rurale diskursens kjernefelt der den framtidige utviklinga på staden skulle spinnast kring det enkelte meiner var kjernen i Valdres-identiteten – ein agri-rural identitet tufta på generasjonar av bønder som, i forteljingane, hadde bygt samfunnet. Men etter kvart kan det, i alle fall på Vega, sjå ut som at kulturarven i seg sjølv står att som sentral.

Det kan også sjå ut som kulturelementa ein har valt å løfte fram gjennom Verdsarven på Vega og i Valdres natur- og kulturpark har lagt både institusjonelle føringar og meir uformelle sporar som har vore retningsgivande for den stadeigne næringsutviklinga. Dei har ikkje berre påverka konkrete avgjerder i planprosessane lokalt, men også plassert seg inn i det lokale gründerfeltet og prega kva som vert sett på som kloke eller mindre kloke satsingar for den som har ønska å etablere næring lokalt. Nett det poenget vert også støtta av ein tilsett i Vestre Slidre kommune som meinte at «.. alt snakket om støling og kulturlandskapet, saman med det generelle fokuset på lokal mat og nisseproduksjon, nok har bidrege til at fleire har villa satse på denne typen næringar i kommunen». Forteljingane om kulturarven sin rolle relaterer seg tydeleg til dei generelle rurale diskursane. Skiljelinjene går etter kva element som vert vektlagt, både på det symbolske så vel som det materielle planet.

På Vega og i Valdres starta ein ut ifrå ein utilitær diskurs som også delvis var informert av ein diskurs med klare likskapstrekk med Frouws sin agri-rurale diskurs, eller ein

slags primærnæringsdiskurs som i tilfelle Vega like gjerne kan kallast ein «fiskar-bonde» diskurs. Her står forteljningane om at dei tradisjonelle næringane skal utviklast vidare basert på si eiga historie sterkt. Utviklinga av det rurale skjer altså best gjennom å utvikle landbruket eller, i tilfelle Vega; gjennom å utvikle fiskarbonden sitt mangesysleri. På Vega vart det derimot raskt klart at det var knapt med strukturar å tufte utviklinga på. Sjarkfiskeflåten var drastisk redusert og det som ein gong hadde vore komplette vertikale næringsstrukturar var drastisk forvitra i åra før verdsarvstatusen kom. Medan ein i Valdres hadde solide strukturar rundt landbruket – vertikalt so vel som horisontalt – samt ein fortsatt levande og solid stølstradisjon, var fiskarbonden så godt som forsvunnen frå Vega.

Og medan ein i Valdres la seg tettare opp til kjernen i den agri-rurale diskursen gjennom å utvikle landbruket, særleg stølinga og satsinga på småskala nisjeprodukt, vart det opplagde valet for Vega å ligge nær den hedonistiske diskursen sin kulturelle dimensjon. Og då det vart klart at ærfuglen og dunværtradisjonen var symbolet som lettast let seg selje inn til verdsarvkomiteen, styrka også den avgjerda berarane av den hedonistiske diskursen sin posisjon i Vega verdsarv.

6.6 Litteraturliste

- Almås, R., 1999: How to secure a multifunctional agriculture in Norway? Report to the Ministry of Agriculture with reference to the Norwegian positions in the WTO Millennium Round. I *Rapport / Senter for bygdeforskning no. 11/99*. Senter for bygdeforskning. Trondheim.
- Bauman, Z., 1992, Soil, Blood and Identity. *The Sociological Review* 40 (4):675 - 701.
- Bell, M. M., 2007: The two-ness of rural life and the ends of rural scholarship. *Journal of Rural Studies* 23 (4):402-415.
- Benjaminsen, T. A. og H. Svarstad, 2008: Understanding traditionalist opposition to modernization: Narrative production in a Norwegian mountain conflict. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 90 (1):49-62.
- Best, S., 1989: The Commodification of Reality and the Reality of Commodification: Jean Baudrillard and post-modernism. *Current Perspectives in Social Theory* 19:23 - 51.
- Brox, O., 1966: *Hva skjer i Nord-Norge? En studie i norsk utkantpolitikk*. Pax. Oslo.
- Cloke, P., 2006: Conceptualizing rurality. I *Handbook of Rural Studies*. Redigert av: P. Cloke, T. Marsden & P. H. Mooney. Sage Publications. London.
- Daugstad, K., 1999: Mellom romantikk og realisme. Om seterlandskapet som ideal og realitet. R 16/99, Norsk senter for bygdeforskning. Trondheim.
- Flø, B. E., 2008: Bygdedyret og elgen - ei stivhengig analyse av næringsutvikling i elgskogen. I *Den nye bygda*. Redigert av: R. Almås, M. S. Haugen, M. Villa & J. F. Rye. Tapir. Trondheim.
- Flø, B. E., 2009: Vondtet i norsk bygdeutvikling. *Syn og Segn* (3):76-80.
- Flø, B. E., 2010: Bygda - forståing og implikasjonar. *PLAN* (5):20-25.
- Frouws, J., 1998: The Contested Redefinition of the Countryside. An Analysis of Rural Discourses in The Netherlands. *Sociologia Ruralis* 38 (1):54-68.

- Gibbs, C. J. N. og D. W. Bromley, 1989: Institutional Arrangements for Management of Rural Resources: Common-Property Regimes. I *Common Property Resources. Ecology and Community-based Sustainable Development*. Redigert av: F. Berkes. Belhaven. London.
- Harvey, D., 1990: *The Condition of Postmodernity*. Blackwell publishing. Oxford.
- Hoggart, K. red. 1995: *Rural Europe: identity and change*. Arnold. London.
- Jupskås, A. R. 2008: Populisme på norsk. En typologi med belegg fra partilederdebat-ter 1973-2005. Avhandling til grada Master, Institutt for statsvitenskap, Univer-sitetet i Oslo, Oslo.
- Lønning, D. J., 2000: *Gøy på landet?: landbruk i ei postmoderne tid*. Samlaget. Oslo.
- Lønning, D. J., 2007: Fridomen til å skapa: alternative historier om nyskaping og byg-deutvikling. Avhandling til grada Dr.philos, Universitetet for miljø- og biovit-skap, Ås.
- Nationen. 2005: Sponheim ønsker større bygdetomter. *Werner Wilh. Dallawara*, 02.06.
- NOU. 2002: Fortid former framtid. Utordringer i en ny kulturpolitikk. Miljøvern-departementet. Nr 1/2002 Oslo.
- Nærings- og handelsdepartementet. 2007: Regjeringen landserer handlingsplan for kultur og næring. regjeringen.no. Oslo.
- Nærings- og handelsdepartementet, Komunal - og regionaldepartementet & Kultur- og kirke departementet. 2007: Handlingsplan Kultur og næring. Nærings- og handelsdepartementet. Oslo.
- Perkins, H. C. 2006: Commodification: re-resourcing rural areas. I *Handbook of Rural Studies*. Redigert av: P. Cloke, T. Marsden & P. Mooney. SAGE Publications. London.
- Rønningen, K., E. Fjeldavli og B. E. Flø., 2005: Multifunksjonelt landbruk - hva slags legitimitet har fellesgodeproduksjon innad i landbrukssektoren? 8/05, Norsk senter for bygdeforskning. Trondheim.
- Sande, A. 2000: Friluftsliv : et samfunnsvitenskapelig perspektiv på friluftsliv, frivillige organisasjoner og offentlig naturforvaltning i Salten. R. nr 2/2000, Nordlandsforskning. Bodø.
- Skogen, K. og O. Krange., 2007: Når makta møter motstand. *Klassekampen*, 13. desember
- St. meld. nr: 9. 2011 - 2012: Landbruks- og matpolitikken - Velkommen til bords. Landbruks. og matdepartementet.
- St. meld. nr: 16. 2004 - 2005: Leve med kulturminner. Miljøverndepartementet. Oslo.
- St.meld. nr. 17. 1998 - 1999: Verdiskaping og miljø - muligheter i skogsektoren. Landbruksdepartementet. Oslo.
- St.meld. nr. 19. 1999 - 2000: Om norsk landbruk og matproduksjon. Landbruks-departementet.
- Styve, G., 2011: *Humørbonden - du må starte med det du har, der du er*. <http://www.humorbonden.no>
- Tochterman, B. 2012. Theorizing neoliberal urban development: A genealogy from Richard Florida to Jane Jacobs. *Radical History Review* (112):65-88.

Van der Ploeg, J. D., 1997: On rurality, rural development and rural sociology. I *Images and realities of rural life; wageningen perspectives on rural transformations*. Redigert av: H. de Haan & N. Long. Assen Van Gorcum. Assen.

Woods, M., 2011: *Rural*. Routledge.

7 Kulturarv og verdiskaping på Vega og i Valdres:

Funn og sammenhenger

Karoline Daugstad

Prosjektet «Kulturarv og verdiskaping i et kyst-/innlandsperspektiv» har hatt flere siktemål. For det første har vi ønsket å belyse og analysere prosesser rundt verdiskaping med kulturarv som utgangspunkt på to steder i Norge hvor det er gjort et organisatorisk løft for å sikre både utvikling og ivaretagelse. Disse to stedene er Vega hvor verdensarvstatusen gjør stedet spesielt i forhold til andre kystsamfunn, og det andre er Valdres hvor en regional organisering gjennom Valdres natur- og kulturpark har løftet fram kulturarverdiene i Valdres og utformet strategier, iverksatt planer og tiltak. For det andre hadde vi i prosjektet hatt et ønske om å velge nettopp et kyst- og et innlandsområde for å sikre en variasjon ut fra det som tradisjonelt har vært i fokus som selveste «den norske kulturarven». Særlig innenfor norsk kulturminnevern – både i sin spede begynnelse som ideell virksomhet drevet fram av en elite av kunstnere, embedsmenn og sentrale politikere og senere som et offentlig ansvarsområde - så har innlandets bondekultur hatt en spesiell posisjon i forhold til det som defineres som vår nasjonale identitet. Dette har mange belyst og forsket på. Det er også belyst hvordan nasjonalidentiteten slik den ble definert på 1800-tallet, har preget og fremdeles preger både kulturminneforvaltningen og naturforvaltningen (Daugstad 1999, Daugstad et al. 2006). På denne bakgrunnen ønsket vi å studere kulturarv og verdiskaping nettopp på et sted som på sett og vis tilsvarer nasjonalromantikken symbolikk og ideal – Valdres, og et kystområde som representerer en del av norsk landskap og kulturarv som ikke hadde samme sentrale posisjon. Dette er derimot ikke en studie som kan slå fast med sikkerhet hvordan verdiskaping med kulturarv som utgangspunkt generelt arter seg i en innlands- og en kystsammenheng, til det ville det trengs både en breiere og dypere studie. Men, vi kan peke på noen tendenser som fremkommer i våre to studieområder, og som kan ha noe med disse nasjonale idealene å gjøre – i tillegg til en rekke andre faktorer.

Både kulturarv og verdiskaping kan forstås på ulike måter. Kulturarv kan i vid forstand forstås som den kultur og de kulturelle uttrykk som kan knyttes til en gruppe mennesker og som overtas eller arves av nye generasjoner. I litt mer konkret forstand kan kulturarv knyttes til begrepet materielle og immaterielle kulturminner eller kulturarv. Den materielle kulturarven er bygninger, gjenstander, kunstverk, dokumenter og andre fysiske spor etter kultur. Materiell kulturarv kan også være større enn et enkelt kulturminne eller kulturmiljø, også landskapet kan være et kulturminne – eksempelvis et seterlandskap eller et gammelt industriområde. Den immaterielle

kulturarven er typisk musikk, dans, fortellerkunst og kunnskap (Daugstad 2012). Verdiskapingsbegrepet i seg selv forstås ofte først og fremst som noe som har med generering av økonomiske verdier å gjøre, men verdiene som skapes kan også være av annen karakter. Haukeland og Brandtzæg (2009) deler verdier knyttet til natur- og kulturarv inn i miljømessige verdier (eksempelvis biologisk mangfold, varierte landskap), kulturelle verdier (eksempelvis tilhørighet og lokal identitet), sosiale verdier (fellesskapsfølelse, engasjement) og økonomiske verdier i form av omsetningstall eller sysselsetting. Denne breie tilnærmingen til verdiskaping har også vært utgangspunktet for Riksantikvarens verdiskapingsprogram på kulturminneområdet, slik det kommer fram i Riksantikvarens sluttrapport fra programmet (Riksantikvaren 2011). Videre kan en snakke om at verdiskaping både kan ha en konkret og målbar effekt, og en mer indirekte virkning. Baadsvik og Daugstad (2003) foreslår en tilnærming til verdiskaping knyttet til kulturminner og kulturmiljø hvor en skiller mellom for det første skaping av økonomiske verdier, hvor en kan snakke om direkte verdiskaping knyttet til selve objektet eller miljøet, og indirekte verdiskaping i form av økonomiske ringvirkninger knyttet til produksjon av varer og tjenester. For det andre kan en snakke om verdiskaping av selve kulturminnet – det vil si at selve objektet, miljøet eller landskapet pleies og istandsettes. For de tredje kan en snakke om immateriell verdiskaping i form av at kulturminnet får verdi for folks tilhørighet og identitet, det kan ha en sosial funksjon, det kan være en del av et steds egenart, det kan ha verdi for forskning og undervisning, eksemplvis. Ibenholdt (2007) viser til en lignende inndeling i direkte og indirekte effekter av satsing på kulturminner. De indirekte effektene er eksemplvis at kulturminner kan bidra til at steder blir mer attraktive som bosteder eller at kulturminner kan føre til avledede effekter som arrangementer av festivaler eller utvikling av «nisjehåndverksfag» som tradisjonelle håndverksteknikker knytta til restaurering av verna bebyggelse.

I dette kapitlet vil jeg sammenstille resultater fra prosjektet slik de har kommet fram i de foregående kapitlene – og spesielt se dette i forhold til prosjektets problemstillinger. Dette for å tydeliggjøre våre funn samlet sett og for å gi en pekepinn på hvordan prosjektets resultater kan ha en mer generell verdi for verdiskaping og kulturarv i en videre sammenheng. Det vil også trekkes inn materiale fra en masteroppgave gjennomført ved Institutt for naturforvaltning, Universitetet for miljø- og biovitenskap (UMB), og som har vært tilknyttet dette forskningsprosjektet (Trägner 2011).

7.1 Oppfatninger lokalt av verdiskaping og synliggjøring

To av problemstillingene vi har arbeidet ut fra i prosjektet er: Når kulturarv gjøres til gjenstand for verdiskaping, hvilke oppfatninger har lokale aktører av ulike kulturarvverdier eller kvaliteter? Hvilken type kulturarv aktiviseres som en økonomisk ressurs og hvilken effekt gir «status utvalgt» på den samme kulturarven og oppfatninger av denne? For å belyse disse spørsmålene vil jeg nedenfor trekke inn momenter fra intervjuundersøkelsene vi har gjort i de to områdene (jfr. kapittel 6 i denne rapporten, og også publisert av Daugstad 2012 og Vega-materiale publisert i Fageraas 2012) og materiale som er presentert i denne rapportens kapittel 2 som går inn på hvordan

lokalhistorisk litteratur framstiller de områdene vi har studert. Videre vil jeg trekke inn resultater fra den over nevnte masteroppgaven fra UMB (Trägner 2011)

De organisatoriske grep som her er studert med verdensarv og natur- og kulturpark gjør at noen bevisst har satt søkelyset på visse sider av kulturarven i et lokalsamfunn, en region eller et landskap. Noe har blitt valgt – og noe har dermed som konsekvens blitt mindre synlig. Hvilke oppfatninger kan vi spore lokalt med tanke på denne synliggjøringen? Hva ses på som bra og mindre bra? Hvordan oppfatter lokale aktører synliggjøringen av kulturarv, spesielt i en verdiskapingssammenheng? Nedenfor presenteres de hovedtypene av syn på disse spørsmålene slik de framkommer gjennom intervjuene. Her er ikke hensikten å si noe om hvor sterkt synspunktene hevdes, men å vise at det er ulike syn.

I Valdres løftes stavkirkene og stølstradisjonen fram som en sentral ressurs av Valdres natur- og kulturpark. Vi har spesielt tatt for oss stølsdrift fordi vi anser koblingen mellom kulturarv og verdiskaping å være spesielt nærværende her; stølsdrift er i utgangspunktet en aktiv næringsvirksomhet, stølsdrift finnes i hele Valdres, og det er flere VNK-prosjekter knyttet til støl. Stavkirkene er viktige kulturminner som er med på å gi en profil til Valdres, men de er enkeltstående bygg med status fredet og hvor det tross alt er begrensede muligheter for omfattende verdiskaping. Ut fra dette la vi også mest vekt på stølsfokuset i intervjuene og ba folk om synspunkter på dette satsingsområdet. Intervjuene viser at det er ulike syn på satsingen på støl som ressurs for verdiskaping og utvikling, og det er tre typer syn eller resonnement som trer mest tydelig frem. Et syn er at stølsfokuset er svært positivt. Stølsdrifta finnes andre steder i landet og er ikke unikt for Valdres men det spesielle er at Valdres har en betydelig andel av landets aktive støler (rundt en femtedel). Stølsdrifta kan derfor gi profil til Valdres og være utgangspunkt for næringsutvikling, eksempelvis turisme og ulike matprodukter.

Et annet syn som kommer fram går i en litt annen retning: «Stølsimaget» er gammelmodig og representerer et tilbakeskuende heller enn et framtidorientert Valdres. Stølsimaget gjør at ikke bare Valdres, men også jordbruket som sådan, kan framstå som gammelmodig. Et slikt syn kan bli en brems for den utvikling og modernisering som trengs for å ha et levende jordbruk i Valdres, sies det. De som hevder dette er ikke mot stølsdrift og mener det godt kan inngå i Valdres-jordbruket men da i modernisert og tidsriktig form, uten at det spesifiseres hva det eventuelt innebærer.

Et tredje syn som kommer fram i intervjuene er at det overordnet viktige for å sikre en god utvikling i Valdres er å profilere *hele* Valdres – og ikke bare noen sider ved historien eller kulturarven. Valdres i seg selv har potensiale til å være et kvalitetsmerke – det som kommer fra Valdres skal være av «Valdreskvalitet» (i betydning god kvalitet!). Regionen må framstå som nyskapende og attraktiv. Det sies at strategien for profilering og utvikling bør være breiere enn støl og kirker, og gjelde alle næringer eller sider ved det som kjennetegner Valdres.

Intervjuene fra Vega viser at «framløftingen» av noen sider ved Vegas kulturarv – leve-

måten i marginale kystsamfunn og spesielt ærfugltradisjonen – er noe det er flere meninger om. Ett synspunkt som kommer fram er at den synliggjøringen og statusen verdensarv gir er en unik sjanse, det er et «vinnerlodd» for Vega-samfunnet. Med verdensarv som utgangspunkt er det et stort potensiale for å lage spissede, attraktive og egenartede produkter som kan gi et økonomisk løft for ulike bedrifter og foretak. Dette vil være positivt for selve kulturarven ved at det kan gi et økonomisk utbytte som kan inngå i vedlikehold av egg- og dunværene. Økonomisk verdiskaping blir dermed et bidrag til annen verdiskaping når bygninger eller kulturlandskap vedlikeholdes (jfr. Baadsvik og Daugstad 2003). Det påpekes videre at endring er naturlig, livet på øyene og bruken av ressursene har alltid endret seg etter skiftende forhold og muligheter. Turismerettet profilering av kulturarv i dag er dermed del av en lang utviklingslinje. Andre er opptatt av at fokuset rettet mot verdensarv kan ødelegge selve grunnlaget for utnevnelsen. Ærfuglen er sårbar og kan forstyrres av ferdsel som først og fremst turismen står for. Kystlandskapet er sårbart og en er redd for terrengslitasje og erosjon ved tråkk og ferdsel. Videre snakker noen om en sårbarhet utover de rent fysiske forhold; selve fokuset på kommersialisering av ærfugltradisjonen endrer denne kulturarven – til det negative.

Et tredje synspunkt som kommer fram i intervjuene er at verdensarvfokuset bør være et gode for hele Vega. Verdensarvstatusen bør assosieres med hele kommunen, selv om bare de ytre øyene og en del av hovedøya er innenfor selve verdensarvsonen. Dette synspunktet er på mange måter det samme som vi ser i Valdresmaterialet blant de som vil ha «Valdres» som merkevare heller enn «støls-Valdres». På Vega er resonnetet at alt som har med Vega å gjøre skal kunne assosieres med verdensarv og dermed noe unikt og attraktivt.

De to eksemplene med verdensarv på Vega og profilering av kulturarv gjennom Valdres natur- og kulturpark kan si oss noe om «effekten» av å løfte fram noen sider eller dimensjoner ved et steds egenart eller kulturarv framfor andre. Eksemplene har både fellestrekk og ulikheter, noe som er naturlig gitt at de er forskjellige i utgangspunktet. Et fellestrekk er at dette gjelder distriktssamfunn med synkende befolkningstall og et behov for nyskaping og aktivitet, og gjennom verdensarv og natur- og kulturpark løftes noen verdier eller ressurser ved stedene fram for å skape nettopp ny aktivitet og optimisme. Både for Vega og Valdres ser vi at kulturarven som er i fokus av noen ses som en unik ressurs for videre satsing og profilering. Men vi ser også at med ærfugl og stølsbruk som utgangspunkt kommer det fram ulike synspunkter på de to stedene: På Vega knyttes betraktninger om sårbarhet til verdensarvfokuset, ut fra at ekstra oppmerksomhet faktisk kan true selve verdensarven. Denne typen sårbarhetsargumentasjon finner vi ikke i Valdres, kanskje fordi stølsbruket er del av et aktivt næringsliv og dermed ikke tenkes på som truet i samme grad som ærfugl-drifta. Her ser vi imidlertid at noen mener stølsfokuset er for gammeldags og at det ikke representerer et framtidsrettet Valdres. For begge områdene kommer det frem synspunkter på at profileringen av et sted kan bli for snever. I Valdres er argumentet at hele Valdres må bygges som merkevare, ikke bare stølsbruket, mens på Vega påpekes det at verdensarv skal komme hele Vega-samfunnet til gode.

På dette punktet kan det sies at det ikke er en tydelig kyst- innlandsdimensjon i hvordan synliggjøringen av kulturarv oppfattes. Det er heller sammenfall i type meninger – noen positive og noen mer skeptiske, og også noen som påpeker at synliggjøring og profilering av et sted må være slik at «alle blir med». Det er heller ikke noe som tyder på mer endringsvilje det ene stedet enn det andre og heller ingen som er svært sterk motstander av at ærfugl og støl løftes fram i seg selv – men noen ønsker seg en litt annen vektlegging eller et bredere fokus. Det er med andre ord ikke slik at den synliggjorte eller utvalgte kulturarven «bekjempes», ut fra det som kommer fram i vårt materiale.

Synspunkter på profilering og satsing med kulturarv som utgangspunkt er også belyst i en tilknyttet delstudie til dette prosjektet gjennom en masteroppgave av Saskia Trägner Denne er omarbeidet og utgitt som rapport ved Norsk senter for bygdeforskning (Trägner 2011). Delstudien er en analyse av «Program Opplevingsnæringar» i Sogn og Fjordane (i regi av Fylkeskommune og Fylkesmannen med flere), et program som har blitt gjennomført i perioden 2006-2010 og hvor en gjennom tilskuddsmidler har ønsket å styrke opplevelsesnæringar i fylket for å bidra til økt verdiskaping, skape attraktive lokalsamfunn og legge til rette for etablering av nye bedrifter. Tilskuddene har blitt delt ut til ulike typer søkere – bedrifter og andre private aktører, organisasjoner, lag og foreninger. Samarbeid og nettverk har vært viktig for å få støtte. I tillegg til at hele prosjektportefølgen er sett på, er noen utvalgte foretak studert nærmere og det er gjort intervjuer med de som er involvert i tiltakene. Et hovedmål for studien har vært å belyse hvordan kystens kulturarv vektlegges, verdsettes og brukes i denne satsingen, derfor er de fem utvalgte tiltakene som er studert lokalisert på kysten. For programmet som helhet inngår kulturarv både direkte og indirekte i en rekke av tiltakene som har fått støtte. Den direkte aktiviseringen er eksempelvis at lokal kulturhistorie formidles til turister eller at turister tilbys overnatting i tradisjonelle bygningsmiljø eller guides til setre i utmarka. Indirekte aktivisering kan være at bygningsmiljø eller kulturlandskap er rammen rundt en opplevelse, eksempelvis en festival (jfr. Ibenholdt 2007). For de fem tiltakene som er studert nærmere er tiltakshaverne tydelige på at sentrale ressurser både for dem selv og for turister er levende kystsamfunn med liv og røre. Videre er kontrasten mellom natur og kultur essensielt. De er også opptatt av at det de formidler og tilbyr til turistene skal være så autentisk som mulig og tar utgangspunkt i stedegen kultur. Dette er viktig også for dem selv og for deres tilknytning og verdsetting av stedet de bor på. De er opptatt av vedlikehold av bygninger og landskap og er bevisst sin rolle som forvaltere av kystens kulturarv. Med hensyn til hvor avgjørende prosjektstøtten har vært for de studerte virksomhetene, er den økonomiske ressursen klart verdsatt, men det å få tilskuddsmidler har også gitt andre effekter. Det sies at å få støtte har vært et push og en drivkraft og en føler at en blir sett og verdsatt av andre gjennom å få midler. Videre er andre effekter at ved å søke om prosjektstøtte får en mer orden og struktur i virksomheten en driver med (ting må tenkes gjennom for å få til en god søknad), og også at en gjennom prosjektstøtten har fått profesjonalisert sin virksomhet og utviklet nettverk. De som er intervjuet er i all hovedsak positive til denne typen virkemiddel, men noen negative trekk er at støtten smøres tynt utover og at det stilles store krav til både egenkapital og egeninnsats for at de offentlige midlene skal kunne utløses.

Et siste moment som kan nevnes her er delstudien som er gjort av hvordan Vega og Valdres framstilles i den lokalhistoriske litteraturen (jfr. kap 2 i denne rapporten). Dette er kilder skrevet før verdensarvstatus og natur- og kulturpark var etablert. Denne formen for historieskriving er også med på å forme hvordan steder oppfattes, hva som synliggjøres og ikke. For Vega viser analysen at den lange historien med 10 000 år gammel bosetting gis plass, videre skrives det mye om fiskerihistorien og jordbruks-historien. Vega er i seg selv nesten både et kyst- og et innlandsområde i og med at de sentrale og sørøstlige delene av hovedøya er tydelig preget av moderne jordbruk mens nord- og vestområdene og ikke minst øyene utenfor hovedøya er typisk kystlandskap hvor næringsveien i hovedsak har vært knyttet til havet. Det skrives lite om ærfugl og ærfugltradisjonen og lite om steder som for eksempel Lånan, et sted som har fått mye fokus etter verdensarvutnevningen og hvor en tydelig har grepet fatt i verdiskaping tilknyttet verdensarven. For Valdres er den lokalhistoriske litteraturen både bredere og mer dyptgående, her er det bygdebøker med flere forfattere som dekker en rekke tema en kjenner igjen fra typiske flerbindsverk av denne typen – som naturforhold, oldtid, språk og dialekt, ulike næringer, samferdsel og byggeskikk. Både stølsdrift og stavkirker er tydelig inkludert i disse kildene.

Det at den lokale historieskrivingen både framstår med større bredde og er mer dyptgående kulturhistorisk enn tilsvarende litteratur for Vega, kan føye seg inn i det Hauan m fl. (2003) påpeker - at den lokalhistoriske bevisstheten ikke har vært så stor i Nord-Norge som i Sør-Norge, og også at for landet som sådan er det sterkere lokalhistorisk «produksjon» i innlandets agrarsamfunn enn langs kysten. Dette kan knyttes til det vi vet om nasjonal historieskriving og framløfting av symboler for nasjonal identitet som i stor grad ble knyttet til innlandets bondekultur. Kysten ble sett på som mer omskiftelig, med mindre monumental byggeskikk, og for mye preget av handel og kontakt med omverden som hadde vannet ut «det norske» (Daugstad 1999).

7.2 Landskapsendring og kulturarv

I utgangspunktet hadde vi en problemstilling som gikk på å se på forholdet mellom den «utpekte» kulturarven i studieområdene og utvikling eller endringer i det omgivende landskapet. Det viste seg å være vanskelig metodisk å forfølge visse type kulturminner i detalj i forhold til arealbruks- og landskapsendring. Derfor ble spørsmålene stilt mer generelt: Hvordan er forholdet mellom kulturminnene og det omgivende landskapet? Hvilke endringer i arealbruk har skjedd og hvordan påvirker dette kulturminnenes synlighet?

Kulturarv kan som nevnt forstås både smalt og bredt. Rent «størrelsesmessig» kan kulturarv oppfattes som fysiske kulturminner og gjerne helst bygninger og bygningsmiljø. Men i et større perspektiv er også landskap kulturarv – eksempelvis beitearealer eller slåtteland. Kulturminner i den avgrensede betydningen er uansett ikke isolerte elementer, men står alltid i en sammenheng og i et omgivende landskap. Kulturminnene kan være synlige eller usynlige, de kan ligge inntil en åker eller være gjengrodd.

I prosjektet har vi studert hvordan landskapet har endret seg over tid i noen konkrete områder på Vega og i Valdres (se kapittel 4 og 5 i denne rapporten). Videre har vi også sett på hvordan landskapsendringer, det vil si endringer i arealbruk, påvirker hvordan bygninger framstår i landskapet. Nærmere bestemt har vi sett på hvordan arealene rundt bygninger endrer seg og dermed påvirker bygningenes synlighet. Her har vi blant annet studert bygninger som er SEFRAK-registrert i de utvalgte områdene, det vil si bygninger fra før 1900.

Det er gjort studier av endringer i arealbruk og landskapskarakter i to delområder på Vega, Holand og Floa-Kjul, og ett område i Vestre Slidre – ved Vaset-vannet. Endringsanalysene er basert på flyfoto; fra midt på 1960-tallet for å få med et eksempel på jordbrukslandskap i den nye og intensive fasen som startet etter krigen, et situasjonsbilde fra midt på 1980-tallet før innsatsen med miljøvirkemidler, arealtilskudd og så videre skjøt fart i landbruket, og et bilde fra 2000-tallet som gir en så god som mulig nåsituasjon.

Analysene viser at det ikke er enorme endringer i arealbruk, men det er visse endringstendenser mellom årene som er interessante og de tre områdene er også innbyrdes forskjellige. De to områdene på Vega og Vaset er i utgangspunktet ulike fordi på Vega er det eksponert kystnatur med mindre skogvekst enn i seterområdene på Vaset, hvor det er fjellterreng og naturlig skogvokst areal. Vegaområdene har mer jordbruksareal siden de ligger i bygda, mens Vaset har mer beitemark – men også en del kulturbeite. Jordbruksarealet, i betydning åkerareal, holder seg gjennom perioden for alle områdene. Samtidig øker også andel skog og tredekt areal – noe som tyder på en viss ekstensivering eller gjengroing. Myr og våtmarksareal viser noe nedgang i alle områdene fra 1960-tallet til 1980-tallet, men dette er mer tydelig for Floa-Kjul enn de andre områdene. For Floa-Kjul er andel åkerareal økende i hele perioden, mens i Holandsområdet ser en tegn til mer ekstensiv drift – åkerarealet er stabilt mens beite minker litt fra 1960-tallet til 1980-tallet for så å øke litt på 2000-tallet. Her kan det nevnes at Vega er en betydelig jordbrukskommune, 22% av sysselsettingen er knyttet til jordbruk. Melk- og kjøttproduksjon er dominerende, bare svineproduksjonen for Vega kommune er eksempelvis større enn tilsvarende produksjon for hele Troms fylke (Vega kommune 2012).

Selve arealøkningen i skogareal kommer spredt her og der på «småarealer» i alle områdene – det er ingen store områder som har tydelig mer gjengroing enn andre. Det som imidlertid skiller seg ut er i området Holand, hvor en på areal som er vernet som naturreservat har satt inn beitedyr for å holde gjengroingen unna. Dette har hatt god effekt, for her er veksten av skogdekt areal betydelig mindre enn i Holandsområdet for øvrig. Ser en nærmere på prosentandel endring i skogareal, kommer det fram at Vega har opplevd en betydelig gjengroing i perioden fra midt på 1960-tallet til status på 2000-tallet. På 1960-tallet var skog- og tredekket areal for Holand og Floa-Kjul henholdsvis 0,6% og 0,5% av totalarealet, mens samme kategori utgjorde 29% på Vaset. På 2000-tallet er andel skog- og tredekket areal økt til 10,6% for Holand, 7,2% for Floa-Kjul, og 31,4% for Vaset.

Andel bebygd areal øker for alle områdene. Relativt sett er dette en liten arealkategori i disse områdene, men vi ser denne økningen tydeligst for Vaset, noe som kan knyttes til hyttebygging.

Hva så med arealbruken rundt bygninger? Den generelle tendensen for områdene sett under ett er at arealet rundt bygningene blir mer lukket fra 1960-tallet til 2000-tallet. Bygninger som har forsvunnet etter 1965 har høyest andel lukket eller tilgrodd areal rundt seg, noe som er naturlig gitt at når bygninger forsvinner så er trolig det også et tegn på at arealer ikke brukes aktivt lenger. På Vega er det to bygningskategorier som skiller seg ut med tanke på at det generelle mønsteret er gjengroing. Dette er sjøhus/naust og fritidsbygninger. Sjøhus og naust ligger eksponert til, omgitt av hav og åpent berg, noe som kan forklare åpenhetsgraden. Fritidsbygg som er nybygd etter 1960-tallsbildene, er omgitt av mer åpent areal, trolig fordi det er ryddet rundt hytta. Videre ser en at det i hovedsak er åkerareal/dyrka areal som utgjør de åpne områdene rundt bygningene, dette gjelder for alle bygningskategorier. Med andre ord synker andel åpent areal rundt alle bygninger, mens det tilliggende dyrka arealet holder seg åpent og er dermed det som i stor grad «berger» fortsatt åpenhetspreg, ut fra analysen som er gjort her. På Vaset er det en tendens til at områdene rundt bygningene er ennå mer lukket eller gjengrodd i den undersøkte perioden enn for Vega. Ser vi på endringer i de to periodene fra 1960-tallet til 1980-tallet og fra 1980-tallet til 2000-tallet, er det også en viss forskjell mellom områdene på Vega og Vaset. Både på Vega og Vaset er endringene i retning mer lukket areal større i siste periode enn i første. Denne tendensen er imidlertid enda tydeligere for Vaset enn for Vega, hvor denne typen endring virkelig ser ut til å ha skutt fart de siste 20 årene.

Samlet sett kan en si at både vårt kyst- og innlandsområde preges av de endringene vi kjenner fra norsk bygde- og jordbrukslandskap i landet for øvrig, med en viss tendens til ekstensivering og gjengroing men også ved at andel dyrka areal stort sett holder seg konstant. Vi har valgt et seterområde i Valdres og lavlandsområder på Vega, så naturlig nok er andelen åkerareal større for Vega enn på Vaset. Det er likevel interessant å merke seg at i de to Vega-områdene så er det Floa-Kjul et særdeles aktivt og økende jordbruksområde, mens Holand preges av en viss ekstensivering. Det viser at det er stor variasjon også innenfor en kommune. Videre er det interessant å merke seg at arealkategorier «bebygd areal» viser en liten men likevel tydelig økning i alle områdene, og spesielt for Vaset. Hyttebygging er dermed en påviselig voksende arealkategori i seterlandskapet på Vaset.

7.3 Virkemidler – fordeling og «effekt»

Den siste av prosjektets problemstillinger som er belyst gjennom en delstudie er: Hvilke offentlige og private virkemidler aktiviseres i «utvalgsprosessene» og hvordan påvirker virkemidlene kulturarven? I hvilken grad er ulike virkemidler koordinert?

Det finnes ulike ordninger med offentlige virkemidler som skal støtte opp under ivaretagelse av kulturarv – i hovedsak i materiell forstand som kulturminner og kul-

turlandskap. Slike midler har vært del av offentlige budsjetter i flere tiår. Eksempelvis har Riksantikvaren hatt midler til verdensarvsteder og andre typer kulturminnestøtte i lang tid. Ordninger som berører kulturminner og kulturlandskap som del av miljøvirkemidler i landbruket kom på 1980-tallet (Daugstad et al 2006), mens midler over Kulturminnefondet kom når fondet ble opprettet av Stortinget i 2002. Områdene som er studert har fått tilskuddsmidler som berører kulturarv lenge før det ble verdensarv og natur- og kulturpark, men i dette prosjektet har vi studert fordeling av noen utvalgte virkemidler i perioden etter disse nyetableringene.

I denne delstudien er tre typer virkemidler studert (se kapittel 3 i denne rapporten). To av disse sorterer under kulturminnevernet: tildelinger fra Norsk Kulturminnefond og Riksantikvarens Verdiskapingsprogram. Det er også en kobling mellom disse to ordningene i og med at i virkeperioden for Verdiskapingsprogrammet (2006-2010) har Kulturminnefondet hatt spesielt øremerkede midler for å gå inn i de 11 pilotprosjektene. Det tredje virkemidlet som er studert er fra landbrukets budsjett – «Spesielle miljøtiltak i landbruket» (SMIL). SMIL-midlene skal bidra til å ivareta natur- og kulturverdier i jordbrukets kulturlandskap og redusere forurensning fra jordbruket. Denne ordningen er dels en videreføring av de såkalte STILK-midlene (Spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap). Men mens STILK-ordningen ble administrert på fylkesnivå, er det kommunene som forvalter SMIL-midlene (fra 2004). For SMIL-midlene er det sett på tildelinger til Vega kommune og i Valdres er Vestre Slidre valgt ut som en eksempelkommune. For de to øvrige tilskuddsordningene har vi forsøkt å spore midler som går til Vega og Valdres som sådan.

Vega inngår i pilotprosjekt «Den verdifulle kysten i Nordland» i verdiskapingsprogrammet. Status som pilotprosjekt betyr tilskudd fra Riksantikvaren og utløser også andre tilskuddsmidler som kan ses i sammenheng. På Vega har en koblet inn Kulturminnefondets midler, men ikke SMIL-midler i forbindelse med verdiskapingsprogrammet. Det har riktignok ikke gått SMIL-midler direkte til kulturminneformål i verdensarvområdet, men det er gitt midler til kulturmarkstiltak. Valdres inngår i verdiskapingspiloten «Oppland Nord-Gudbrandsdalen». Her ses både Kulturminnefondets midler og SMIL-midlene i sammenheng med verdiskapingssettingen. Det tenkes med andre ord litt ulikt i forhold til sammenhenger mellom tilskuddsmidler i disse to pilotene. Rapporteringen fra verdiskapingsprogrammet viser i liten grad hvilke tiltak som er støttet i hvilke kommuner, men for Nordland ser en at 10 bygningsrestaureringsprosjekter og 16 andre tiltak (blant annet til vedlikehold av e-hus) har gått til Vega. I Oppland er det gitt midler til 36 bygningsrestaureringstiltak i Valdres. Hverken for Vega eller i Valdres har det blitt gitt støtte til arkeologiske kulturminner. Hva gjelder midler fra Kulturminnefondet spesielt som går til de to områdene, er det tydelig at de fleste midlene går til nordlige del av øya på Vega (blant annet Nes-området som defineres som «verdensarvporten») og til øyene utenfor, mens for Vestre Slidre er det i stor grad stølsområdene som får tilskudd.

Det framkommer at det er ulike oppfatninger av verdiskaping og spesielt av hva kulturminnefaglig restaurering innebærer i kulturminnefondets regelverk. Nærings-

utviklingsdimensjonen synes ikke å være sentralt for Kulturminnefondets tildelinger, hovedvekten legges på antikvariske og historiefortellende verdier. Det ser heller ikke ut som Kulturminnefondets tildelinger i særlig grad er innrettet mot å bøte på de påpekninger som har kommet fram i en rapport fra Riksrevisjonen, som omhandler den kritiske situasjonen for fredede og bevaringsverdige bygg.

For SMIL-ordningen viser analysen at i perioden 2004-2010 ble det innvilget 23 søknader fra Vega. Ni av disse er kulturminnetiltak og omhandler alle bygningsvern. I perioden 2006-2010 ble det i Vestre Slidre innvilget 74 tiltak totalt og 42 av disse var kulturminnetiltak. Også her var alle disse bygningsvern. SMIL-midlene på Vega har gått til tiltak både i og utenfor verdensarvområdet, mens i Vestre Slidre har tildelingene i stor grad gått til seterområdene. Arkeologiske kulturminner har derimot ikke fått SMIL-tilskudd noen av stedene.

Studien viser videre at det for begge kommuner er utformet strategier for bruken av SMIL-midler, men disse er lite presise med hensyn til hvilke kulturminnetyper som bør prioriteres. De er heller ikke spesifikke nok til å fungere som veiledende for søkere. Regionale kulturminnemyndigheter har vært lite inn i bildet. Fra de som er ansvarlige for SMIL-midlene i kommunene gis det uttrykk for et opplæringsbehov på landbrukskontoret etter at de fikk ansvar for SMIL-midlene. Det gis også uttrykk for at det har vært vanskelig å få tilstrekkelig rådgivning fra fylkeskommunens kulturminneavdelinger på dette punktet. Når en ser SMIL og Kulturminnefondets midler i sammenheng, synes SMIL - som faktisk reelt utgjør en viktig ordning for ivaretagelse av kulturminner - å være en ordning som i sin helhet er overlatt til kommunene, mens Kulturminnefondet er tettere koblet til både nasjonale organer og har krav om at regional kulturminnemyndighet skal ha uttalt seg om et tiltak før støtte kan gis.

Et annet punkt går på koordinering av virkemidler, her er det et klart potensiale for forbedring. Rent logisk så kan flere «små» midler kanalisert inn mot samme tiltak gi en synergieffekt, og rent faktisk så er det for å få støtte fra Kulturminnefondet viktig med støtte også fra andre kilder, som eksempelvis SMIL. Et konkret forhold med tanke på koordinering er at søknadsfrister for henholdsvis SMIL og Kulturminnefondet settes slik at samordning fremmes og ikke hemmes.

Et moment som kan nevnes fra studien av program opplevelsesnæringer i Sogn og Fjordane (Trägner 2011), er også knyttet til samarbeid og i tillegg oppfølging etter et tiltaks slutt. I dette programmet har samarbeid mellom aktører vært et viktig kriterium for å få støtte. Dette har både ført til at de som har lyktes har klart å styrke eller utvikle et samarbeid med andre private eller offentlige aktører, men det er også eksempler på at tiltak har blitt avsluttet eller lagt på is på grunn av samarbeidsproblemer. I forhold til kontakt med offentlige aktører, er det flere som hadde en forventning om at en skulle bli oppfulgt og få faglig bistand også etter at prosjektperioden ble avsluttet, noe de mener ikke har skjedd. Det stilles også spørsmål ved hvorvidt og eventuelt hvordan slike prosjektbaserte satsinger, som i en begrenset periode gir mye læring og økt innsikt i verdiskapingsprosesser, kan sikres og videreføres etter prosjektslutt.

Med hensyn til en eventuell kyst-/innlandsdimensjon i virkemiddelstudien for Vega og Valdres, er det lite som tyder på at tildelingene og virkemiddelhistorikken har blitt slik den har blitt fordi andre prosesser har virket inn i kystområdet enn i innlandsområdet. SMIL er i utgangspunktet et virkemiddel over jordbrukets budsjett, så et slags jordbruksfokus vil være å forvente – i et kystområde så vel som i et innlandsområde. For både SMIL og Kulturminnefondet er midlene på Vega kanaliserte både til verdensarvområdet og buffersonen, mens i Vestre Slidre er stølsområdene i fokus. Slik sett er det et sammenfall mellom «den utpekte kulturarven» løftet fram gjennom verdensarvstatusen for Vega, Valdres natur- og kulturpark sitt fokus - og tildelinger av tilskuddsmidlene. Det både Vega og Vestre Slidre/Valdres har felles er at den arkeologiske kulturarven synes å falle utenfor satsingene som er analysert her.

7.4 Hvilken generell innsikt og lærdom har studiene av Vega og Valdres gitt?

I dette forskningsprosjektet definerte vi en siste problemstilling: Hvordan kan økt kunnskap om ulike aktørers praksiser og oppfatninger i de studerte verdiskapingsprosessene og økt kunnskap om både kjente og mer skjulte utvalgsmekanismer, gi innspill til planlegging og forvaltning for tema kulturarv og verdiskaping mer generelt?

Begge prosessene som er studert har hatt lokal medvirkning i ulike faser og i ulik form – enten gjennom beslutningsprosesser i folkevalgte organer, åpne folkemøter, arbeidsgrupper eller prosjekter og ulike informasjonskampanjer. Medvirkning er også et understreket prinsipp i offentlig forvaltning i økende grad, slik vi ser det eksempelvis i Plan- og bygningsloven. Medvirkning i saker som har med landskap å gjøre er også nedfelt i Den europeiske landskapskonvensjonen som Norge har skrevet under på og forpliktet seg til å følge. Samtidig er det viktig å erkjenne at lokal medvirkning i alle ledd og stadier av en prosess er krevende både tids-/ressursmessig. Også med tanke på at det i noen saker alltid vil være motstridende synspunkter og at en av og til må leve med konflikt i en eller annen grad. Det er heller ikke entydig hvem som er de lokale som skal medvirke. Er det «folk flest», er det noen som er representanter for andre (eksempelvis ledere for frivillige organisasjoner, bransjer eller andre), eller er det folkevalgte politikere? Våre to eksempler gir ingen standardsvar på slike spørsmål men de viser viktigheten av å bruke tid på informasjon om hvilke tema som diskuteres og hvilke valg basert på hvilke resonneringer som tas av de som er satt til å forvalte fellesskapets kulturarv.

En annen side ved medvirkning er den «ikke-lokale» medvirkningen i betydning kontakt og samarbeid mellom forvaltningsorganer på ulike nivå. Her ser vi i analysen av de ulike virkemiddelordningene som omhandler kulturarv, at det i særlig grad er behov for bedre samordning både mellom ordningene og forvaltningsnivåene kommune – fylke, og at det er behov for kompetansebygging i forvaltningen av midlene (se også Skar 2012). Et beslektet moment ser vi i Trägners (2011) studie av program opplevelsesnæringer i Sogn og Fjordane, hvor de som får støtte gjerne hadde ønsket

seg at de ble fulgt opp etter at prosjektperioden gikk ut. Dette gjelder først og fremst faglig oppfølging og interesse og ikke økonomisk støtte. Noe av det samme påpekes i Riksantikvarens sluttrapport fra Verdiskapingsprogrammet, hvor det sies at fylkeskommunen må ha en nøkkelrolle i verdiskapingsarbeidet (Riksantikvaren 2011).

Verdiskaping omhandler mer enn økonomiske verdier (Baadsvik og Daugstad 2003). Dette kan synes selvsagt, men det må likevel påpekes. Økonomisk vinning har ikke vært en hoveddrivkraft for hverken verdensarv på Vega eller Valdres natur- og kulturpark, men det en på disse to stedene har hatt til felles er et behov for å styrke lokalsamfunnenes levedyktighet, snu negativ befolkningsutvikling og få økt handlingsrom framover. Det ligger selvsagt mye økonomi i dette i den forstand at folk må ha arbeid og inntekt for å kunne bo et sted, men trivsel, identitet og tilhørighet er også viktige verdier for et lokalsamfunns levedyktighet. Kanskje er det slike verdier som ligger bak, når noen på Vega mener det blir for mye fokus på ytre strøk med ærfugltradisjonen og for lite på landbruk og fiskeri, og når noen i Valdres mener stølsfokuset kan bli for «gammelmodig». Det betyr ikke nødvendigvis at en er mot hverken ærfugl eller stølsbruk, men at en ikke helt kjenner seg igjen i den siden ved lokalsamfunnet – en har identiteten sin sterkere knyttet til andre sider ved stedet eller kulturen. Dette er det viktig å erkjenne og ha en åpen debatt rundt.

I forskningslitteraturen pekes det på at kulturarven i økende grad har blitt gjenstand for en «instrumentalisering» de siste tiårene. Dette kommer til syne i offentlig kulturminneforvaltning ved en dreining bort fra vern og bevaring og mot kulturarv som ressurs for næringsutvikling. Skogheim og Vestby (2010) diskuterer dette i en rapport om kulturarv og stedsidentitet, og stiller spørsmålet om det er blitt slik at kulturarvens berettigelse i stor grad avhenger av dens nytteverdi i økonomisk sammenheng? Hva med de sidene ved kulturarven som ikke anses som nyttig eller har et økonomisk potensial, blir den kanskje ikke tatt vare på i samme grad?

Det er urimelig å forvente av en verdensarvstatus eller en natur- og kulturpark skal føre til at alle kvaliteter og verdier i et lokalsamfunn eller et sted tas vare på og sikres for all framtid. Øvrig samfunnsutvikling virker inn, og både nasjonale og globale prosesser har betydning for lokalt nivå – på godt og vondt. Men det er likevel nyttig å stoppe opp og vurdere hva en faktisk evner å ta vare på til enhver tid. Vi har sett at når det gjelder tilskuddsmidler brukt på Vega og i Valdres, er det lite som går til den arkeologiske kulturarven. Arkeologiske kulturminner er ofte mindre synlige enn de nyere bygde strukturer eller kulturlandskap der folk har levende minner knyttet til bruken. Dermed synes de mer synlige og tidsnære kulturminner mer «naturlige» å gripe fatt i når midler skal deles ut og når kvaliteter skal synliggjøres eksempelvis i reiselivssammenheng. Det er dermed ikke sagt at en skal slå seg til ro med det. De lange linjer bakover i historien er like viktige og kanskje ikke minst mer sårbare enn nyere og mer synlig kulturarv. Og i turismesammenheng kan de være minst like fascinerende som ressurs for turismetilbud eller som en lokal opplevelsesressurs for folk på stedet. Dette er det viktig at forvaltningen både lokalt og regionalt vurderer, og eventuelt «vrir» tilskuddsmidler for å utjevne uheldige tildelingsmønstre.

Organiseringer som natur- og kulturpark i Valdres og en verdensarvstatus som på Vega må ha en viss dynamikk. Kvalitetene en søker å ivareta bør selvsagt ha et langsiktig perspektiv, men hvordan ivaretagelsen best kan foregå kan faktisk endres. Dermed er det viktig at de som styrer slike organer som natur- og kulturpark og de som skal forvalte verdensarven har en åpen og «lærende» holdning. For å se om noe kan gjøres annerledes og bedre, og ved at en bruker nettverk hvor erfaringer kan deles – eksempelvis norsk og nordisk nettverk rundt verdensarv.

7.5 Litteraturliste

- Baadsvik, K. og Daugstad, K. 2003: Kulturminner og kulturmiljøer som grunnlag for verdiskaping. *NINA Oppdragsmelding 783*.
- Daugstad, K. 1999: *Mellom romantikk og realisme. Om seterlandskapet som ideal og realitet*. Dr.polit.-avhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, utgitt som *Rapport 16/99, Norsk senter for bygdeforskning*, Trondheim.
- Daugstad, K. 2012: Verdiskaping og kulturarv. Kulturarven, nr 60 juni 2012, Norsk kulturarv, Vågå, s. 44-47.
- Daugstad, K. (red.) 2006: Jordbrukets rolle som kulturbærer, *Rapport 08/06, Norsk senter for bygdeforskning*, Trondheim.
- Daugstad, K., K. Rønningen & B. Skar 2006: Agriculture as an upholder of cultural heritage? Conceptualisations and value judgements – A Norwegian perspective in international context. *Journal of Rural Studies* 22 (2206) 67-81
- Fageraas, K. 2012: Vegaøyan verdensarv: mellom global anerkjennelse og lokal aksept. I Sætren, Fløisand, Swensen og Skar (red.) Kulturarv, kulturminner og kulturmiljøer, *NIKU Tema 39*, NIKU, Oslo, s. 238-243.
- Hauan, M. A., Niemi, E., Wold, H. A. og Zachariassen, K. (red.) 2003: Karlsøy og verden utenfor. Kulturhistoriske perspektiver på nordnorske steder. *Tromsø Museums Skrifter*, Tromsø Museum, Universitetsmuseet.
- Haukeland, P. A. og Brandtzæg, B. A. 2009: Den brede verdiskapingen. Et bærekraftig utviklingsperspektiv på natur- og kulturbasert verdiskaping. *Notat Telemarksforskning nr 20/2009*, Bø.
- Ibenholdt, K. 2007: Økonomisk verdiskaping og Røros. S. 97-104. I Omland, Skar og Fageraas (red.). Kulturminner og verdiskaping i Norden. Nordisk workshop, Oslo, 2.-3. mai 2007. *TemaNord* 2007:609.
- Riksantikvaren 2011: Kulturminner i bruk – verdi, vekst og vern. Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet 2006-2010. Sluttrapport fra Riksantikvaren.
- Skar, B. 2012: Vega – verdensarv og verdiskapning, visjon og virkelighet? I Sætren, Fløisand, Swensen og Skar (red.) Kulturarv, kulturminner og kulturmiljøer. *NIKU Tema 39*, NIKU, Oslo, s. 223-230.
- Skogheim, R. og Vestby, G. M. 2010: Kulturarv og stedsidentitet. Kulturarven betydning for identitetsbygging, profilering og næringsutvikling. *NIBR-rapport* 2010:14.
- Trägner, S. 2011: Kulturarv og verdiskaping i et kystperspektiv – med utgangspunkt i Program Opplevingsnæringar i Sogn og Fjordane. *Rapport 9/2011, Norsk senter for bygdeforskning*, Trondheim.
- Vega kommune 2012: Landbruk og næring. <http://www.vega.kommune.no/landbruk-naering>, lest 3. oktober 2012.

